

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

4(14), 2020

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2020**

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ

АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2020/№ 4(14)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
23 ГРУДНЯ 2020 РОКУ.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО КАТЕГОРІЇ «Б» ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батигареєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Росіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penitci asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

4(14), 2020

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2020**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2020/№ 4(14)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON DECEMBER 23, 2020

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Chair of the State Law disciplines of the Law faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor
O. Sokalska

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociaції Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H. Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.01
УДК 343.9

Krzysztof Pękala,
*Department of Medical Psychology Faculty
of Health Sciences, Medical University of
Lodz*

Andrzej Kacprzak,
*Department of Applied Sociology and
Social Work, Faculty of Economics and
Sociology, University of Lodz*

Piotr Chomczyński,
*Department of Sociology of Organization
and Management Faculty of Economics
and Sociology, University of Lodz*

Anna Pękala-Wojciechowska,
*Department of Clinical Pharmacology,
First Chair of Internal Diseases, Medical
University of Lodz*

GENETIC AND ENVIRONMENTAL CONDITIONS OF AGGRESSIVE CRIMINAL BEHAVIOR. METHODOLOGICAL AND ETHICAL CONCLUSIONS FROM PILOTAGE

Our research project is framed as biosocial analyzes of the etiology of criminal behavior. This research can be characterized as a conceptually and methodologically innovative attempt to connect the research areas that so far have not been considered together in one project. The research project is based on three components: sociological, psychological, and biological. The main aims of the article are to initiate and facilitate debate concerning the interaction between factors belonging to a variety of different areas and provide an interdisciplinary approach to the study of criminal behavior etiology. A discussion over proveniences of criminal behavior is needed both to enrich consciousness and knowledge about conditions lying under criminal behavior and to reshape practical solutions in the field of social rehabilitation. The article also concerns our methodological and ethical reflections coming from our pilotage project involvement.

Keywords: *criminal behavior etiology; biosocial criminology; GxE; aggressive crime.*

Представленный авторами исследовательский проект оформлен в виде биосоциального анализа этиологии преступного поведения. Это исследова-

ние можно охарактеризовать как концептуально и методологически инновационную попытку связать воедино те области исследований, которые до сих пор не рассматривались в одном проекте. Исследовательский проект базируется на трех компонентах: социологическом, психологическом и биологическом. Основные цели статьи – инициировать и стимулировать дискуссию о взаимодействии факторов, относящихся к различным областям, а также обеспечить междисциплинарный подход к изучению этиологии преступного поведения. Дискуссия о доказательствах преступного поведения необходима как для обогащения представлений и знаний об условиях, лежащих в основе преступного поведения, так и для переосмысления практических решений в области социальной реабилитации и постановки новых целей и задач. Статья также касается наших методологических и этических размышлений, исходящих из участия в пилотном проекте.

Ключевые слова: *этиология преступного поведения; биосоциальная криминология; агрессивная преступность.*

1. Introduction

Many scientific disciplines deal with the issue of etiology of offending. Reflection on this subject has been present in medicine, psychology, and sociology for nearly 150 years. Crime is an extremely complex social phenomenon, requiring the involvement of many perspectives and the use of scientific achievements of many disciplines (Baker, Tuvblad, Raine 2010; Taylor 2016). Criminology, from a historical point of view, owes its development primarily to medical sciences, however nowadays more significantly refers to the achievements of social sciences. The proof of this is the special popularity of such criminological perspectives as the social control theory, differential association theory, the concept of social learning, and criminal career (Letkemann 1973; Akers 1985; 1998; Matsueuda 1988; Gottfredson and Hirschi 1990). It should be noted, however, that the interdisciplinary approach, although it concerns criminology *in abstracto*, is relatively rarely used in the framework of individual studies on the etiology of offending (see Comunale et al. 2020). As

part of criminology, we usually deal with disjoint analyzes from a psychological, sociological, or biological perspective. Approaches seeking a compromise between different disciplines in this field are rather exceptions to this rule (Batawia 1931; 1949; Jefferson 2010).

Our paper aims to draw the Reader's attention to the current biosocial criminology research (abbreviated as *GxE*). This approach is one of the most dynamically developing in modern criminology. We present the *GxE* perspective, as well as the methodological problems and ethical dilemmas accompanying its research application, basing on the example of our research, undertaken as part of the research project *Genetic and environmental determinants of aggressive crime*. This is the first research in the field of biosocial criminology undertaken in Poland.

2. Sources of the biosocial research trend in criminology

The beginnings of scientific reflection on the causes of criminal behavior and thus the foundations of criminology as a scientific discipline date back to the second half of the 19th

century. Biological orientation representatives were pioneers in this field. Over the years of research and analyses, theories attributing tendencies to criminal behavior to individuals with specific physiognomy gained popularity (Lombroso 1896/2006; 1911; Lombroso Ferrero 1911), followed by theories of the endocrine system diseases (Berman 1932), faulty chromosome structure (see e.g. Heitzman 2001: 46-47; Cheema and Virk 2012: 940), and theories of intergenerational transmission of "criminogenic" genetic material (Cloninger et al. 1982; Bohman et al. 1982; Mednick, Gabrielli, Hutchings 1984; Cloninger and Gottesman 1987; Blackburn 1993; Joseph 2001). Some of these analyzes have provided important evidence of the biological basis of crime. Below we discuss some of the most important findings.

Physiognomy - anthropometrical studies

The Italian psychiatrist and anthropologist Cesare Lombroso, author of the concept of a "born criminal" from the 1870s, is widely recognized as the "father of modern criminology". In his research, Lombroso measured bodies (primarily – heads) of 832 prisoners and compared them with the results of his anthropometric tests of 390 soldiers. Based on the collected research material, he stated that criminals were characterized by certain specific physical features, which in his opinion were to prove their particularly close biological relationship with the primal man. Those so-called atavistic features included e.g. unnatural size ears, sloping forehead, receding chin, curved, upturned or flattened nose, strongly developed jaws and cheekbones, unnaturally long arms, etc.

(Lombroso 1896/2006). The presence of at least five such traits – as Lombroso argued – would mean that the person was "born to become a criminal" and as such was predestined to conflict with criminal law. According to Lombroso's estimates, born criminals would constitute about 40% of the prison population (he initially claimed it to be up to 60%) (see Ciosek 2001: 70).

Despite his deterministic perspective, Lombroso saw the possibility of non-biological (exogenous) factors interfering in the process of becoming an offender. In his later work titled *Crime: Causes and countermeasures*, which complements the concept of "born killer", he described a wide set of criminogenic factors related to the physical environment, e.g. climate, the proximity of mountains, etc., and social features, such as economic situation, level of education or religion. However, he upheld his previous position, viewing hereditary biological factors as decisive in criminogenesis (see Lombroso 1911).

The concept of a "born criminal" has gained immense popularity and found many supporters in the world of science, especially in Italy (see: Lombroso 2006: *Author's Preface*). Lombroso's perspective was, however, a largely mechanistic and fatalistic approach, which reduced the role of free will and self-determination of the individual. For this reason, it was met with severe criticism internationally, both by representatives of medical sciences (e.g. Goring 1913) and social sciences (e.g. Tarde 1890/1924). He was criticized for assigning too much importance to factors beyond the control of the individual. The very assumption of the relationship between criminal behavior and appearance was also put into question. Although the

physiognomical (anthropometric) perspective was discredited at the beginning of the 20th century, it received wide coverage in the scientific community. It gave an impulse to further scientific research aiming to answer the basic criminological question: "Why do some people become criminals?". An expression of this are research explorations in the field of medicine which were undertaken in subsequent years.

Endocrine research

The common denominator of research on the biological basis of criminal behavior is the assumption of a correlation between human biophysical features and his tendency (or lack thereof) to criminal behavior. An important direction in this context was endocrine research in the 1930s. As a result, it was found that disorders of the central and peripheral internal secretion system (endocrine glands: thyroid, pancreas, pituitary, pineal gland) correlate with malfunctions of the central and peripheral nervous system and may lead to criminal behavior (see Berman 1932). The main representatives of this perspective Max G. Schlapp and Edward Smith (1928) cited statistical data according to which every third offender suffers endocrine disorders. The authors eventually identified such disorders as having a decisive role in criminogenesis, thus assuming, with accordance to Lombroso, the perspective of biological determinism.

According to today's knowledge, the relationship between endocrine gland malfunction and crime is indirect, at most. Rather, criminal behavior may be a side effect of life difficulties experienced in connection with cardiovascular diseases. However, there

is currently no evidence that they predispose people to commit crimes.

Research on the structure of chromosomes

A specific preface for genetic research in the area of criminology was the research on the structure of chromosomes conducted in the late 1960s. According to this perspective, the propensity for criminal behavior was to be related to the inheritance of an additional Y chromosome by some men. Research verifying this thesis confirmed the presence of the XYY type chromosome structure or, in very rare cases, the XYYY system among men who committed particularly aggressive offenses, while an average man has the XY system (Heitzman 2001: 46-47; Ciosek 2001: 71; Nowak and Wysocka 2001: 116-7; Sakowicz 2009: 203).

The criminological society, however, questioned the methodology of this research. Critical voices concerned in particular the selection of the sample (very few cases examined) and therefore the lack of credibility of the found statistical dependencies (Cheema and Virk 2012: 940). It has also been noted that the occurrence of the double or triple Y chromosome is incidental, which means that in practice it is irrelevant in deciding its relationship with crime. Further studies on the relationship between the structure of chromosomes and criminal behavior did not resolve these issues, and eventually, this direction of research was abandoned.

The beginnings of genetic research

The issue of biological inheritance of factors critical to one's tendency towards criminal behavior was already raised by Lombroso (see 1911: 151-174). However, it was not until later decades that (along with advances in

knowledge about DNA structure) scientific research was undertaken to reveal whether such a relationship exists. Particularly important achievements within genetic research are attributed to the Scandinavian research projects undertaken in the 1970s and 1980s. Their attention focused on two specific research groups:

a) offenders with twin siblings - the object of interest was the possible repetition of offending among pairs of twins (mono- and diatomic), which the researchers viewed as premises for the biological inheritance of criminal tendencies;

b) offenders who were raised by foster families – research focused on possible criminal history repetition among their parents - biological or/and adoptive, which would provide data on the crime being the result of either genetic or environmental (social) factors (Blackburn 1993: 138-140).

Christiansen, who was one of the first researchers to consider the possibility of differences in the inheritance of criminal behavior propensity due to the biological sex of twin siblings, stood out among the first type of research. His team's research was based on criminal records in Denmark which included a total of 3586 convicted men and women having twin siblings. Analyzes showed that both male and female pairs of identical twins (i.e. with identical DNA structure) had significantly higher conviction rates than pairs of dizygotic twins (with 50% genetic compatibility, as in the case of ordinary siblings). In the case of male couples, repeatability ("pairwise concordance") rate of 35.8 was recorded if they were identical twins and only 12.8 if dizygotic. Among women, the difference was even more

visible as the index was respectively: 21.4 and 4.3 (1977, cited in: Joseph 2001). Christiansen himself was cautious about the results of his study. He stated that there is no clear evidence that genetic factors play a key role in the process of reproducing crime through subsequent generations (ibid.). Dalggaard and Kringlen (1976), authors of analogous studies conducted in Norway, have noticed, however, that the similarity of experiences related to criminal records among identical twins may result not only from their genetic similarity but also from growing up in the same socialization environment. In the same context, it can also be seen that peer groups, which are usually overlooked in biological analyzes, play an important role in shaping individual attitudes and behaviors, including criminal ones (see Rowe and Osgood 1984).

Among the research of the second group, one of the most broadly cited is the analysis conducted in the second half of the 1970s by the Swedish team of scientists led by Claude R. Cloninger (Cloninger et al. 1982; Cloninger and Gottesman 1987). Originally, the research was focused on the genetic determinants of alcoholism and their impact on criminal behavior. The analysis covered 862 people who were adopted as children. Particular attention of researchers was drawn to a significant group of the examined in which there was intergenerational (observed both among them and their parents) recurrence of offending, while neither generation was addicted to alcohol (Bohman et al. 1982). It was therefore concluded that there is a likelihood that criminality occurring irrespectively of alcohol-related problems may be conditioned by

genetics. It was also noted that in this specific group the examined individuals committed crimes of the same type as their parents – particularly, crimes against property (Cloninger and Gottesman 1987). Therefore, analyzes confirmed that adopted children are more likely to conflict with the law if their biological parents had a history of offending (Cloninger et al. 1982).

On the other hand, it has also been shown that the likelihood of criminal behavior increases when adopted children were raised by foster parents with a criminal past. For the aim of the analysis Cloninger's research team distinguished four sub-groups of respondents – due to the presence or absence of genetic factors (criminality of biological parents) and environmental factors (criminality of adoptive parents). It was found that: 2.9% of the respondents had a conflict with the law – if neither group of factors was present; 6.7% – if only environmental factors, 12.1% – only genetic factors were present (ibidem). Particularly noteworthy is the fact that when both groups of factors co-occurred, the likelihood of offending by adopted children increased up to 40%, meaning that 4 out of 10 children from this group became offenders themselves. This suggests that there are important interactions between genes and the environment (Raine 2002: 47). This trend was confirmed in similar Danish studies conducted in the same period (Mednick et al. 1984).

Biosocial perspective (GxE)

Genetic research in criminology has provided important evidence for the existence of a biological basis of crime. From the perspective of social sciences, however, it seems most important to draw attention to the role

that the environment plays in shaping the criminogenic potential of the individual. The biosocial perspective gained wide attention after the Caspi's (et al. 2002) work appeared in *Science* in 2002. The focus on a gene-environment interaction drew the attention of criminologists. The findings provided indisputable evidence that genetic risk combined with adverse social conditions is more likely to result in antisocial behavior than when existing separately (Guy and Chomczyński 2018). The results of genetic research suggest the existence of mechanisms of inheritance of certain predispositions to criminal behavior. Genetic risk factors, however, become particularly important as they tend to interact with criminogenic environmental (i.e. social) factors (Baker et al. 2010: 21), such as family background with a low socio-economic background (e.g. Robinson and Beaver 2009), low level of social control in socialization environments (e.g. Sampson and Laub 1993), socialization content (e.g. McCord 1991), living in disorganized neighborhoods and communities (e.g. Sampson and Raudenbush 1999; Sampson 2006), or participating in deviant peer groups (e.g. Mercer et al. 2017). The etiology of criminal behavior is, therefore, a result of both groups of risk factors. This finding is the basis for biosocial analyses of crime - *Genetic and Environmental studies* ("GxE").

The results of numerous studies (e.g. Reiss and Leve 2007; Brody et al. 2009; Robinson and Beaver 2009; Beaver et al. 2013; Ratchford 2013; Daw et al. 2013; Tessler et al. 2013; Wu and Barnes 2013; Knafo and Jaffee 2013; Schwartz et al. 2015) suggest that factors subject to genetic inheritance, i.e.

specific genetic polymorphisms, play an important role in the etiology of crime. Genetic polymorphisms such as monoamine oxidase (MAO-A), 5-HTTLPR serotonin transporter, COMT enzyme, dopamine transporter DAT1 and dopamine receptors DRD2 and DRD4 have been identified as so-called *risk alleles*, i.e. polymorphisms that increase the risk of criminal behavior. In recent years, they have been repeatedly used to measure the so-called *cumulative genetic risk* of anti-social, risky, aggressive, and criminal behavior in studies conducted by prominent criminologists (e.g. Belsky and Beaver 2011; Beaver et al. 2012; 2013).

In Poland, research in the *GxE* perspective has not been conducted so far. Analyses of the etiology of crime usually focus on one area (depending on the scientific discipline in which they are undertaken). They tend to deal separately with psychological, socio-cultural, or formal-legal aspects of offenders' functioning. The biological component and the interactions that may occur between genetic and environmental risk factors are usually neglected. However, it is increasingly recognized in Western criminology that collecting biosocial criminological data and the development of empirical and theoretical evidence-based knowledge is essential for further development of this discipline. Therefore, we have concluded that undertaking *GxE* research is an important project.

This article aims to encourage a discussion on the interactions between different groups of factors and the methodology of research conducted in this perspective. At the same time, we would like to indicate that undertaking this type of analysis may constitute an opportunity to increase the knowledge

about the etiology of criminal behaviors. Such research is, in our opinion, not only of cognitive value but also of application potential. We believe that the implementation of research will contribute to the development of more effective tools and activities supporting offenders' rehabilitation and their social reintegration, i.e. corresponding to individual predispositions (in accordance to Risk-Need-Responsivity model [see Ward et al. 2007]).

3. The research concept

The research project implemented by our team is within the biosocial analyses of the etiology of criminal behavior. The presented research direction is innovative, both conceptually and methodologically, as it attempts to combine perspectives and research areas that so far have been treated separately.

Our study aims to determine the regularity of occurrence of specific genetic polymorphisms in perpetrators' of aggression-based crimes DNA and to determine the interactions between genetic, psychological, and environmental (social) factors. Such an analysis is aimed to increase our understanding of the causes of criminal behavior and at identifying individual variables affecting the effectiveness of crime- and recidivism-prevention programs.

The research involves a group of 125 men – convicted, as a result of a final court sentence, of absolute imprisonment for committing crimes against life or health, under articles 148-159 of the Polish Penal Code:

- art. 148 – homicide
- art. 156 – causing serious damage to health
- art. 157 – causing medium and slight damage to health

- art. 158 – participation in a fight or beating

- art. 159 – using dangerous objects in a fight or beating

The project comprises three research components: biological, sociological, and psychological. Below we provide a brief description of these modules.

Biological module

The biological research component includes an analysis of saliva (DNA) samples. It aims to determine the genotypes and genetic polymorphisms of the studied men. We use kits for individual DNA sampling (Oragene-OGR-600). This kit is used to collect a small sample of saliva. Saliva collection is done by collecting saliva in a plastic tube (which is part of the kit) until it reaches the level indicated by the line (2ml). Participation in the study is completely voluntary, and the procedure lasts no more than 10 minutes. The collected saliva samples will be genotyped and then examined for the presence of six genetic polymorphisms: MAO-A, COMT, 5HTTLPR, DAT1, DRD2, and DRD4.

Sociological module

The sociological component of the project includes an analysis of the functioning of the studied men in their formal and informal social milieus at the stages of their childhood, youth, and adulthood. Sociological research is undertaken in a qualitative paradigm, using the biographical method. The data is collected employing semi-standardized biographical interviews according to the preparation instructions, thus leaving the researched men free to express themselves while increasing the possibility for the context of discovery (*serendipity*) (Strauss and Corbin 1990; Silverman 2011). Within

the framework of these interviews, we are looking for information on the resumes of convicted men, with particular emphasis on the course of the criminal career and its conditions.

The biographical method has a long tradition in sociological analyses of crime. The origins of its application, both in sociology itself and in the study and analysis of crime, date back to the early 1920s and are related to the achievements of the Chicago School. Nowadays, it is increasingly used in analyses of criminality, which is particularly visible in the dynamically developing perspective of *narrative criminology* (see: Presser and Sandberg 2015). However, the narrative approach has not been used in biosocial criminological research so far.

The empirical material collected in the course of the biographical interviews will be subjected to open and selective coding and qualitative analysis in a specialized program such as ATLAS TI version 8.4.4 (Strauss and Corbin 1990; Konopásek 2008). Categories determined inductively will allow us to establish relationships concerning the presence of criminogenic environmental factors in the studied biographies. The results of qualitative studies will then be compared with the results of genotyping and psychological tests to determine whether and what interactions occur between these groups of factors.

Psychological module

The assessment of prisoners in the context of their psychological functioning is complex, difficult, and requires special consideration. After consultation with experts-practitioners in the field of psychological care in detention facilities and court experts, we decided to use the shortest possible number of diagnostic tools (minimum

examination time and several items). The charges of the institutions we examine will probably show little motivation to participate in the project. Such a state of affairs may be caused by isolation and all types of disorders. There is also a probability that the tests will be completed in a random or biased way, leading to an attempt to make an appropriate impression on the researcher (polling effect). By using short, innovative tools, there is a chance to minimize the consequences of these problems.

The first of the used tests is MEOS (Managing Emotions of Others) by Austin and O'Donnell. It is a relatively new tool consisting of 58 items measuring the ability to cope with other people's emotions. We chose this tool because of its brevity and the assumed interactive nature of the creation of emotions. This tool correlates well with both measures of emotional intelligence and dark triad (machivellianism, narcissism, psychopathy). It is a unique tool because of the rich classification of possible reactions to the emotions of others – as many as 6 dimensions, which concern both behaviors improving and worsening the mood of the environment with pro- and anti-social motivation (Austin and O'Donnell 2013).

The second proposed tool is one of the best-known personality measurement tests – NEO-FFI. There are 5 factors in this personality classification: openness to experience, conscientiousness, extraversion-introversion, agreeableness, and neuroticism. However, these are not in fact personality traits, but rather factors under which certain characteristics and personality traits can be applied. Personality researchers Paul Costa and

Robert McCrae confirmed the validity of this model and dubbed it "The Big Five".

The third tool is the INTE Emotional Intelligence Questionnaire. As the author of the Polish version writes about it, "this tool is based on the first version of Salovey and Mayer's concept (1990) and, according to the model proposed in it, is to measure three components of emotional intelligence: the ability to perceive, evaluate and express emotions, the ability to use emotions as factors supporting thinking and acting, and the ability to regulate emotions at home and in other people" (Matczak 2013).

4. The ethical and methodological issues

The ethical dilemmas

Some of the ethical questions raised by this research concern biocriminology and are widely discussed (Walby, Carrier 2010; Carrier, Walby 2014; Guy, Chomczyński 2018). When we discussed our thesis and the research conceptual frame on the criminological conferences, we used to face several questions that were put to thematic order:

a) The problem of interviewee anonymity

Both academics and practitioners raised the problem of our subjects' anonymity that is allegedly not protected enough. Critical voices were concerned with the ways of how biographical and biological data will be secured and separated to prevent someone from obtaining it. While answering this criticism, we referred to our research application approved by a bioethical commission, where we employed a data double-coding procedure and its spatial separation. To provide maximum anonymity protection we also introduced the procedures of

data access. For that reason, research team members (including a head researcher) do not have granted access to entire data but only the one compatible with their field of expertise (i.e. psychologist has access only to psychological data). To protect our subjects' anonymity, we also limited the length of interviews quotation to reduce the risk of recognition (Saunders et al. 2015).

b) Not sufficient control over research results

Some critics expressed an opinion that not sufficient level of control over research results may lead to taking it over for non-scientific goals. Especially lawyers were concerned about the use of the database by insurance institutions to differ healthcare contributions as the consequence of genetic decease. Defending our project, we were convinced that all data and research results legally belong only to the University's department responsible for genetic analyzes and us – the research team members. Moreover, due to a bioethical commission's decision, research is a pilotage only and serves to show some basic associations and space for further research.

c) Following Cesare Lombroso heritage

Some of our opponents raised an argument of "neo-Lombrosionizm" as the conceptual framework of our research concentrated on biological determinism influencing deviant behavior tendencies (especially criminal ones). These arguments that are based on Cesare Lombroso's (2006) theory are both inaccurate and biased, because they do not meet our research conception, that besides biological module, includes also sociological and psychological ones. The sociological module concerns directly

upbringing process, family, friends, and school circles' influence on further biographical courses. The psychological module lets us investigate the problem of the identity and emotions management role in a criminal career. All three elements of the research (biological, sociological, and psychological) are equally important in answering research questions and none of them is superior to the rest.

d) Stigmatizing people possessing „crime gen”

Our opponents express fear of "stigmatizing" our subjects because of possessing "crime gen". We should take into consideration that on the one hand a single "crime gen" does not exist, but on the other hand, the risk of committing a violent crime is higher among people who have some particular variants of gens (Caspi et al. 2002; Baker et al. 2010; Tiihonen et al. 2014). The current researches show the biological factor contribution among violent crime offenders while lacking this factor in the control group. Based on the literature, we believe that knowledge about the role of biological factors that may influence committing violent crimes, does not lead to stigmatization but can weaken it. The superior reason for making research on this topic is to give an impulse for shaping individual social rehabilitation programs that respect natural differences between offenders. We are convinced that knowledge about individual offenders' predispositions contributes to design a proper environment that facilitates social reintegration by reducing perpetrators' exposition to factors causing aggression.

In this context, it is also worth noting the current discussion in Anglo-Saxon countries on the possibility of using the results of genetic testing in

court proceedings (see Welsh and Farrington 2012). Critics of such an approach are particularly concerned about questioning the notion of free will, the possibility of a potential waiver or leniency of punishment and release from responsibility (criminal or even moral) – if the court were to consider an aggressive crime as a result of a genetic “defect” (Heitzman 2001: 47). Conversely, the recognition of the results of genetic testing in court proceedings may also result in heavier treatment by the judiciary due to the potential risk of repeating offending, especially in countries implementing repressive models of criminal policy (cf. ibidem). A potential stigmatizing effect may also be an attempt to monitor the development of children, adolescents, and genetically charged adults (Denno 1995, cited in: Heitzman 2001: 47).

The methodological dilemmas

The project is based on first-hand data, so several problems are concerned with gaining empirical material. As far as the psychological module requires the use of three preconceptualized and highly standardized tools, the sociological part assumes to create a tool to aggregate our subjects’ biographical facts. We considered two approaches that are based both on less standardized and more standardized tools. The first one assumes open-ended questions that might allow subjects to reveal details more spontaneously which grants the researcher with the ability to gather much more detail about their experiences (Denzin 1990; Blaikie 2010; Curtis 2010; Silverman 2011). Along with a higher degree of “freedom” and greater chances for serendipity (Strauss and Corbin 1990) that this tool withbrings, we faced also the problem of interviewees’ low communication skills.

The open-ended tool requires our subjects’ reflexivity, openness, and motivation to give a good biographical narration that we could not count on. Instead of this, many interviewees were not keen to share their life stories with us, including physical context, prison culture of distrust, or unwillingness to share private spheres with outsiders (Fleetwood 2015). Facing the problem of poor-quality narrations, we decided to transform open-ended questions into a more standardized necessary tool. We employed a questionnaire to gather comparable material rich in biographical facts (Gruszczyński 2003).

The next challenge was a research order framed in prison settings (Patenaude 2004; Crewe 2018). To ensure anonymity and privacy as we declared in the research application, we had to negotiate with prison staff to obtain access to two separated rooms where we could perform psychological and sociological interviewing at the same time. As a consequence, the procedure of research preparation was more complicated and additionally strained staff members.

5. Ending notes

As indicated by Jamie M. Gajos (et al. 2016), biosocial research is nowadays an increasingly important element in the construction of evidence-based prevention programs in Anglo-Saxon countries, whose popularity has been steadily growing over the last decade. The role of this research is being considered at both macro- and micro-social levels, with these perspectives intertwining. It is indicated that the main function of criminology as a scientific discipline is to develop effective tools to prevent crime, including by reducing the scale of recidivism.

Recidivism rates in Poland are alarmingly high. Data from the Polish Central Board of Penitentiary Service indicate that the number of repeat offenders who have been imprisoned in for the past decade has annually been at a level of over 34.000. In 2019, out of a total of 66.000 convicts who have been imprisoned, 37.000 were imprisoned for at least the second time, constituting 57.6% of the prison population (*Roczna informacja statystyczna za rok 2019*: 7). In the years 2001-2019, their share among the total number of the convicted individuals increased by over 11pp. These data indicate that the rehabilitation centers are mainly addressed to persons already known to the judiciary who, return to crime despite previous criminal sanctions, rehabilitation activities, and other preventive interventions.

Western researchers indicate that biosocial analyses provide particularly valuable data in this respect. It is suggested that genetic polymorphisms may be responsible for so-called individual *responsivity* (see Ward et al. 2007) to preventive interventions (rehabilitation projects, social reintegration programs, therapies, etc.) in which the individual participates while in prison and after leaving this institution. In this light, the aim of the undertaken analyses is:

- Firstly, to develop tools allowing to improve the process of diagnosing the individual needs and predispositions of prisoners.
- Secondly, to indicate possible areas of improvement of preventive interventions taking into account the responsiveness of their recipients.
- Thirdly, to introduce the perspective of reactivity into the

scientific and practical discourse in Eastern Europe.

The combination of genetic and social perspectives can also contribute to a better understanding of the causes of risky and criminogenic behavior, primary and secondary crime (recidivism), and help to identify individual variables that affect the effectiveness of prevention programs to a greater or lesser extent.

Accomplishments to date

The project received a positive opinion from the Bioethics Committee at the Regional Medical Office in Lodz. The approval was also obtained from the Director of the District Inspectorate of the Prison Service in Lodz for conducting research with the participation of convicted persons in the units in the Lodz district. Both approvals let us initiate the project and begin the data collection process. So far, we were able to cover 17 subjects out of 125 planned. The first cases gave us the opportunity to make minor corrections in the interview scenario to adjust the tool more to subjects' characteristics.

Further challenges

The project aims to provide a basis for further analysis of the relationship between genetic and environmental criminogenic factors. The results obtained will allow us to determine the basic regularities which will allow us to establish further directions of research.

Summary

It has been a long way since first criminologists started to pay attention to determinants of criminal behavior, maneuvering between biological, sociological, demographical factors. Looking at the past, we might argue that most theoretical approaches prioritized only one factor that was located at the center of analysis and further

explanation of crime etiology. The criminological breakthrough came along with the Caspi's (2002) findings that created a space for a discussion over gene-environment interaction. Since that time the *GxE* approach has gained as many protagonists as opponents.

The case of our research project is founded on an interdisciplinary background. Trying to reduce biases typical for particular sciences we employed biological, psychological, and sociological modules seeking answers for the questions of biological and environmental determinants of criminal

behavior. We hope to deliver reliable data enabling further study on a larger scale.

Our project gave us hitherto only methodological reflection over the research process as well as particular activities that constituted the whole protocol of gaining and anonymizing data, establishing contacts with subjects, creating the proper atmosphere of mutual trust, etc. The most challenging part will be data interpretation and standardization to make it comparable for further analysis.

References

- Akers R.L. (1985), *Deviant behavior: A social learning approach*, Wadsworth Publishing.
- Akers R.L. (1998), *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*, Northeastern University Press.
- Austin E. J., O'Donnell M. M. (2013). *Development and preliminary validation of a scale to assess managing the emotions of others*. Pers. Individ. Dif. 55, 834–839.
- Baker L., Tuvblad C., Raine A. (2010), *Genetics and crime* [in:] E. McLaughlin, T. Newburn (eds.), "The SAGE Handbook of Criminological Theory", Thousand Oaks, CA: Sage: 21-39.
- Batawia S. (1931), *Wstęp do nauki o przestępcy. Zagadnienie skłonności przestępczych*, Warszawa: Wyd. Biblioteka Polska.
- Batawia S. (1949), *Zbrodnie niemieckie jako zagadnienie socjologiczne*, Rocznik Psychiatryczny, 37(1): 60-62.
- Beaver K.M., Connolly E.J., Schwartz J.A., Mohammed Said Al-Ghamdi, Ahmed Nezar Kobeisy (2013), *Genetic and environmental contributions to stability and change in levels of self-control*, Journal of Criminal Justice, 41: 300-8.
- Beaver K.M., Vaughn M.G., DeLisi M., Barnes J.C., Boutwell B.B. (2012), *The neuropsychological underpinnings in a nationally representative and longitudinal sample*, Psychiatric Quarterly, 83: 145-59.
- Belsky J., Beaver K.M. (2011), *Cumulative-genetic plasticity, parenting, and adolescent selfregulation*, Journal of Child Psychology and Psychiatry, 52: 619-26.
- Berman L. (1932), *Crime and the endocrine glands*, The American Journal of Insanity, 89(2): 215-38.
- Blackburn R. (1993), *The psychology of criminal conduct. Theory research and practice*, John Wiley & Sons, Ltd.
- Blaikie N. (2010), *Designing social research. The logic of anticipation*, 2nd ed., Cambridge: Polity Press.
- Bohman M., Cloninger C.R., Sigvardsson S., von Knorring A.L. (1982), *Predisposition to petty criminality in Swedish adoptees: genetic and environmental heterogeneity*, Archives of General Psychiatry 39(11): 1233-41.
- Brody G.H., Beach S.R., Philibert R.A., Chen Y., McBride Murry V. (2009), *Prevention effects moderate the association of 5-HTTLPR and youth risk behavior initiation: Gene x*

environment hypotheses tested via a randomized prevention design, Child Development, 80: 645-61.

Carrier N., Walby K. (2014), *Ptolemizing Lombroso: the Pseudo-revolution of biosocial criminology*, Journal of Theoretical and Philosophical Criminology, 6/1: 1-45.

Caspi A., McClay J., Moffitt T.E., et al. (2002), *Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children*, Science (297): 851-54.

Cheema A.A., Virk A. (2012), *Reinventing Lombroso in the era of genetic revolution: Whether criminal justice system actually imparts justice or is based on 'convenience and assumption'?*, International Journal of Criminology and Sociological Theory, 5(2): 936-46.

Chomczyński P.A., Guy R.S., Cortina-Cortéz R. (2019), *Front business – back business: The social anatomy of small-time drug dealing in a Mexico City neighborhood*, Journal of Contemporary Ethnography 48(6): 750-72.

Chomczyński P.A., Guy R.S. (2019), *Flying under the radar: Low-profile drug dealers in a Mexico City neighborhood*, Journal of Drug Issues, 49(2): 308-23.

Ciosek M. (2001), *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa: Wydawnictwa Naukowe PWN.

Cloninger C.R., Gottesman I.I., (1987), *Genetic and environmental factors in antisocial behavior disorders* [in:] Mednick, Moffitt, Stack (eds.) "The causes of crime: New biological approaches", New York: Cambridge University Press: 92-109.

Cloninger C.R., Sigvardsson, S., Bohman M., von Knorring A.L. (1982), *Predisposition to petty criminality in Swedish adoptees: Cross-fostering analysis of gene-environment interaction*, Archives of General Psychiatry 39(11): 1242-7.

Comunale T., Calderoni F., Marchesi M., Superchi E., Campedelli G.M. (2020), *Systematic review of the social, psychological and economic factors relating to involvement and recruitment into organized crime* [in:] D. Weisburd et al. (eds.), "Understanding recruitment to organized crime and terrorism", Switzerland: Springer: 175-204.

Crewe B. (2018), *Process and insight in prison ethnography*, [in:] S.K. Rice, M.D. Maltz (eds.) "Doing ethnography in criminology. Discovery through fieldwork", Springer International Publishing: 83-89.

Curtis R. (2010), *Getting good data from people that do bad things: Effective methods and techniques for conducting research with hard-to-reach and hidden populations* [in:] W. Bernasco (ed.), "Offenders on offending: Learning about crime from criminals", Collumpton, England: Willan: 141-58.

Dalgaard O., Kringlen E. (1976), *A Norwegian twin study of criminality*, British Journal of Criminology, 16: 213-33.

Daw J., Shanahan M., Harris K.M., Smolen A., Haberstick B., Boardman J.D. (2013), *Genetic sensitivity to peer behaviors: 5HTTLPR, smoking, and alcohol consumption*, Journal of Health and Social Behavior, 54(1): 92-108.

Denzin N.K. (1990), *Reinterpretacja metody biograficznej w socjologii: znaczenie a metoda w analizie biograficznej*, tłum. Nina Nowakowska [in:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), „Metoda biograficzna w socjologii”, Warszawa, Poznań: PWN.

Fleetwood, J. (2015), *In search for respectability. Narrative practice in a women's prison in Quito, Ecuador* [in:] L. Presser, S. Sandberg (eds.) "Narrative Criminology", New York and London: New York University Press: 42-68.

Gajos J.M., Fagan A.A., Beaver K.M. (2016), *Use of Genetically Informed Evidence-Based Prevention Science to Understand and Prevent Crime and Related Behavioral Disorders*, Criminology & Public Policy, 15(3): 683-701.

Goring C.B. (1913), *The English convict: A statistical study*, London: Her Majesty's Stationary Office.

Gottfredson M.R., Hirschi T. (1990), *A General Theory of Crime*, Stanford University Press.

Gruszczyński L. (2003), *Kwestionariusze w socjologii*, Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego.

Guy R., Chomczyński P. (2018), *Bioethics and biosocial criminology: Hurdling the status quo*, *Ethics, Medicine and Public Health* (7): 95-102.

Heitzman J. (2001), *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Jefferson T. (2010), *Psychosocial criminology* [in:] E. Mclaughlin, T. Newburn (eds.) "The SAGE Handbook of Criminological Theory", SAGE: 284-302.

Joseph J. (2001), *Is crime in genes? A critical review of twin and adoption studies of criminality and antisocial behavior*, *The Journal of Mind and Behavior*, 22(2): 179-218.

Knafo A., Jaffee S.R. (2013), *Gene-environment correlation in developmental psychopathology*, *Development and Psychopathology*, 25: 1-6.

Konopásek Z. (2008), *Making thinking visible with Atlas.ti: Computer assisted qualitative analysis as textual practices*, *Forum: Qualitative Social Research*, 9(2), Art. 12.

Lombroso C. (1911), *Crime. Its causes and remedies*, Montclair, New Jersey: Patterson Smith.

Lombroso C. (2006), *Criminal man*, Durham, CA: Duke University Press.

Letkemann P. (1973), *Crime as work*, Prentice-Hall.

Lombroso Ferrero G. (1911), *Criminal man, according to the classification of Cesare Lombroso*, New York - London: G.P. Putnam's Sons, The Knickerbocker Press.

Matczak A., Knopp K. (2013), *Znaczenie inteligencji emocjonalnej w funkcjonowaniu człowieka*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Filomatów, Redakcja Liberi Libri.

Matsueda R.L. (1988), *The current state of differential association theory*, *Crime & Delinquency*, 34: 277-306.

McCord J. (1991), *The Cycle of Crime and Socialization Practices*, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 82(1): 211-28.

Mednick S.A., Gabrielli W.F., Hutchings B. (1984), *Genetic influence in criminal convictions: evidence from an adoption cohort*, *Science*, 224(4651): 891-4.

Mercer N., Crocetti E., Meeus W., Branje S. (2017), *An experimental investigation of the influence of deviant peers on own deviancy: A replication study*, *Journal of Experimental Criminology* 14(3): 1-10.

Nowak A., Wysocka E. (2001), *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.

Patenaude A. L. (2004), *"No promises, but I'm willing to listen and tell what I hear": Conducting qualitative research among prison inmates and staff*, *The Prison Journal*, 84(4): 69-91.

Presser L., Sandberg S. (2015), *Narrative criminology. Understanding stories of crime*, New York and London: New York University Press.

Raine A. (2002), *The Biological Basis of Crime* [in:] J.Q. Wilson and J.Petrilia (Eds.) "Public Policies for Crime Control", ICS Press: Oakland, California: 43- 74.

Ratchford M.A. (2013), *Gene-environment interactions in the prediction of antisocial phenotypes: A test of integrated systems theory*, A dissertation submitted to the College of Criminology and Criminal Justice, ProQuest LLC.

Reiss D., Leve L.D. (2007), *Genetic expression outside the skin: Clues to mechanisms of genotype x environment interaction*, *Development and Psychopathology*, 19(4): 1005-27.

Robinson M.B., Beaver K.M. (2009), *Why Crime? An Interdisciplinary Approach to Explaining Criminal Behavior*, Carolina Academic Press.

Roczna informacja statystyczna za rok 2019, Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej (<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>, accessed on Dec. 20th, 2020).

Rowe D.C., Osgood D.W. (1984), *Heredity and sociological theories of delinquency: A reconsideration*, American Sociological Review, 49: 526-40.

Sakowicz T. (2009), *Badania rodzin więźniów w literaturze zachodniej* [in:] F. Kozaczuk (red.) „Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji”, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego: 192-210.

Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. Imagination, Cognition, and Personality, 9, 185-211.

Sampson R.J. (2006), *How does community context matter? Social mechanisms and the explanation of crime rates* [in:] P.-O.H. Wikström, R.J. Sampson (eds.) “The explanation of crime: Context, mechanisms, and development”, Cambridge University Press: 31-60.

Sampson R.J., Laub J.H. (1993), *Crime in the making. Pathways and turning points through life*, Harvard University Press.

Sampson R.J., Raudenbush W. (1999), *Systematic social observation of public spaces: A new look at disorder in urban neighborhoods*, American Journal of Sociology 105(3): 603-51.

Saunders, B., Kitzinger, J., Kitzinger, C. (2015), *Anonymising interview data: challenges and compromise in practice*, Qualitative Research, 15(5): 616-32.

Schlapp M.G., Smith E.H. (1928), *The new criminology: A consideration of the chemical causation of abnormal behavior*, New York: Boni & Liveright.

Schwartz J.A., Connolly E.J., Beaver K.M., Nedelec J.L., Vaughn M.G. (2015), *Proposing a pedigree risk measurement strategy: Capturing the intergenerational transmission of antisocial behavior in a nationally representative sample of adults*, Twin Research and Human Genetics, 18: 772-84.

Silverman D. (2011), *Interpreting Qualitative Data*, 4th ed., London, England: SAGE Publications.

Strauss A.L., Corbin J. (1990), *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*, California: SAGE Publications.

Tarde G.G. (1924), *La criminalité comparée*, 8th ed., Paris: Librairie Félix Alcan.

Taylor S. (2016), *Crime and criminality: A multidisciplinary approach*, 1st ed., Routledge, Taylor & Francis Group.

Tessler R.P., Avinun R., Uzefovsky F., Edelman S. Ebstein R.P., Knafo A. (2013), *Boys' serotonin transporter genotype affects maternal behavior through self-control: A case of evocative gene-environment correlation*, Development and Psychopathology, 25: 151-62.

Tiihonen J., Rautiainen M.-R., Ollila H.M., et al. (2014), *Genetic background of extreme violent behavior*, Molecular Psychiatry (20): 786-92.

Walby K., Carrier N. (2010), *The rise of biocriminology: Capturing observable bodily economies of 'criminal man'*, Criminology and Criminal Justice, 10(3): 261-85.

Ward T., Melser J., Yates P.M. (2007), *Reconstructing the Risk-Need-Responsivity model: A theoretical elaboration and evaluation*, Aggression and Violent Behavior, 12: 208-28.

Welsh, B.C., Farrington D.P. (2012), *Science, politics, and crime prevention: Toward a new crime policy*, Journal of Criminal Justice, 40: 128-33.

Wu T., Barnes J.C. (2013), *Two dopamine receptor genes (DRD2 and DRD4) predict psychopathic personality traits in a sample of American adults*, Journal of Criminal Justice, 41: 188-95.

К. Пенкала, кафедра клінічної психології факультету медичних наук Медичного університету м. Лодзь

А. Кацпшак, кафедра прикладної соціології та соціальної роботи факультету економіки та соціології Університету м. Лодзь

П. Хомчинські, кафедра соціології організацій та управління факультету економіки та соціології Університету м. Лодзь

А. Пенкала-Войцеховська, відділ клінічної фармакології, перша кафедра внутрішніх хвороб Медичного університету м. Лодзь

Генетичні та зовнішні детермінанти агресивної злочинної поведінки. Методологічні та етичні висновки за результатами проекту

Наш дослідницький проєкт оформлений як біосоціальний аналіз етіології злочинної поведінки. Це дослідження можна охарактеризувати як концептуально та методологічно інноваційну спробу поєднати підходи до досліджень, які до цього часу не проводились у комплексі. Дослідницький проєкт базується на трьох компонентах: соціологічному, психологічному та біологічному. Основними цілями статті є ініціювання дискусії щодо взаємодії між факторами злочинної поведінки, що належать до різних областей, та забезпечення міждисциплінарного підходу до вивчення етіології злочинної поведінки. Дискусія щодо доказовості злочинної поведінки необхідна як для збагачення уявлень і знань про умови, що передують злочинній поведінці, так і для переосмислення практичних рішень у галузі соціальної реабілітації. Стаття також стосується наших методологічних та етичних роздумів, пов'язаних із проведенням нашого пілотного проєкту.

Ключові слова: етіологія злочинної поведінки; біосоціальна кримінологія; агресивний злочинність.

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.02
УДК 355.9

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри політології,
управління та державної безпеки
Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Пирожик О. В.,
радник ректора ПВНЗ «Академія
рекреаційних технологій і права»,
депутат Волинської обласної ради

ДЕПУТАТСЬКЕ «ВОЛОНТЕРСТВО» ЯК КОРУПЦІЙНИЙ ЧИННИК В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОДНА ІЗ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання, пов'язані з волонтерською діяльністю депутатів місцевих рад, визначені проблеми, які детермінують у зв'язку з цим вчинення корупційних правопорушень, а також розроблені відповідні науково обґрунтовані і апробовані зарубіжним досвідом заходи, спрямовані на усунення причин та умов, що сприяють зазначеному суспільно небезпечному явищу.

Ключові слова: депутат; волонтерство; корупція, органи місцевого самоврядування; інформаційна безпека; національна безпека; національні інтереси; правопорушення.

В данной научной статье рассмотрены вопросы, связанные с волонтерской деятельностью депутатов местных советов, определенные проблемы, которые детерминируют в связи с этим совершение коррупционных правонарушений, а также разработаны соответствующие научно обоснованные и апробированные зарубежным опытом меры, направленные на устранение причин и условий, способствующих указанному общественно опасному явлению.

Ключевые слова: депутат; волонтерство; коррупция, органы местного самоуправления; информационная безопасность; национальная безопасность; национальные интересы.

Постановка проблеми. Останнім часом світові ЗМІ знову рясніють повідомленнями про те, що чи не найбільше зло українського суспіль-

ства – тотальна корумпованість влади, яка, мовляв, наскрізь пронизує всі владні ешелони – від верхів до низів. До прикладу, 45-й президент США

Дональд Трамп у жовтні 2020 року заявив, що призупиняв надання Україні коштів через глибоку корупцію, за якою Україна оцінювалась як одна з найкорумпованіших країн у світі. Як зауважував Д. Трамп, йому не подобається давати гроші країні, яка настільки корумпована [1]. Таким чином, потенційні загрози від тотальної корупції у воюючій країні він поставив у один ряд із тими реальними загрозами, які нашої державі несе «гібридна війна» з Російською Федерацією. Вказані інформаційні посилення не лише й надалі послаблюють і без того не високий міжнародний імідж влади нашої держави та посилюють загрози посягань на її інформаційну безпеку, але й підвищують рівень викликів національній безпеці України. У той самий час спростувати подібні наративи чи щось серйозне їм протиставити в силу об'єктивних і суб'єктивних причин носії української влади не беруться, не можуть чи не хочуть.

У цьому контексті слід критично оцінити оптимістичні заяви представників Transparency International Ukraine, що в Індексі сприйняття корупції за 2020 рік Україна піднялася на 3 бали та з 33 балами посіла 117 місце серед 180 країн. Адже 33 бали за минулий рік так само набрали Єгипет, Есватіні (Свазіленд), Непал, Сьєрра-Леоне та Замбія, який виявилися нашими сусідами в рейтингу. Якщо це й успіх, то дуже тимчасовий і нетривкий, а таке сусідство – невтішне. Тим більше, що ключовим показником Індексу є кількість балів, а не місце в рейтингу. Мінімальна оцінка (0 балів) означає, що корупція фактично підміняє собою державу, максимальна (100 балів) свідчить, що корупція майже відсутня в житті су-

спільства [2]. Бали України передусім зросли завдяки запуску Вищого антикорупційного суду та перезапуску Національного агентства з питань запобігання корупції. Водночас, як показує практика, залишається ряд серйозних ризиків, які можуть суттєво відкинути Україну назад у сфері протидії корупції. Це, зокрема, затримка з судовою реформою, постійний тиск на антикорупційні інституції, а також спроби порушити й нівелювати досягнення у сфері публічних закупівель. Актуальними залишаються також питання безкарних нападів на активістів.

Разом із тим, звинувачення у «наскрізній» корумпованості української влади нівелює межу між двома пластами її носіїв, одні з яких виконують свої функції за кошти платників податків, а інші – на громадських засадах, тобто на безоплатній основі. В Україні це: у першому випадку – органи державної влади (причому безвідносно до поділу на різні гілки державної влади), у другому – представники органів місцевого самоврядування, абсолютна більшість яких (у статусі депутатів місцевих рад) виконують владні функції фактично на волонтерських засадах, тобто реалізують свої повноваження на засадах депутатського «волонтерства» (Волонтерство, або волонтерська діяльність (від фр. *volontaire* (доброволець); лат. *voluntas* (вільне волевиявлення); лат. *volō* (бажання, намір) – добровільна безкорислива суспільно корисна діяльність).

Неоплачуваність депутатської роботи в місцевих радах зумовлює системні ризики та спокуси, які часто штовхають цих суб'єктів влади до дій чи діянь, пов'язаних із корупцією, у т.ч. з отриманням неправомір-

ної вигоди – як своєрідної «подяки» за надані й отримані внаслідок депутатської діяльності «послуги». Відтак, як свідчить практика, звідси й побутує думка, що за корупцію в нас карають тих, хто не «накрив» стільки отриманих неправомірних вигод, щоб ними «відкупитися» від покарання, а тих, хто «краде» мільйонами і вагонами, – правоохоронна система або не бачить, або ж правосуддя їх милує. Звісно, це – образно кажучи, хоча усталена громадська і суспільна думка потребує того, щоб детальніше проаналізувати причини і умови, які призводять чи стимулюють зазначених суб'єктів до таких дій. А, крім того, ці обставини детермінують існуючий стан справ з означених питань і впливають на формування негативного іміджу України в світі та продукують загрози, що посягають у зв'язку з цим на національну безпеку.

Отже, слід визнати, що в наявності – складна прикладна проблема, яка потребує невідкладного вирішення.

Постановка завдання. Виходячи з цього, **метою** даної наукової статті є обґрунтування необхідності підвищення ефективності запобіжної діяльності з так званим депутатським «волонтерством», як одним із корупційних чинників в органах місцевого самоврядування та загрозою національній безпеці України. А головним **завданням** – розробка аргументованих заходів, спрямованих на усунення, нейтралізацію, блокування тощо детермінант, які обумовлюють вчинення корупційних правопорушень із боку вказаної категорії суб'єктів корупційних діянь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових, на-

вчально-методичних та інших тому подібних видань (посібників, коментарів до законів, рекомендацій тощо) показало, що проблемами боротьби з корупцією досить активно та продуктивно займаються такі учені, як О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, І. В. Борисов, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, О. М. Джу́жа, І. М. Копотун, О. Є. Користін, О. М. Костенко, М. І. Мельник, О. М. Литвинов, О. М. Литвак, В. О. Навроцький, П. Л. Фріс, В. І. Ша́кун, М. І. Хавронюк та інші науковці. Поряд із цим, з урахуванням сьогоденішніх соціально-політичних, воєнних, фінансово-ресурсних та інших реалій, що склалися в нашій державі, розробка проблем, що стосуються забезпечення національної безпеки України, є актуальною і такою, що має теоретико-прикладне значення. Більш того, на доктринальному рівні депутатське «волонтерство» не стало предметом наукових досліджень, що знижує рівень діяльності по запобіганню корупції та негативно впливає на її ефективність і результативність, тож необхідність розробки зазначеної проблематики є очевидною.

Виклад основного матеріалу. Якщо проаналізувати сукупність правопорушень антикорупційного законодавства в органах місцевого самоврядування України, їх можна умовно поділити на ті, в яких очевидно відсутній, або ж безумовно наявний усвідомлений умисел до корупційних діянь. За логікою, відсутність умислу у вчиненні такого діяння мала би обмежуватися дисциплінарною або ж адміністративною відповідальністю за таке правопорушення, натомість наявність умислу – передбачати покарання відповідно до

кримінального законодавства України. Це – загальний підхід, з якого, без сумніву, є винятки, зважаючи на індивідуальний характер кожного правопорушення. Як видається, в цій проблемі надзвичайно важливим є сукупний аналіз мотивів, якими керуються в обох загальних випадках суб'єкти таких правопорушень. Зокрема, неусвідомлене неподання або несвоєчасне подання декларацій суб'єктом декларування, як це передбачено Законом України «Про запобігання корупції» [3], як свідчить практика, не мало би формувати основний масив загальної статистики такого роду правопорушень, оскільки в абсолютній більшості зазначене правопорушення не тягне за собою якихось правових наслідків. До того ж, нерідко такі правопорушення допускаються суто з технічних причин чи від незнання (що, втім, не звільняє від відповідальності) змісту Закону.

Як показали результати вивчення відповідних емпіричних матеріалів, щороку депутатів місцевих рад систематично притягують до відповідальності і навіть судять за несвоєчасне подання декларацій про доходи. Формально – це правопорушення, фактично ж – фіксація саме такого роду правопорушень формує кількісну статистику нібито активної боротьби з корупцією. Адже на формальне притягнення такого роду правопорушників до відповідальності витрачається значно більше фінансових та організаційних ресурсів правоохоронних і судових органів, аніж реальна шкода від їх вчинення (здебільшого вона – взагалі відсутня) чи фінансові відшкодування від присудженого покарання (як правило, це штрафи в мінімальних розмі-

рах). Так, Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) за перший рік своєї роботи з початку створення (15 серпня 2016 року) склало та подало до суду стосовно депутатів місцевих рад 28 протоколів про адміністративні правопорушення за несвоєчасне подання декларацій (близько 10,1% від загальної кількості 276 адмін-протоколів) [4]. І це при тому, що, за даними Урядового порталу, на той час у структурі НАЗК уже функціонувало 7 департаментів, управління бухгалтерського обліку, відділ правового забезпечення та декілька секторів, а в складі агентства працювало 238 осіб. Тим часом, починаючи з 2019 року (з часу існування Реєстру декларацій), НАЗК вдалося притягнути до відповідальності за умисне неподання декларацій чи декларування недостовірних відомостей 97 осіб, із яких 17 – призначено покарання у вигляді позбавлення волі (17,5%) на термін від року до року та 6 місяців із позбавленням права обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави та місцевого самоврядування строком на 1–2 роки [5]. Крім цього, статистика показує, що до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (Реєстру корупціонерів), притягнутих до відповідальності за статтею 366-1 Кримінального кодексу (КК) України [6], тобто за умисне неподання чи подання завідомо недостовірних відомостей у декларації, протягом усього часу існування Реєстру внесено 42 депутати місцевих рад (43,3% від усієї кількості).

Для розуміння того, що саме формує статистику звітності НАЗК, варто навести кількісний перелік

категорій, які потрапили до Реєстру корупціонерів: 42 депутати місцевих рад; 15 посадовців органів Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВСУ); 11 посадовців державних та комунальних підприємств; 8 державних службовців (зокрема працівники Державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України, Держгеокадастру, районних державних адміністрацій, державні виконавці); 6 посадовців органів Національної поліції України; 6 посадовців органів Державної служби надзвичайних ситуацій; 3 суддів; 3 посадових осіб місцевого самоврядування; 2 лісників; 1 народний депутат України [5].

Звертає на себе увагу той факт, що за результатами розгляду справ у 64 випадках (65,97%) суди призначали покарання у вигляді громадських робіт на строк 150–240 годин із позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування строком на 1–2 роки. І найчастіше таке покарання застосовувалося саме до депутатів місцевих рад. Тоді як до суддів і держслужбовців (16,49% випадків) – штраф від 2500 до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (тобто від ~42500 до ~51000 гривень) із позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням функцій держави та місцевого самоврядування строком на 1–2 роки [5]. Цілком очевидно, що затрачені державою ресурси на притягнення до відповідальності депутатів місцевих рад не виправдовують компенсації від понесених за такі правопорушення покарань.

Як встановлено у ході даного дослідження, на сьогодні у відкритих

джерелах неможливо отримати повної інформації щодо того, який відсоток від усіх адмінпротоколів, складених за несвоєчасне подання чи подання недостовірних відомостей у декларації, доведений до суду, а також який відсоток викладених у них епізодів знайшов підтвердження в судових інстанціях. У зв'язку з цим можна припустити, що насправді він – мізерний, про що, власне, свідчать результати аналізу роботи органів місцевого самоврядування Волинської області, а саме: таких протоколів стосовно депутатів місцевих рад щороку складають десятки, а притягують до юридичної відповідальності – одиниці осіб. Якщо ж вести мову про запобіжну діяльність у сфері вчинення можливих правопорушень чи проступків, пов'язаних із корупційними діями, ставлячи завдання щодо вироблення системних механізмів з метою запобігання корупційним правопорушенням в органах місцевого самоврядування, то вкрай важливо узагальнити дані щодо усвідомленої мотивації дій самих суб'єктів можливого корупційного діяння, враховуючи її соціально-правову природу та соціально небезпечні наслідки у вигляді потенційної загрози національній безпеці України [7].

Як показують результати цієї наукової розробки, така мотивація розпочинається вже з моменту подачі відповідних документів кандидатами в депутати місцевих рад, від розуміння того, для чого ця особа іде в депутати, якщо така робота є неоплачуваною і фактично здійснюється на волонтерських засадах. Одна річ, якщо таке волонтерство – це поклик чи стан душі, інша – бажання здобути певний соціальний статус чи скористатися шансом для самореалі-

зації як особистості. Ще інша – бажання отримати з цього статусу якісь матеріальні вигоди або додаткові блага, а також, нерідко – реалізувати його з метою отримання завідомо неправомірної вигоди. Як вбачається зі змісту інформації, розміщеної в матеріалах журналістського дослідження аналітиків «Української правди» (надалі – УП), один раз на 5 років Україна шукає майже 160 тисяч таких волонтерів [8]. Саме вони після виборів мають стати депутатами місцевих рад – і ця «армія» має 5 років безкоштовно працювати для громади.

У зв'язку з цим постає логічне питання: чи є типовим в усталеному розумінні «волонтерство» депутатів місцевих рад із тим, яке фактично сформувалось та існує в теперішніх українських реаліях? Результати вивчення цієї проблеми в Україні показують, що після початку збройної агресії Російської Федерації проти України 2014 року, наша країна сформувала свій громадсько-суспільний феномен вказаного вище волонтерства, тобто діяльності, яка в умовах фактичної відсутності боєздатних Збройних Сил, спільно з добровольчим рухом, бійцями добровольчих батальйонів по суті, врятували Україну від неминучої поразки, втрати значних ресурсів та територіальної цілісності. Цей приклад волонтерства, поєднаний із жертовністю бійців добровольчих батальйонів – своєрідний подвиг представників фронту і тилу, беззаперечно, гідний поваги. Крім цього, він може бути взірцем для інших націй, як у найважчу годину можна і треба захищати свою державу і свою землю у боротьбі з більш боєздатним ворогом, відстоювати свої національні інтереси та

протидіяти реальним загрозам національній безпеці.

Саме тому пасіонарність (від лат. *passio* – пристрасть, пристрастність) таких волонтерів може дати ствердну відповідь на запитання: чи можна таким волонтерам довірити представляти інтереси інших співвітчизників у місцевих радах? Як видається, такі волонтери справді могли би стати найкращими захисниками прав своїх виборців у місцевих радах, але, на превеликий жаль, не в сьогочасних політико-олігархічних українських реаліях, що підтверджуються і результатами виборів, і подальшим аналізом складу та соціальної структури депутатів місцевих рад в Україні. Перший із доказів вищезазначеного – відповідь на питання, чи багато сьогодні сучасників бойових дій та волонтерів є депутатами в місцевих радах. Як правило, у місцевих радах їх – одиниці. Одні не подають свої кандидатури на вибори до цих рад, не маючи необхідних фінансових, організаційних чи медійних ресурсів, а інші – не в змозі здолати ставлеників олігархічних політструктур. Тому реальні волонтери в українських реаліях – як «білі ворони» у загальній структурі депутатів місцевих рад, що не дає змоги нейтралізувати у зв'язку з цим потенційні впливи і загрози, а також усунути джерела, які посягають на національну безпеку.

Як встановлено в ході даного дослідження, насправді – абсолютна більшість із тих, хто за нинішніх реалій стають депутатами місцевих рад в Україні, – фактично є лжеволонтерами. Адже численні політико-олігархічні структури, які завели їх у місцеві ради, систематично мотивують цих осіб на «правильну»

депутатську діяльність, у т.ч. і матеріально. Здебільшого – здійснюють це за «потрібні» олігархам голосування. При цьому не є принципово: чи така мотивація є постійною і системною, чи ситуативною та систематичною. Її суть від цього не змінюється, позаяк на волонтерських засадах насправді працює неспівмірна меншість депутатів. У той самий час, більшість депутатів місцевих рад у зв'язку з цим є лже-волонтерами, що тільки підвищує рівень потенційних загроз і викликів національній безпеці України. На жаль, у теперішніх реаліях існування в Україні такої ж самої лже-еліти зазначена ситуація не є дивною, скоріше – закономірною. Але це не означає, що такий стан змінити не можна. При цьому, неважко здогадатися, хто чинитиме при такому підході найбільший спротив, позаяк олігархічним колам, які поєднують владу і гроші, не потрібні справжні депутати-волонтери. Їм зручніше мати своїх, слухняних «ручних-пригодованих», руками яких і руйнуються системи балансів влади, противаг і стримувань, а фактично – відбувається руйнація основ нашої державності та національної ідентичності.

Отже, можна зробити висновок, що таке депутатське «волонтерство» із волонтерством реальним, в існуючих українських реаліях, має мало спільного (як правило, просто не має нічого спільного). Як слушно зауважують із цього приводу журналісти УП, треба бути наївним, щоб вірити у те, що ми знайдемо 160 тисяч порядних і відданих людей, які в інтересах громади будуть голосувати за землевідведення, доступ до річок та озер, розподіл бюджетних коштів. Навіть 50% від цієї кількості знайти на во-

лонтерських умовах строком на 5 років нереально. Саме тому в місцеву владу йдуть цілими династіями для того, щоб дерибанити найцінніші і невідновлювані ресурси громади [8] («дерибан» – процес поділу або розподілу загальносоціальних або просто цінних речей в колі обраних або серед «своїх»). Таку ситуацію необхідно кардинально змінювати – від верхів до низів. Але якщо на центральному рівні це навряд чи вдасться змінити, не змінивши олігархічної економічної моделі, то на місцевому – можна запропонувати цілком легітимні шляхи і механізми, як змінити ситуацію, у т.ч. реформувавши низові ланки влади – місцеве самоврядування. І найбільш універсальний шлях – через вивчення позитивного іноземного досвіду та внесення відповідних змін у чинне законодавство України, зокрема в частині навіть не протидії, а саме запобігання корупції [9], що, в свою чергу, дасть змогу встановити більш дієві запобіжники корупційним діям та загрозам національній безпеці.

Цікавим у зв'язку з цим зарубіжний досвід з означеної проблематики, зокрема США. Як показали результати його вивчення, досвід цієї країни дає однозначне вирішення даної проблеми: всяка праця має бути оплачуваною. Саме тому, у США робота депутатів усіх рівнів – платна. Як зауважує з цього приводу міський голова громади Спрінгфілда, у них депутати на рік отримують десь 15 тисяч доларів. Хоча, це не постійна робота і для американських реалій не надто великі гроші. Для порівняння, вчитель у США заробляє дещо більше – 60 тисяч доларів на рік, а зарплата мера становить майже 130 тисяч доларів на рік, тобто дві

річні зарплатні вчителя [10]. У свою чергу, у ФРН депутати місцевих рад отримують символічну компенсацію тільки за участь у сесійних та комісійних засіданнях. Це – погодинна компенсація. Вона може сягати до 500 євро на місяць та 17,5 євро – за кожне засідання комісій. Подібні підходи практикують також інші країни Західної Європи, зокрема Іспанія. Навіть у сусідній Польщі місцевим депутатам платять, щоправда – не сталу суму, як у США, а за кількість проведених депутатом на сесії голосувань [11]. У той самий час, як показує практика, в Україні нерідко йдуть у владу, аби лобіювати інтереси власного бізнесу. Відповідним чином такі депутати вибудовують і пріоритети власної діяльності. Більше того, у місцевих радах депутати-«прогульники» нерідко саме тим і намагаються виправдати свою неякісну роботу, що їм за неї не платять. Або ж – надмірною зайнятістю за основним місцем роботи, де вони отримують стабільну зарплатню. То чи можна при таких підходах у масштабах всієї України забезпечити належну захищеність національних інтересів?

Без сумніву, ефективність місцевого депутата напряму залежить від якості його роботи. А якість роботи більшості депутатів місцевих рад за існуючої владної системи, як показує практика, часто є незадовільною. Іноді один депутат може виконувати роботу якісніше від декількох. Саме тому в усіх перерахованих вище країнах кількість депутатів, робота яких так чи інакше оплачується, у розрахунку на кількість населення є значно меншою, ніж в Україні. Так, у США громаду, яка налічує близько 100 тисяч населення,

представляють 10 депутатів, які отримують зарплатню, що дорівнює середній зарплаті вчителя [10]. В українських реаліях депутатів на таку кількість населення щонайменше вдвічі-втричі більше. Тож, якщо зменшити чисельність складу місцевих рад (тим більше, що в процесі адміністративно-територіальної реформи в Україні цей процес уже відбувається), а також дати місцевим депутатам достатню фінансову мотивацію їхньої праці, то, як видається, можна розраховувати на те, що люди, які справді хочуть еволюційно-легітимно змінити систему, зможуть присвячувати свій час розвитку громади та підвищувати як рівень захищеності інтересів власної громади, так і в цілому – рівень захищеності національних інтересів і національної безпеки України.

При цьому механізми мотивації професійної роботи місцевого депутата можуть бути різними. Найефективнішим, виходячи з позитивного зарубіжного досвіду, був би компенсаторний. Місцевий депутат міг би отримувати компенсацію не лише за кількість сесійних засідань, а й за роботу в комісіях, депутатських днях чи виїзних засіданнях, тобто за фактично витрачений час на виконання депутатських повноважень. Також, можлива варіативність у питанні компенсації за виконання депутатської роботи в сесійний період, тобто за фактичну діяльність під час голосування винесених у порядок денний питань чи проєктів, які після ухвалення отримують статус рішень відповідної місцевої ради.

Беззаперечним є й інший висновок: важливо продумати механізми поєднання депутатських функцій із основною роботою, аби виконання

повноважень депутатів місцевих рад не заважало і не перешкоджало виконанню ними основної роботи, а було гармонійним доповненням до неї. У цьому сенсі корисним є апробований досвід країн, які практикують, аби сесійні та комісійні засідання місцевих рад проводилися виключно в позаробочий час. Таку практику, зокрема, застосовують у США – і це дає змогу будь-якому члену громади відвідувати засідання, а депутатам – без шкоди для основної роботи працювати для блага громади.

Невід’ємним аспектом запропонованого на сьогодні в Україні реформування органів місцевого самоврядування має стати також розробка ефективних механізмів контролю за використанням коштів, які витрачатимуться на компенсацію виконання депутатських повноважень депутатами місцевих рад. При цьому, необхідним є системний підхід до вирішення вказаної проблеми, який передбачатиме внесення відповідних змін і коректив у систему функцій та нормативно-правових актів, що регламентують роботу тих чи інших контролюючих органів і антикорупційних інституцій держави. Звичайно, за теперішніх умов загального зубожіння мільйонів українців і дефіциту бюджетів усіх рівнів вказана проблема є особливо дратівливою, а громадська та суспільна думка в Україні навряд чи готова до таких змін. Але запропоновані зміни – еволюційний шлях, який для будь-якої влади є прагматичніший від революційного, та й, зрештою, він – безпечніший, особливо в контексті тих об’єктивних викликів і загроз, що стосуються національної безпеки та можливих геополітичних впливів на регіони нашої держави.

Саме тому, зважаючи на міжнародний цивілізаційний досвід, а також задекларований після Революції гідності вектор руху українського суспільства до європейських цінностей, можна констатувати, що рано чи пізно якісна робота депутатів місцевих рад в Україні буде оплачуватись. Виходячи з цього, досить важливо, щоб Україна якнайшвидше позбулася у самоврядуванні системи депутатського «волонтерства», яке фактично залишилось нам у спадок від тоталітарної радянської держави (СРСР), що може розглядатись як своєрідний атавізм, який тягне Україну назад у тоталітарне минуле, а також як одна із детермінант, що обумовлює існуючий рівень корупції та потенційну загрозу національним інтересам України.

Відмовитися від таких підходів у теперішніх українських реаліях – означає піти проти усталеної суспільної та громадської думки. Але владі, яка хоче показати політичну волю піти «подалі від Москви», як основного джерела посягань на національну безпеку України, та наблизитися до апробованих часом цивілізаційних європейських стандартів, не варто, як видається, боятися непопулярних рішень. Більше того, треба вже починати формувати громадську та суспільну думку про те, що депутатське «волонтерство» в управлінській системі – це тимчасовий, більшою мірою не виправданий з точки зору запобіжної антикорупційної практики, спосіб делегування управлінських функцій держави на місцевий рівень.

З іншого боку, Україні необхідно готувати законодавчу базу для відповідного реформування правової системи з цих питань, а також розро-

бити комплекс нормативно-правових актів, у тому числі у контексті змісту тих із них, які покликані захищати національні інтереси України. Особливу увагу, як видається, слід зосередити на виробленні механізмів, які би не просто протидіяли (адже протидія – це вже зворотна реакція на чийсь дію або бездіяльність), а забезпечували ефективну організацію запобіжної діяльності [12], причому як у сфері діянь, потенційно пов'язаних із корупцією, так і у сфері захищеності та зміцнення національної безпеки нашої держави.

Висновки. Враховуючи результати проведеного у цій науковій статті аналізу та сучасні соціально-політичні та правові реалії, можна констатувати, що боротьбу з корупцією у владі в Україні якраз і варто пов'язати з відповідним реформуванням та зміною мотивацій діяльності депутатів в органах місцевого самоврядування. Щонайменше – тоді в інформаційному просторі зникнуть наративи про «наскрізь корумповану

владу», а сильна реформована місцева влада неодмінно почне реально впливати та диктувати нові «правила гри» і для носіїв центральної влади, а при цьому знижувати рівень потенційних і реальних загроз для національної безпеки.

Можливо, саме такою і мала би бути кінцева мета децентралізації та адміністративно-територіальної реформи в нашій державі? Адже сьогодні, по завершенні структурних укрупнень громад і районів у процесі реформування, адмінреформа відверто «провисає», і вже практично ніхто з представників влади не може дати чітких відповідей на запитання, яким же має бути її кінцевий результат у організаційній складовій. У той самий час, відповідне ж самоврядне реформування, без сумніву, дасть змогу нейтралізувати (блокувати, усунути, подолати тощо) корупційні впливи на зміст депутатської діяльності на місцевому і регіональному рівнях та зміцнити основи національної безпеки в Україні.

Список використаних джерел

1. Марко Погуляевський. Трамп заявив, що призупиняв надання допомоги Україні через «тотальну корупцію». *Громадське* URL: <https://hromadske.ua/posts/tramp-zayaviv-sho-prizupinyav-nadannya-dopomogi-ukrayini-cherez-totalnu-korupciyu> (дата звернення: 23.11.2020).
2. Тимчасовий успіх – Україна в Індексі сприйняття корупції. *Transparency International Ukraine*: URL: <https://ti-ukraine.org/news/tymchasoviy-uspih-ukrayina-v-indeksi-spriyniyattya-koruptsiyi-2020/?fbclid=IwAR2FgqXEkN87Dd9kUzvlIrCg-lw1kTCi-h4D1MY2aJJVknWKBQwcRszl32w> (дата звернення: 23.11.2020).
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року №1700-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. №9. Ст. 2056.
4. Урядовий портал. *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/250197362?fbclid=IwAR00Fkg_un9a1XhHssxEIUX4yvcVWzH1aYa6D0gd4kyS6eKV2mRlcqNmсM4 (дата звернення: 23.11.2020).
5. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/z-2019-roku-97-osib-prytyagnuto-do-vidpovidalnosti-zamysne-nepodannya-deklaratsiyi-chy-deklaruvannya-nedostovirnyh-vidomостей-17-pryznachenno-pokarannya-u-vyglyadi-pozbavlennya-voli/?fbclid=IwAR0-orC_oDrZWKxmYYVvK4j06MgHKp5gz-m9lsYt_VSPb8xDZ7AdsZlncCjk (дата звернення: 23.11.2020).

6. Кримінальний кодекс: Закон України від 5 квітня 2001 року №2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001, №21, стор. 1, ст. 920.
7. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №31. 241 с.
8. Ірина Федорів. Чому так важко знайти порядних депутатів і як це змінити? *Українська правда*. URL: <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2017/11/14/7149512/> (дата звернення: 23.10.2020).
9. Запобігання корупції: підручник / Б. М. Головкін, О. Г. Колб, В. Ф. Оболенцев та ін.; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019, 296 с.
10. Ірина Федорів. Як контролюють місцевих депутатів в Америці. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/10/28/7086608/> (дата звернення: 23.11.2020).
11. Олена Жежера. Бурмістр Юзефова: Якби поведився, як ваші мери, давно був би на безкоштовному харчуванні. *Громада Приірпіння*. URL: <http://kotsubynske.com.ua/2015/09/30/burmistr-yuzefova-yakby-povodyvsya-yak-vashi-mery-davno-buv-by-na-bezkoshtovnomu-harchuvanni/> (дата звернення: 23.11.2020).
12. Основи громадянського суспільства та політичних знань. Навчальний посібник. За загальною редакцією проф. В. І. Бортнікова. Луцьк : Вежа-Друк. 2020, С. 429-431.

References

- Golovkin, B. M. (Ed.). (2019). *Zapobigannya korupciyi*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Bortnikov, V. I. (Ed.). (2020). *Fundamentals of civil society and political knowledge. Tutorial*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].

A. Kolb, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Political Science, Management and State Security of Lesya Ukrainka Volyn National University; ORCID: 0000-0003-1792-4739

O. Pirozhik, Advisor to the Rector of the Academy of Recreational Technologies and Law

Deputy “volunteering” as a corruption factor in local government bodies and one of the threats to the national security of Ukraine

This scientific article considers issues related to the volunteer activities of deputies of local councils, identifies problems that determine the commission of corruption offenses in this regard, as well as developed appropriate scientifically sound and tested by foreign experience measures to eliminate the causes and conditions, that contribute to this socially dangerous phenomenon. The dialectical interrelation of this type of corruption offenses with the determinants of general corruption is also proved and the necessity of their overcoming is substantiated, taking into account the increased public danger of actions committed by deputies of local councils representing and without using their powers contrary to the law. In addition, this article links corruption offenses that occur during parliamentary «volunteering» with the causes and conditions that give rise to sources of encroachment on national security, in particular, by undermining the authority of the state and local governments of Ukraine as holders of power. in Ukraine, as well

as reducing the level of protection of national interests in various areas of deputy activity.

Thus, it is stated that there is a complex applied problem that needs to be solved, including at the scientific level. Based on the fact that this problem in this approach has not yet been studied by scientists, and therefore, it is relevant and such that is theoretical and practical in nature, and requires a separate scientific research, including the dissertation level. It is in this context that the content of this scientific article is formed and the arguments that are directly related to this research topic are presented in this regard. It was noted that the methodological basis for the preparation of this work were not only and not so much the relevant work of domestic and foreign experts, including Candidate's and Doctoral dissertations are defended on this topic, as well as modern information sources - Internet publications and other similar electronic resources, in which the subject of research is informational and national security of Ukraine. Moreover, this scientific article is also based on the empirical materials collected by its authors on the activities of volunteer deputies and the current state of national security of our state. Based on the results of the analysis, the author's position on the ways and directions of solving existing problems is formulated and the conclusion is made that the fight against corruption in government, as a source of encroachment on national security in Ukraine, should begin with reforming and changing the motivation of local self-government authorities, including in the context of deputy «volunteering».

Keywords: *deputy; volunteering; corruption, local governments; informational security; national security; national interests; offense; reforming.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.03
УДК 343.28

*Поліщук Н. І.,
ад'юнкт Львівського державного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3908-2253*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДИЧНОЇ ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ХВОРОБОЮ

Інститут звільнення від покарання через хворобу складається з двох самостійних підстав звільнення, медичної і правової. Медична підстава звільнення від покарання ділиться на дві окремі, в залежності від типу настання хвороби (психічна чи інша тяжка хвороба) незалежні одна від одної частини, у зв'язку з психічним розладом (ч. 1 ст. 84 КК України) і в зв'язку з іншою важкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України).

Ключові слова: звільнення від покарання; тяжка хвороба засудженого; інша тяжка хвороба засудженого; хвороба як підстава для звільнення від покарання.

Институт освобождения от наказания по болезни состоит из двух самостоятельных оснований освобождения, медицинской и правовой. Медицинское основание освобождения от наказания делится на две отдельных, в зависимости от типа наступления болезни (психическая или иная тяжелая болезнь) независимые друг от друга части, в связи с психическим расстройством (ч. 1 ст. 84 УК Украины) и в связи с иной тяжелой болезнью (ч. 2 ст. 84 УК Украины).

Ключевые слова: освобождение от наказания; тяжелая болезнь осужденного; иная тяжелая болезнь осужденного; болезнь как основание для освобождения от наказания.

Постановка проблеми. Звільнення від покарання за хворобою можливе за наявності декількох підстав та обставин. У даній статті виділено обов'язкові кримінально-правові ознаки медичної підстави звільнення, які враховуються судом при звільненні особи від покарання у зв'язку з настанням важкої хвороби та проведений кримінально-правовий аналіз вказаних ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей звільнення від покарання у

зв'язку з іншою важкою хворобою займалися свого часу відомі вчені у галузі кримінального права та кримінології, а саме: М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Горобцов, О. П. Горох, М. Н. Голоднюк, О. Ф. Ковітіді, А. С. Михлин, А. А. Музика, А. В. Наумов, Ю. А. Пономаренко, М. В. Романов, В. В. Скибицький, М. І. Хавронюк та інші.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та дослідження медичної підстави звільнення від покарання у зв'язку з іншою важкою

хворобою та виділення та кримінально-правова характеристика основних ознак медичної підстави звільнення.

Виклад основного матеріалу.

Проведений аналіз норми, що передбачає звільнення від покарання у зв'язку з іншою важкою хворобою, дозволив виділити три основних групи ознак, що відносяться до характеристики хвороби як медичної підстави звільнення, а саме важкий характер хвороби, момент її виникнення та наявність перешкод до відбування покарання.

Розглядаючи першу групу ознак медичної підстави звільнення від покарання у зв'язку з хворобою, таку як важкий характер хвороби, то не обійшло зазначити, що медицина не дає визначення поняття «важка хвороба» чи «інша важка хвороба», оскільки медицина оперує іншою термінологією, а саме поняття «хвороба», а також виділяє декілька стадій розвитку хвороби, серед яких до прикладу ускладнення [4, с. 59]. Виходячи з цього, необхідно зазначити, що термін «важка хвороба», що використовується в ч. 2 ст. 84 КК України не являється спеціальним терміном запозиченим із інших наук, на відміну від терміну «психічна хвороба» що передбачений в ч. 1 ст. 84 КК та запозичений з судової психіатрії. Поняття «важка хвороба» не можна віднести і до оціночних понять, оскільки вона детально регламентується в Переліку хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання та передбачено в Спільному наказі Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку

організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» від 15.08.2014 № 1348/5/572 [5] (далі Перелік). Видається за необхідне віднести досліджуване поняття до банкетних понять, оскільки, якщо поняття «тяжкість захворювання» у випадку звільнення від покарання у зв'язку з хворобою визначається у нормативно-правовому акті, то логічно що при прийнятті нового Переліку зазнає змін і розуміння терміну важка хвороба в цьому контексті, а тому, як зазначає Г. Є. Болдарь, дану норму слід віднести до банкетного поняття, зміст якого може змінюватись услід за зміною тих нормативних актів, які розкривають його значення [9, с. 177].

Указаним Переліком керуються спеціальні медичні комісії при огляді засуджених та встановленні категорій захворювань, які можуть бути медичною підставою для звільнення, одночасно адміністрація виправних установ використовує вказаний перелік при поданні матеріалів про звільнення від покарання за хворобою в суд, суди в свою чергу при прийнятті рішення, часто посилається на вказаний перелік в своїх рішеннях [6; 7; 8], оскільки це єдиний нормативно-правовий документ, який регламентує звільнення від покарання за хворобою. Необхідно зазначити, що вказаний Перелік передбачає в якості медичної підстави звільнення тяжкі захворювання в найтяжчих стадії в поєднанні з ускладненнями на інші органи або супутніми захворюваннями, основними серед яких є:

- туберкульоз в найтяжчих формах в поєднанні з ускладненнями на інші органи, до прикладу тубер-

кульоз у стадії ускладнення: прояви легенево-серцевої недостатності III ступеня;

- інфекція вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ/СНІД) IV клінічна стадія, що характеризується опортуністичними захворюваннями та станами серед яких, до прикладу такі, як саркома Капоші, токсоплазмоз ЦНС, ВІЛ-асоційована енцефалопатія тощо;

- лепра у лепроматозній пограничній формі або туберкулоїдна та недиференційована форми за наявності поширених проявів на шкірі, наявності мікобактерій із зіскобу з носа;

- новоутворення IV стадії за міжнародною класифікацією TNM (з гістологічним та морфологічним підтвердженнями);

- хвороби ендокринної системи, серед яких Цукровий діабет в важкій стадії з ускладненнями або Синдром Іценка-Кушинга та хвороба Іценка-Кушинга з різко вираженими ускладненнями: патологічні переломи;

- хвороби нервової системи та органів чуття, серед яких хвороба Альцгеймера та інші дегенеративні хвороби нервової системи за наявності вираженої деменції або повна сліпота, геміплегії, параплегії, глибокі геміпарези та парапарези з розповсюдженими розладами чутливості;

- хвороби органів кровообігу в найтяжчих стадіях;

- хвороби органів травлення, серед яких, до прикладу Цироз печінки, Печінкова недостатність III, IV стадій, та інші;

- хронічні хвороби нирок IV, V стадій;

- хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини;

- подагра з подагричною нефропатією і хронічною хворобою нирок IV, V стадій;

- висока ампутація верхніх або нижніх кінцівок, а також поєднання високих ампутацій однієї верхньої і однієї нижньої кінцівок;

- гостра променева хвороба.

Перелік, як нормативно правовий акт, доволі часто зазнавав змін, так до прикладу з 1992 р. до сьогодні було прийнято три так звані переліки, першим з яких був передбачений в Наказі Міністерства внутрішніх справ № 256 від 13.05.92 «Про порядок представлення в суди матеріалів про звільнення від дальшого відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» [10], далі в 2000 р. у зв'язку з прийняттям спільного наказу Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України № 3/6 від 18.01.2000 «Про затвердження нормативно-правових актів з питань медико-санітарного забезпечення осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань Державного департаменту України з питань виконання покарань» [11] та чинним на сьогодні Переліком захворювань, прийнятим в 2014 р. Така тенденція обумовлена тим, що в медицині уявлення про невиліковність та хронічних характер окремих захворювань постійно змінюється, що пов'язано з можливостями медицини лікувати хвороби, які раніше не підлягали лікуванню, а також з поступовою гуманізацією норм кримінального права. У зв'язку з цим, видається, що використання банкетного поняття цілком виправдане.

Аналіз іншої тяжкої соматичної хвороби як підстави звільнення від

відбування покарання за Кримінальним Кодексом України (далі КК) дозволяє стверджувати, що відсоткова частка осіб з зазначеними захворюваннями значно переважає над психічно хворими особами, які були звільнені на підставі ч. 1 ст. 84 КК України. Так, в результаті проведеного дослідження медичної підстави звільнення у зв'язку з хворобою особам, які підлягали звільненню, були встановлені наступні тяжкі захворювання: туберкульоз легенів – близько 33%; злоякісні новоутворення різних органів і тканин – близько 24%; цироз печінки різної етіології в стадії декомпенсації – близько 12%; хвороби органів кровообігу – близько 10%; хвороби нервової системи та органів чуття (в тому числі повна сліпота та інші патологічні зміни зору) – близько 6%; різні захворювання головного мозку – 5%; хвороби ендокринної системи (цукровий діабет) – близько 4%; анатомічні дефекти (висока ампутація верхніх або нижніх кінцівок) – близько 3%; інші важкі хвороби – близько 2% [1]. Результати наведеного дослідження дозволяють говорити, що прогресивний туберкульоз легень був медичною підставою звільнення для кожного третього звільненого за хворобою засудженого, а хвороби пов'язані зі злоякісними новоутвореннями або цироз печінки вірусної етіології були у кожного четвертого засудженого та кожного десятого звільненого, відповідно.

Розглядаючи медичну підставу звільнення, таку як тяжкість захворювання, необхідно зазначити, що нині Україна займає друге місце в Європі щодо захворюваності на туберкульоз, що викликано, головним чином, соціально-економічними по-

трясіннями і пов'язаними з ними бідністю, зростанням числа безхатченків. Значну роль зіграло загальне зменшення витрат на охорону здоров'я, в результаті чого ефективність заходів з контролю над туберкульозом знизилася, і за останнє десятиліття відзначений небезпечне зростання захворюваності [12, с. 70]. Ще одним небезпечним фактором є те, що з 1993 по 2018 рр. у пенітенціарних установах України відносна кількість ВІЛ-інфікованих засуджених збільшилася в кілька разів. Частка ВІЛ-інфікованих засуджених від загального числа осіб, які відбувають покарання, складає близько 7%, що перевищує аналогічний показник по країні майже в 15 разів. Зростає число ВІЛ-інфікованих в поєднанні з туберкульозом [13, с. 32]. Як показують дослідження в регіонах, пенітенціарна система України, в цілому, виявилася не підготовленою до такої ситуації. Відвідування ряду установ виявили значну різницю в умови утримання ВІЛ-інфікованих засуджених, що в багатьох випадках пов'язане з дискримінацією цієї категорії засуджених. В окремих виправних установах (таких не більше 5% від загального числа обстежених) інфіковані засуджені утримуються разом з іншими засудженими. Відзначимо, що співробітники саме цих установ при інтерв'юванні показали високий рівень знань про профілактику ВІЛ-інфекції. Зараження вірусом імунодефіциту є одним з найсерйозніших чинників ризику для розвитку туберкульозної інфекції в активний туберкульоз. Шанси на розвиток інфекції в активну форму захворювання на ТБ серед людей, інфікованих і мікробактерією туберкульозу, і вірусом імунодефіциту у 10 разів вище, ніж у лю-

дей, інфікованих тільки мікобактерією туберкульозу. У всьому світі туберкульоз є основною причиною смерті людей, заражених вірусом імунодефіциту. ВІЛ-інфекція також прискорює розвиток заразною форми туберкульозу, підвищуючи небезпеку його передачі [14]. Особливу занепокоєність викликає потенційна небезпека масового поширення туберкульозу серед ВІЛ-інфікованих в тюрмах, де показники захворюваності на туберкульоз, у т.ч. МЛС (множинна лікарська стійкість) найбільш високі. Необхідні нові підходи до контролю над поширенням ВІЛ-інфекції, включаючи освітні програми і заходи щодо зниження ризику зараження, постачання місць позбавлення волі стерильними внутрішньовенними шприцями і безкоштовними, анонімно доступними презервативами.

Досліджуючи другу ознаку медичної підстави звільнення від покарання за хворобою, а саме момент виникнення хвороби, необхідно зазначити, що аналіз постанов суду про звільнення від покарання у зв'язку з хворобою свідчить про те, що суди не з'ясовують час виникнення важких хвороб у засуджених, і не ставлять таке питання перед фахівцями. У мотивувальній частині постанови про звільнення через хворобу суди обмежуються зазначенням лише наявності хвороби у засудженого з посиланням на відповідний пункт Переліку захворювань [3]. Широке застосування такої практики дозволяє сформулювати питання: чи доцільно взагалі з'ясовувати час настання хвороби і яке це має кримінально-правове значення?

Відповідь на зазначене питання необхідно починати з вивчення етіології розвитку важких хвороб у

часі. До прикладу, такі захворювання як новоутворення (рак), що є підставою до подання матеріалів до суду про звільнення від покарання засудженого, характеризуються поступовим виникненням і тривалим розвитком. Як зазначають українські науковці, серед яких В. А. Огнев, А. М. Зінчук, рак легенів не має гострого початку, розвиток захворювання повільний. Латентний період може тривати декілька років. Клінічні симптоми з'являються набагато пізніше за виникнення самого захворювання. До розвитку клінічної стадії раку легенів особливих змін в організмі не відбувається. Прихований патологічний процес не дає можливості запідозрити його наявність та клінічне відображення [15, с. 36].

Іншою, не менш важливою обставиною є те, що частина засуджених вперше проходять комплексне медичне обстеження тільки при надходженні до виправної установи, де і вперше документально встановлюється діагноз, хоча хвороба у такої особи могла була і до засудження, а можливо і до вчинення злочину.

Єдиної думки в науковців з даного питання не має, частина науковців, серед яких, до прикладу Р. А. Базаров, К. В. Михайлов, зазначають, що час виникнення тяжкої хвороби має принципове кримінально-правове значення, оскільки, якщо важка хвороба не завадила вчинити злочин особі, то після звільнення, така хвороба також не завадить вчинити їй новий злочин, тому таку особу не може бути звільнено [16, с. 87]. Інша частина науковців, серед яких, до прикладу О. П. Горох, вважають, що час виникнення хвороби не має кримінально-правового значення та

не має впливати на можливість звільнення особи від покарання. [17, с. 391]. Формуючи свою позицію з даного питання необхідно зазначити, що чинний перелік передбачає також звільнення для осіб, які захворіли до засудження, але їх хвороби внаслідок прогресування набули характеру, зазначеного в переліку хвороб [18], про це ж говорить і Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 28.09.73 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» [19]. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне підтримати ту частину науковців, які стверджують, що час настання тяжкої хвороби не має кримінально-правового значення.

Аналіз такої групи кримінально-правових ознак, як наявність перешкод до відбування покарання в контексті звільнення від покарання у зв'язку з хворобою, нами виділено в окреме дослідження, зміст якого дозволив стверджувати, що умови та

порядок тримання засуджених у звичайних (нелікувальних) виправних установ підтверджує, що важка хвороба перешкоджає реалізації карально-виправних заходів в установах, не призначених для застосування заходів медичного характеру (лікувального впливу) стосовно тяжкохворих засуджених. Зазначений висновок в цілому розповсюджується на покарання у виді позбавлення волі та арешту, при відбуванні якого засуджений також знаходиться в умовах суворої ізоляції від суспільства [2].

Висновки. Таким чином, кримінально-правовий аналіз медичної підстави звільнення від покарання у зв'язку з іншою важкою хворобою дозволив виділити три основних групи ознак з яких складається медична підстава звільнення, серед яких: важкий характер хвороби, момент її виникнення та наявність перешкод до відбування покарання. Проведене дослідження дозволило провести характеристика кожної з цих підстав.

Список використаних джерел

1. Дані про тяжкі хвороби, отримані в результаті вивчення 104 рішень суду, звільнених за ст. 84 КК України за період з 2016 по 2020 рр. в Україні, взятих з відкритої бази «Єдиний державний реєстр судових рішень».
2. Поліщук Н. І. Повторне звільнення від покарання в зв'язку з хворобою. Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: тези доповідей I Міжнародної науково-практичної інтернет конференції, 6–7 лютого 2020 р. Дніпро, 2020. Т. 3. С. 37–40.
3. Такий висновок зроблено на основі вивчення рішень, ухвалених судами першої інстанції м. Миколаєва та Миколаївської області за період з 2011 по 2016 рр. URL: https://mka.court.gov.ua/sud1490/pokazniki-diyalnosti/uzagal_sud_praktik/analise_5 (дата звернення 01.12.2020).
4. Покровский В. И. Популярная медицинская энциклопедия. Издание 3-е, переработанное и дополненное. Москва : Издательство Советская Энциклопедия, 1991. 668 с.
5. Спільний наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» від 15.08.2014 № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14> (дата звернення 06.12.2020).

6. Ухвала Снігурівського районного суду Миколаївської області від 10 червня 2019 року Справа №485/866/19 Провадження № 1-в/485/67/19 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82311119> (дата звернення 02.12.2020).

7. Ухвала Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 23 березня 2020 року Провадження № 1-в/331/39/2020, Єдиний унікальний номер 331/1015/20 URL: <https://opendatobot.ua/court/88366906-efe33fa2b6d181baf70671a158b6430e> (дата звернення 01.12.2020).

8. Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 24 лютого 2020 року Справа №: 398/270/20, провадження № 1-кп/398/242/20. URL: <https://opendatobot.ua/court/87778048-5f2f82fa30ac24629262b988ed0e7e85> (дата звернення: 03.12.2020).

9. Болдарь Г. Є. Бланкетність як форма міжгалузевих зв'язків кримінального права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2014. №7. С. 176–179.

10. Наказ Міністерства внутрішніх справ N 256 від 13.05.92 року «Про порядок представлення в суди матеріалів про звільнення від дальшого відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0256320-92#Text> (дата звернення 03.12.2020).

11. Спільний Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України N 3/6 від 18.01.2000 року "Про затвердження нормативно-правових актів з питань медико-санітарного забезпечення осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань Державного департаменту України з питань виконання покарань. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0143-00#Text> (дата звернення 02.12.2020).

12. Шатковська Д. М. Адміністративно-правове регулювання організації охорони здоров'я при соціально-небезпечних захворюваннях: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2016. 215 с.

13. Балакірева О. М., Бондар Т. В., Аналітичний звіт за результатами кабінетного дослідження «Секторальна політика України з попередження поширення ВІЛ-інфекції серед засуджених та осіб, що взяті під варту», Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) в Україні. Київ, 2012. 68 с.

14. Harries AD, Mäher D. TB/HIV: A clinical manual. WHO/TB/96.200. WHO; Geneva, 1996.

15. Огнев В. А., Зінчук А. М. Визначення чинників, що впливають на розвиток раку легенів, та сили їх впливу на організм людини. Здоров'я населення: тенденції та прогнози. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2015. № 2 (64). С. 36–40.

16. Базаров Р. А., Михайлов К. В. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Учебное пособие. Челябинск : ЧЮИ МВД РФ, 2001. 378 с.

17. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ, 2019. 697 с.

18. Спільний наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» від 15.08.2014 № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14> (дата звернення: 02.12.2020).

19. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 28.09.73 «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-73#Text> (дата звернення: 02.12.2020).

References

Pokrovsky, V (1991). *Popular Medical Encyclopedia*. 3rd edition, revised and supplemented. Moscow [in Russian].

Boldar, G. (2014). Blanket as a form of intersectoral relations of criminal law. *Scientific Bulletin of the International Humanities University, Jurisprudence series*, 7, 176–179 [in Ukrainian].

Shatkovska, D. M. (2016). *Administrative and legal regulation of the organization of health care at socially dangerous diseases* (Dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences). Kyiv [in Ukrainian].

Ognev, V.A., Zinchuk, A. M. (2015). Determining the factors influencing the development of lung cancer and the strength of their impact on the human body. Population health: trends and forecasts. *Bulletin of social hygiene and health care organization of Ukraine*, 2 (64), 36–40 [in Ukrainian].

Bazarov, P. A., Mikhailov, K. B. (2001). *Exemption from criminal liability and punishment*. Chelyabinsk: CHUI Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation [in Russian].

Gorokh, O. P. (2019). *Exemption from punishment and its serving under the criminal law of Ukraine*. (The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of legal sciences). Kyiv [in Ukrainian].

N. Polishchuk, Adjunct of Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-3908-2253

Criminal law description of the medical grounds for exemption from punishment due to illness

The institution of exemption from punishment due to illness consists of two independent grounds for exemption, medical and legal. The medical basis for release from punishment is divided into two separate, depending on the type of disease (mental or other serious illness) independent of each other, in connection with a mental disorder (Part 1 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine) and in connection with language with another serious illness (Part 2 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine). The legal basis for exemption from punishment for illness is the inexpediency of serving a sentence for seriously ill convicts and it is impossible to achieve the corrective goal of punishment for the mentally ill. Speaking about the medical grounds for dismissal in connection with another serious illness, it should be noted that the analysis of the content of Part 2 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for release from serving a sentence in connection with another serious illness, allows to distinguish three groups of signs, relating to the characterization of this disease as a medical basis for dismissal. One of the main ones is that the convict's serious illness should be included in the list of diseases that can serve as a basis for exemption from punishment for the disease, the severity of the disease. The second important group of signs is the time of occurrence of such a disease – before the crime, after the crime or sentencing. The next important group of signs is the presence of obstacles to serving a sentence.

Keywords: release from punishment; serious illness of the convict; other serious illness of the convict; illness as a ground for release from punishment.

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.04
УДК 343.8

Колб Р. О.,
аспірант кафедри кримінального
права і процесу Волинського
національного університету
імені Лесі Українки
e-mail: roksolanakolb@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0187-3391

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОBOB'ЯЗКІВ УСТАНОВ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У статті, на підставі результатів аналізу змісту визначених у законі обов'язків для установ банківської системи України, що стосуються засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, визначено їх особливості та проблеми реалізації на практиці, а також запропоновані науково обґрунтовані шляхи щодо їх вирішення по суті.

Ключові слова: обов'язок; особливість; банківська система; засуджений; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; злочин; покарання; орган пробації.

В статье, на основании результатов анализа содержания определенных в законе обязанностей учреждений банковской системы Украины, касающихся осужденных к наказанию в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, определены их особенности и проблемы реализации на практике, а также предложены научно обоснованные пути их решения по существу.

Ключевые слова: обязанность; особенность; банковская система; осужденный; лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью; преступление; наказания; орган пробации.

Постановка проблеми. Як показує практика виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, від виконання обов'язків власником підприємства, установи (в тому числі банківської) організації або уповноваженого ним органу залежить не тільки ефек-

тивність виконання даного покарання, але й результативність виправно-ресоціалізаційних заходів, що застосовуються до зазначеної категорії осіб [1, с. 190]. При цьому, слід зазначити, що на зміст кримінально-виконавчих правовідносин з означених питань впливають наступні обставини:

а) по-перше, власник підприємства, установи (зокрема, банківської), уповноваженого ним органу за місцем роботи засудженого виступає не як суб'єкт виконання покарання, а як учасник цих правовідносин.

В юридичній літературі були спроби розширити коло суб'єктів кримінально-виховних правовідносин (до них відносяться лише органи і установи виконання покарань, з одного боку, та засуджені, з іншого), включаючи до них і власників підприємств, установ, організацій та уповноваженого ними органу. Однак загальновизнаним є висновок про те, що останні є тільки учасниками цих правовідносин, оскільки здійснюють юридично значимі дії, які є необхідною умовою реалізації їх суб'єктом його прав та обов'язків. Більш того, названі організації, органи та особи вступають у правовідносини з органом пробації, а не із засудженими, включаючи тих, які позбавлені права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Саме тому, якщо виходити із змісту кримінально-виконавчих правовідносин, можна зробити висновок про те, що вони мають організаційно-правовий характер, а не кримінально-виконавчий і спрямовані на забезпечення законності, прав і свобод засуджених при відбуванні ними даного кримінального покарання [2, с. 140–141];

б) по-друге, кримінальна відповідальність власника підприємства, установи (в даному випадку банківської), організації або уповноваженого ним органу по ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення» настає лише при наявності таких умов: невиконання своїх обов'язків, що визначені в ст. 32 КВК,

після письмового попередження уповноваженого органу з питань пробації про наслідки такої протиправної діяльності ч. 2 ст. 31 КВК); нездійснення протягом трьох днів після одержання копії судового рішення тих дій, що передбачені в ст. 32 КВК; невчинення зазначених обов'язків у співучасті з посадовими особами органів пробації або із засудженими, позбавленими права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [3, с. 955–956].

в) по-третє, відповідно до вимог ст. 41 Конституції України, використання власності у випадку виконання рішення суду щодо позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності засуджених [4];

г) по-четверте, не дивлячись на те, що між власником підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу немає відносин адміністративної підпорядкованості, законні вимоги уповноваженого органу з питань пробації є обов'язковим для виконання посадовими особами власника або уповноваженого ним органу.

Такий висновок ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 31 КВК, згідно яких у разі невиконання вимог органу пробації, матеріали про це надсилаються до органу Національної поліції для відповідного реагування. При цьому, як це витікає із змісту ч. 2 ст. 41 КК України, законними є такі вимоги, якщо вони віддані відповідною особою, в належному порядку в межах її повноважень і за змістом не суперечить чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина [5]. Зо-

крема, незаконними слід визнати такі вимоги уповноваженого органу пробації, як: обов'язок повідомляти іншого власника чи уповноваженого ним органу про судимість особи, щодо якої прийнято рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися іншою діяльністю, чи встановлювати інші обов'язки, які не передбачені ст. 32 КВК України. Як з цього приводу зазначено в п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень, відповідальність за ст. 365 КК (перевищення влади або службових повноважень) настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її власними чи службовими повноваженнями [6, с. 255]. При цьому, як це зазначено в п. 4 даної постанови, при вирішенні питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, суди мають враховувати, наскільки він був очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки [6, с. 255]. У свою чергу, власник, в даному випадку банківської установи, чи підприємства, іншої організації або уповноважений ним орган в таких випадках має приймати рішення, мова про яке ведеться в ст. 60 Конституції України, а саме: ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

Отже, слід визнати, що тільки при дотриманні на практиці зазначених вище особливостей кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають у зв'язку з участю власника підприємства, установи,

організації або уповноваженого ним органу у виконанні судового рішення, що стосується позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, можна ефективно та цілеспрямовано реалізовувати посадовими особами визначені у цьому контексті у законі обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах досить активно та продуктивно проблематикою виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись відповідною діяльністю, в тому числі і у сфері банківської діяльності, як показало вивчення наукової літератури, займаються такі учені, як: Ю. В. Баулін, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, А. П. Гель, Б. М. Головкін, В. Н. Грищук, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, Р. М. Гура, О. М. Звенигородський, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, С. Я. Форенюк, І. С. Яковець та ін.

Разом з тим, враховуючи зміни, що внесені у діюче кримінально-виконавче законодавство України та гуманізацію процедури виконання покарань в останні роки, а також необхідність наукового супроводу реалізації у сфері виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись відповідною діяльністю, прийнятих державних програм, слід визнати, що дана наукова стаття є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Таким чином, можна констатувати, що в наявності складна прикладна проблема, що потребує вирішення, у тому числі й на науковому рівні.

Вищевикладене й обумовило вибір теми цієї статті, а також

визначило її **головну мету** – на основі проведеного аналізу закріплених в законі завдань органу пробації, визначити обов'язки власника, зокрема – банківської установи, або уповноваженого ним органу за місцем роботи засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю.

Виклад основного матеріалу.

Вичерпний перелік обов'язків посадових осіб щодо виконання судового рішення, що стосується позбавлення засуджених, у сфері банківської діяльності, права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю закріплений, зокрема, в ст. 32 КВК України, а саме:

1. Власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган зобов'язаний не пізніше 3-х днів після одержання копії судового рішення звільнити засудженого з посади, яку він обіймає, або від того виду професійної діяльності, права на який його позбавлено, внести до трудової книжки засудженого запис про те, на якій підставі, на який строк і якої посади він позбавлений права обіймати або яким видом професійної діяльності він позбавлений права займатися, та повідомити уповноважений орган з питань пробації про виконання судового рішення [7].

Якщо виходити з буквального змісту ч. 2 ст. 535 КПК України «Звернення судового рішення до виконання», то суд разом із своїм розпорядженням про виконання судового рішення надсилає його копію відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок виконати судові рішення [8]. Таким органом, відповідно до вимог ч. 1 ст. 11 та

ст. 13 КВК, є уповноважений орган з питань пробації.

У свою чергу, як зазначено в абзаці 2 ч. 2 ст. 535 КПК, підставою для виконання суб'єктом державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань судового рішення, що набрало законної сили, є його примірник в електронній формі, надісланий суб'єкту державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань у порядку інформаційної взаємодії між Єдиним державним Реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, затверджену Міністерством юстиції України спільно з Державною судовою адміністрацією України.

Таким чином, варто визнати, що в наявності колізія правових норм, [9, с. 275–281], що стосується строків реалізації обов'язків власником підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, а саме: з якого часу має рахуватись 3-х денний термін, мова про який в ст. 32 КВК. Зокрема, якщо керуватись вимогами кримінально-виконавчого законодавства України (ст. ст. 11, 13, 31 КВК), то цей термін має рахуватись з часу отримання копії рішення суду з територіального уповноваженого органу з питань пробації, а якщо виходити з вимог ч. 2 ст. 535 КПК – то з моменту отримання електронного варіанту даного рішення суду. Виходячи з цього, логічним рішенням з цього приводу було б доповнення ст. 32 КВК відповідним словосполученням такого змісту: «не пізніше трьох днів після одержання копії вироку від уповноваженого органу з питань пробації».

Такий підхід, крім аргументів, приведених вище, ґрунтується на положеннях ст. ст. 30, 31 КВК, відповідно до яких виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю покладається на уповноважені органи з питань пробації.

У сьогоднішні (до внесення змін до ст. 32 КВК) найбільш ефективним засобом вирішення зазначеної правової колізії та практичної проблеми, одночасно, є звернення органу пробації до суду, який ухвалив рішення, про роз'яснення його змісту, зокрема, щодо строків його виконання (ст. 380 КПК України). Отже, вирішення проаналізованої ситуації теж слід віднести до тих обставин, що впливають на своєчасність та ефективність виконання в цілому покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, на що постійно акцентують увагу як практики [10, с. 19], так і науковці [11, с. 179].

Що ж до вжитого в ст. 32 КВК України словосполучення «не пізніше трьох днів після одержання копії судового рішення», то цей строковий термін рахується з наступного робочого дня тижня – з часу початку роботи підприємства, установи (зокрема – банківської), організації та їх уповноважених органів (згідно із затвердженням графіком роботи) – і закінчується протягом останньої години роботи цих установ кримінально-виконавчих правовідносин [12, с. 109], щоб відповідальні за подачу інформації особи мали можливість відправити через канцелярію необхідні матеріали адресату в порядку, передбаченому Типовою інструкцією з діловодства [13].

У такому ж порядку реєструються в журналі вхідної кореспонденції банківської установи, й інша кореспонденція, в тому числі й та, що стосується забезпечення виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. При цьому, з моменту, зокрема, реалізації копії судового рішення щодо конкретно взятого засудженого й розпочинається почасовий відлік «трьох денного строку», мова про який ведеться в ст. 32 КВК. Сама ж процедура звільнення засудженої особи із займаної посади, права на обіймання якої вона позбавлена на підставі рішення суду, передбачена Кодексом законів України про працю (КЗУпП) [14] та іншими нормативно-правовими актами з цих питань. Так, відповідно до вимог ч. 2 ст. 36 КЗУпП власник підприємства, установи, організації та уповноваженого ним органу у 3-денний строк отримання копії рішення суду зобов'язаний звільнити працівника із займаної посади або роботи на підставі п. 7 ч. 1 ст. 36 КЗУпП – у зв'язку із набранням законної сили вироку суду, яким працівник позбавлений права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. При цьому, в разі звільнення засудженого у даному випадку з банківської установи, власник зобов'язаний провести повний розрахунок з працівником та видати йому на руки трудову книжку (ст. ст. 47, 116 КЗУпП). Важливим також у цьому контексті є роз'яснення постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 року № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів», у пункті 11 якої зазначено, що днем звільнення на підставі вироку суду

вважається останній день фактичного виконання працівником трудових обов'язків, тобто останній день його роботи [15].

Відповідно до чинного трудового законодавства України, рішення про звільнення засудженого із займаної посади або про позбавлення права займатись забороненою судом діяльністю оформляється письмовим наказом власника підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органу, з яким в обов'язковому порядку під підпис ознайомлюють особу щодо якої він виданий. Зазначене положення трудового законодавства в повній мірі кореспондується з положеннями ст. 57 Конституції України, згідно яких закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом (у даному випадку – КЗУпП).

Після видання відповідного наказу власником або уповноваженим органом та письмового ознайомлення з ним засудженого у його трудову книжку посадовою особою кадрового органу банківської установи вноситься запис про звільнення його з посади згідно рішення суду або про звільнення з роботи у зв'язку із заборонаю суду займатися певною діяльністю. При цьому, як це передбачено п. 2.4. Інструкції про порядок ведення трудових книжок, запис у трудовій книжці має точно відповідати тексту наказу власника з цих питань [16]. Зокрема, в наказі, крім зазначених відомостей вказується на який строк і які посади позбавлений права обіймати засуджений або яким видом професійної діяльності він позбавлений права займатися.

Виконавши дане зобов'язання, власник банківської установи або уповноваженого ним органу у письмовій формі по пошті повідомляє уповноважений територіальний орган з питань пробації про виконання судового рішення у порядку, що встановлений Типовою інструкцією з діловодства. При цьому, за власною ініціативою власник може долучити до повідомлення копію наказу та виписку з трудової книжки засудженого. Надання таких документів не суперечить вимогам Закону України «Про захист персональних даних», позаяк вони мають пряме відношення до змісту рішення суду щодо засудженого, у якому надана їх юридична оцінка [17].

2. Другим обов'язком власника або уповноваженого ним органу за місцем роботи засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю, що закріплений в ст. 32 КВК України, є надання за вимогою уповноваженого органу з питань пробації документів, що пов'язані з виконанням даного кримінального покарання.

Правовим підґрунтям даного зобов'язання є положення наступних нормативно-правових актів, що стосуються діяльності уповноважених органів з питань пробації: а) ч. 1 ст. 13 КВК України, у якій серед повноважень закріплено таке із них, як: виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; б) ч. 1 ст. 30 КВК, у якій визначено порядок виконання даного покарання; в) ст. 31 КВК, у якій встановлено обов'язки уповноваженого органу з питань пробації та правові наслідки невиконання власником підприєм-

ства, установи, організації або уповноваженого ним органу судового рішення щодо особи, позбавленої права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; г) ст. ст. 18, 19 Закону України «Про пробацію», в яких визначено правовий статус органу пробації [18]; г) ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у якій закріплено права та обов'язки персоналу органів та установ виконання покарань, включаючи право на одержання безперешкодно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян відомості, матеріали та іншу допомогу, необхідні для виконання покладених завдань (ч. 5 ч. 2 ст. 18) [19]; д) інші нормативно-правові акти (Типове положення про уповноважений орган з питань пробації [20]; «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» [21].; ін.) [22, с. 102-104].

Виходячи з цього слід констатувати, що вимога уповноваженого органу з питань пробації щодо надання йому документів, пов'язаних з виконанням покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, є обґрунтованою та такою, що витікає з його правового статусу та закону.

У тлумачних словниках під вимогою розуміють побажання, прохання, висловлене таким чином, що не припускає заперечень [23, с. 83], а в інших наукових джерелах – пропозицію в категоричній формі зробити щось; зобов'язання до вчинення чо-

го-небудь; змушення робити саме так, а не інакше [12, с. 109].

Якщо ці положення застосовувати до змісту вимоги, мова про яку ведеться в ст. 32 КВК України, то слід при цьому звернути увагу на декілька обставин, а саме:

а) по-перше, у вимозі уповноваженого органу з питань пробації в обов'язковому порядку має бути вказівка на правові підстави її пред'явлення власнику або уповноваженому ним органу (наприклад, на підставі вимог ст. ст. 13 та 30, 31 КВК України);

б) по-друге, у вимозі мають бути відсутні елементи зловживання владою або службовими повноваженнями.

Відповідно до вимог ст. 364 КК України, зловживання владою або службовим становищем визнається кримінальним правопорушенням за наявності трьох спеціальних системних складових у їх сукупності: 1) використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби; 2) вчинення такого діяння з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи; 3) заподіяння такими діями істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб [24, с. 604-605];

в) по-третє, у вимозі мають бути відсутні ознаки перевищення влади або службових повноважень.

Як з цього приводу зазначено в п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових

повноважень», під перевищенням влади або службових повноважень потрібно розуміти: 1) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства; 2) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально; 3) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов; 4) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [6, с. 255].

Саме по такому шляху, зокрема, йде Касаційний кримінальний суд Верховного Суду України, який у своєму рішенні роз'яснив, що об'єктивна сторона закону, передбаченого ч. 2 ст. 365 КК, вичерпується діями, які явно виходять за межі наданих працівнику правоохоронного органу прав чи повноважень і містять принаймні одну з ознак: супроводжуються насильством або погрозою застосування зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування. При цьому, заподіяння наслідків у вигляді істотної шкоди в розумінні п. 3 примітки до ст. 364 КК не є обов'язковою умовою для кваліфікації дій за ч. 2 ст. 365 КК [25, с. 476];

г) по-четверте, у вимозі мають бути відсутні ознаки корупційного правопорушення або корупції в цілому.

Відповідно до вимог ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», корупційне правопорушення – діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1

ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [26].

У свою чергу, під корупцією у зазначеному Законі розуміється використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеної у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції»);

г) по-п'яте, вимога має носити письмовий характер та оформлена відповідно до вимог Типової інструкції з діловодства.

Правова природа зазначеної обставини обумовлена процедурними засадами діяльності органів державної влади та, зокрема, органів та установ виконання покарань [27, с. 584–599].

Згідно офіційних статистичних даних, щорічно за вчинення різноманітних правопорушень до кримінальної відповідальності притягається до 100 посадових осіб уповноважених органів з питань пробації [10, с. 16].

Таким чином, варто визнати, що при пред'явленні вимоги до влас-

ника, зокрема банківської установи або уповноваженого ним органу щодо надання відповідних документів щодо особи засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю мають дотримуватись як принципи діяльності органів пробації, так і загальні вимоги, що є необхідними при здійсненні діловодства з тих чи інших питань.

Як свідчить практика, до документів, які вправі вимагати від власника підприємств, установ, організацій або уповноваженого ним органу посадові особи уповноваженого органу з питань пробації згідно вимог ст. 32 КВК України, відносяться: 1) виписки з трудових книжок засуджених; 2) копії наказів про звільнення їх з посади або від певного виду діяльності; 3) характеристика на особу; 4) копії наказів про заохочення чи стягнення; 5) інші кримінологічно значущі відомості про особу злочинця [28, с. 87–101]. Правовою гарантією забезпечення виконання даного обов'язку власником або уповноваженим органом є положення ч. 2 ст. 31 КВК, відповідно до яких уповноважений орган з питань пробації про факти бездіяль-

ності складає акти та відбирає письмові пояснення у правопорушників, а в разі повторності – надсилає зібрані матеріали до органів Національної поліції для відповідного реагування, позаяк, як це впливає із змісту ч. 1 ст. 216 КПК України, саме на цей державний орган покладено обов'язок щодо проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері виконання покарань, за винятком проваджень, які здійснює Державне бюро з розслідувань.

Висновки. Таким чином, поклавши на власника, зокрема банківської установи або уповноваженого ним органу обов'язки щодо засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 32 КВК України), законодавець створив і відповідні правові гарантії їх реалізації (у виді запобігання корупційним та іншим ризикам) та забезпечення (у виді правових наслідків їх невиконання), що важливо враховувати при визначенні ефективності діяльності уповноважених органів пробації з цих питань.

Список використаних джерел

1. Янчук О. Сучасний стан та перспективи реалізації наглядової та пенітенціарної пробації. *Інститут пробації в Україні : сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали міжнар. кр. столу (Київ, 16 квітня 2019 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2019. С. 189–195.
2. Кримінально-виконавче право України : підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. д. ю. н., проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 75 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко, В. В. Черней. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
4. Конституція України : чинне законодавство станом на 16 січня 2019 року : Офіц. пакет. Київ : Алерта, 2019. 80 с.

5. Кримінальний кодекс України : прийнятий 5 квітня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

6. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах*. Упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 254-262.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : чинне законодавство із змінами та допов. на 16 лютого 2019 року : Офіц. тексти. Київ : Алерта, 2019. 220 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

9. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін., за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

10. Виступ начальника управління нагляду за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру у місцях несвободи Генеральної прокуратури України Сіверця Вячеслава. *Інститут пробації в Україні : сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали кр. столу (Київ, 16 квітня 2019 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2019. С. 14-20.

11. Яковець І. Недосконалість законодавства і практики його застосування як перепона ефективної реалізації покладених на органи пробації завдань. *Інститут пробації в Україні : сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали кр. столу (Київ, 16 квітня 2019 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2019. С. 179-188.

12. Кримінально-виконавчий кодекс України : Науково-практичний коментар / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. В. Коваленка, д. ю. н., проф. А. Х. Степанюка. Київ : Атіка, 2012. 492 с.

13. Типова інструкція з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 55. *Офіційний вісник України*. 2018. №23. Ст. 770.

14. Кодекс законів України про працю : прийнятий 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. Додаток до №50. Ст. 375.

15. Про практику розгляду судами трудових спорів : постанова Пленуму Верховного суду України від 6 листопада 1992 року № 9. *Дебет-Кредит (Галицькі контракти)*. 2008. № 29. С. 279.

16. Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників: Наказ Міністерства праці, Міністерства юстиції та Міністерства соціального захисту населення від 29 липня 1993 року № 58. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93> (дата звернення: 11.10.2020).

17. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. *Урядовий кур'єр*. 07.07.2010. № 122.

18. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

19. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.

20. Про затвердження Типового положення про уповноважений орган з питань пробації та Типового положення про сектор ювенальної пробації : наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2649/5. *Офіційний вісник України*. 15.09.2017. № 72.

21. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : наказ Міністерства юстиції України від 29 січня 2019 року № 272/5. *Офіційний вісник України*. 19.02.2019. № 14.

22. Кожухов В. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Інститут пробації в Україні : Сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали міжнар. кр. столу (Київ, 16 квітня 2019 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2019. С. 102–104.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
24. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Станом на 20 вересня 2018 року / за заг. ред. Лошицького М. В. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 784 с.
25. Правові висновки Верховного Суду в кримінальному судочинстві після реформи правосуддя. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. 512 с.
26. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
27. Степанюк А. Х. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права. *Вибрані праці* (уклад. К. А. Автухов). Харків : Право. 2017. С. 584–599.
28. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкіна, М. В. Валуйський та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

References

- Yanchuk, O. (2019). Suchasnyi stan ta perspektyvy realizatsii nahliadovoi ta penitentsiarnoi probatsii. *Instytut probatsii v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku : materialy mizhnar. kr. stanu* (Kyiv, 16 kvitnia 2019 roku). Kyiv: Nats. akad. prokur. Ukrainy, 189-195 [in Ukrainian].
- Dzhuzha, O. (Red.). (2010). *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy [Criminal-executive law of Ukraine]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine]*. D. S. Azorov, V. K. Hryshchuk, A. V. Savchenko, V. V. Cherneia. Kyiv: Yurinkom Inter (2018) [in Ukrainian].
- Petryshyn, O. (Red.). (2014). *Teoriia derzhavy i prava [The theory of state and law]* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Yakovets, I. (2019). Nedoskonalist zakonodavstva i praktyky yoho zastosuvannia yak perepona efektyvnoi realizatsii pokladyenykh na orhany probatsii zavdan [The imperfection of legislation and practice of its application as an obstacle to the effective implementation of tasks entrusted to bodies of probation]. *Instytut probatsii v Ukraini : suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku : materialy kr. stolu* (Kyiv, 16 kvitnia 2019 roku). Kyiv: Nats. akad. prokur. Ukrainy, 179-188 [in Ukrainian].
- Kovalenko, V., Stepaniuk, A. (Red.). (2012). *Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy : Naukovo-praktychnyi komentar [The Criminal-Executive Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Kozhukhov, V. (2019). Vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia prava obiiamyt pevni posady abo zaimatysia pevnoiu diialnistiu [Execution of punishment in the form of deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities]. *Instytut probatsii v Ukraini: Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku : materialy mizhnar. kr. stolu* (Kyiv, 16 kvitnia 2019 roku). Kyiv : Nats. akad. prokur. Ukrainy, 102-104 [in Ukrainian].
- Yeroshenko, O. (ukl.). (2012). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Donetsk: TOV «Hloriia Treid» [in Ukrainian].
- Loshytskiy, M. (Red.). (2018). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine]*. Kyiv : Vydavnychiy dim Profesional» [in Ukrainian].

Stepaniuk, A. (2017). *Protsesualni aspekty doktryny kryminalno-vykonavchoho prava. Vybrani pratsi [Processal aspects of the doctrine of criminal-executive law. Selected Works]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Holina, V. (Red.). (2014). *Kryminolohiia [Criminology]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

R. Kolb, *Postgraduate student of Volyn National University named after Lesya Ukrainka*

ORCID: 0000-0003-0187-3391

About some features of obligation institutions of a banking system of Ukraine, concerning the rights convicts to punishment in the form of deprivation to hold certain positions or to be engaged in a certain activity

In the article, on the basis of the results of the analysis of the content of the statutory duties for institutions of the banking system of Ukraine, relating to convicted persons in the form of deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities, their features and problems of implementation in practice, as well as proposed scientific substantiated ways to solve them in essence.

In modern conditions, quite actively and productively the issue of execution of punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in relevant activities, including in the field of banking, as shown by the study of scientific literature, are such scientists as: Y. Baulin, Yu. Barash, I. Bogatyryov, A. Stepaniuk, I. Yakovets and others.

However, given the changes made to the current criminal executive legislation of Ukraine and the humanization of the penitentiary system in recent years, as well as the need for scientific support in the field of execution of punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in relevant activities government programs, it should be recognized that this scientific article is relevant and has theoretical and practical significance.

Thus, it can be stated that there is a complex applied problem that needs to be solved, including at the scientific level.

The above and determined the choice of the topic of this article, as well as determined its main purpose - on the basis of the analysis of the statutory tasks of the probation body, to determine the responsibilities of the owner, in particular - a banking institution or its authorized body at the place of work the right to hold certain positions or engage in certain activities.

Keywords: *obligement; feature; banking system; condemned; deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities; crime; punishment; probation body.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.05
УДК 343.2

Матвєєва Л. Г.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та філософії
права Одеського державного
університету внутрішніх справ
e-mail: liliya.matveeva@i.ua
ORCID: 0000-0002-8402-5584

НАЛЕЖНА ПРАВОВА ПРОЦЕДУРА ТА ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджуються теоретичні проблеми визначення поняття та змісту належної правової процедури. Висвітлюється концепція належної правової процедури, характеризуються основні етапи її становлення, розвитку та юридичного оформлення. Основні елементи належної правової процедури розкриваються на основі аналізу норм міжнародного, регіонального та національного права. Розглянуто найбільш важливі гарантії свободи та недоторканності особи, які відображені в міжнародних угодах про права людини та закріплені в конституціях сучасних держав.

Ключові слова: права людини; правова процедура; належна правова процедура; право на справедливий суд; презумпція невинуватості; практика ЄСПЛ.

В статье исследуются теоретические проблемы определения понятия и содержания надлежащей правовой процедуры. Освещается концепция надлежащей правовой процедуры, характеризуются основные этапы ее становления, развития и юридического оформления. Основные элементы надлежащей правовой процедуры раскрываются на основе анализа норм международного, регионального и национального права. Рассмотрены наиболее важные гарантии свободы и неприкосновенности личности которые закреплены в международных соглашениях о правах человека и закреплены в конституциях современных государств.

Ключевые слова: права человека; правовая процедура; надлежащая правовая процедура; право на справедливый суд; презумпция невиновности; практика ЕСПЛ.

Постановка проблеми. Важливою гарантією ефективного та дієвого захисту прав людини з найдавніших часів виступає процедура,

яка являє собою встановлену послідовність дій, спрямованих на досягнення певного результату. Будь-яка процедура несе в собі мо-

мент обмеження свавілля суб'єкта, поведінку якого вона впорядковує. Тому при здійсненні боротьби із правопорушеннями, не можна не брати до уваги міжнародно-визнані права людини та необхідно спиратися на безумовне надання правових гарантій особі, у відношенні якої застосовуються відповідні примусові заходи. Принцип належної правової процедури, виступає як спосіб забезпечення реалізації принципу невідворотності відповідальності та покарання за вчинене правопорушення.

Належна правова процедура – це правовий принцип, який передбачає, що жодна вільна людина не може бути заарештована, або ув'язнена, або позбавлена свободи, або оголошена поза законом, або вислана, або тим чи іншим чином обмежена у правах, що влада не вчинить або не накаже вчинити дії проти неї, за винятком дій, передбачених чинним законом [8, с. 3]. Належна правова процедура є невід'ємною умовою реалізації державними органами функції розгляду і вирішення спорів, коли їх рішення потенційно може обмежити громадянські свободи. Призначенням процедурного порядку в праві є забезпечення та захист прав, свобод та законних інтересів людини, гарантування уникнення свавілля органів державної влади. Тому визначення чітких критеріїв належності юридичної процедури, має важливе значення для практичної реалізації правових приписів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливе соціальне значення належної правової процедури в праві як гарантії ефективного процесу та захисту прав і свобод людини обумовлює підвищений інтерес

до зазначеної проблематики. Принцип належної правової процедури та його складові розглядали у своїх працях провідні вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Білак, В. Городовенко, С. Нестеренко, Н. Сакара, Т. Фулей та ін. Разом з тим, в сучасній українській юриспруденції питання належної правової процедури переважно розглядаються через гарантії прав людини та досліджуються в межах галузевих наук і, як правило, пов'язуються з відповідним судовим процесом. У юридичній літературі наголошується на тому, що сутність та наукова цінність дослідження правової процедури має принципове значення оскільки процедурність знайшла найбільш повне вираження в правовому регулюванні де існують цілі процедурні галузі права. Процесуальні права людини це дуже важливий аспект, який потребують більш детального аналізу та вивчення.

У західній правовій літературі належну правову процедуру, розуміють як застосування права органами правосуддя відповідно до встановлених і санкціонованих державою юридичних принципів і процедур для гарантування і захисту конституційних та індивідуальних прав людини і громадянина. Вітчизняна юридична наука, не обґрунтовує чітких теоретичних поглядів стосовно розуміння належної юридичної процедури. Разом з тим, звертаючись до зарубіжного досвіду, констатуємо існування цілої концепції належної правової процедури, що має тривалу історію становлення, розвитку та вдосконалення.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд та аналіз дії принципу належної правової процедури у

міжнародному, регіональному та національному праві, а також розкриття категорії «належна (справедлива) судова процедура», визначення її змісту та аналіз її основних елементів на основі норм міжнародного, регіонального права та національного законодавства.

Виклад основного матеріалу.

Підвищений інтерес до проблеми визначення поняття та змісту належної правової процедури, пояснюється важливим соціальним значенням процедури в праві, як гарантії ефективного процесу правотворення, правореалізації, правозастосування, а також захисту прав і свобод людини та громадянина.

Ідея належної правової процедури, має коріння переважно в системі загального права, де вже з першої половини XIII ст. у Великій хартії свобод (Magna Charta Libertatum, 1215 р.) уперше викладена та закріплена концепція належної правової процедури та визнана основна процесуальна гарантія прав – можливість позбавлення волі й власності не інакше як по законному визначенню перів і по праву країни – в межах належної правової процедури (ст. 39) [5, с. 75.]. Тобто процесуальні права отримали формально-юридичне закріплення ще до виникнення першого покоління прав людини.

У США конституційна концепція due process використовується для судового захисту базових конституційних прав, закріплених у Біллі про права та подальших поправках до Конституції США. Також концепція належної правової процедури закріплюється у п'ятій та чотирнадцятій поправках до Конституції США 1787 р. Під впливом конститу-

ційного права США принцип належної правової процедури був формально закріплений в конституціях багатьох латиноамериканських країн.

Правове становище особи, яка перебуває під вартою до суду, й процедура судового підтвердження підстав для арешту врегульовані парламентом Англії 27 травня 1679 р., отримавши назву habeas corpus. Habeas Corpus Act визначає правила арешту та притягнення до суду обвинуваченого в злочині, надає суду право контролювати законність затримання та арешту громадян, а громадянам – вимагати початку такої процедури.

З часом, найбільш важливі гарантії свободи та недоторканності особи були відображені в міжнародних угодах про права людини та закріплені в конституціях сучасних держав.

Елементи habeas corpus, як гарантії судового захисту проти незаконного посягання на свободу і особисту недоторканність, містяться у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 3, 9 і 10) та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 9, 10, 14, 15) й включає в себе принцип відкритого характеру судового розгляду, принцип презумпції невинуватості, принцип *ne bis in idem* (не карати за той самий злочин двічі) і право на юридичну допомогу за власним вибором.

Але найбільш детально вказані принципи розвинені в європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод яка містить невід'ємні права і свободи для кожного індивіда і обов'язок держави гарантувати їх кожному, хто перебуває під її юрисдикцією. Конвенція

була відкрита для підписання державами – членами Ради Європи 4 листопада 1950 р. у Римі і вступила в чинність 3 вересня 1953 р. В ній започатковано офіційне затвердження в конституційній системі прав і свободи тих прав, які відокремлюють в групу процесуальних прав, особливість яких полягає в тому, що їх реалізація пов'язана з необхідністю захисту належних кожному прав за умови, що ці права порушені або піддаються потенційній загрозі порушення. У першу чергу, мова йде про таку сферу їх застосування, як кримінальне судочинство. Відповідно, носіями таких прав є особи які притягуються до юридичної відповідальності, або жертви протиправних діянь та особи, чиї інтереси можуть бути порушені в зв'язку з цим. Міждержавним органом в області захисту прав людини є Європейський суд з прав людини, який створений в рамках міжнародної регіональної організації – Ради Європи. Міждержавне співробітництво в рамках Ради Європи ґрунтується на принципах верховенства закону і поваги прав людини.

Україна, ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції та протоколах. У пункті 1 частини першої Закону України Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції зазначено, що: «Україна повністю визнає на своїй території ... щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в

усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [9]. Вітчизняні суди зобов'язані у судовій практиці використовувати положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, рішення та практику Європейського суду з прав людини. Таким джерелом права надається перевага перед нормами чинного українського законодавства.

Отже, у романо-германській системі права, доктрина «належна правова процедура» відтворена: по-перше, в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка в ст. 6 закріпила право на справедливий судовий розгляд; по-друге, у практиці та рішеннях Європейського суду з прав людини, що містять тлумачення цього права, а також визначають критерії справедливої процедури судового розгляду. Положення ст. 6 Конвенції проникнуті принципом верховенства права та поширюють гарантії захисту і на публічно-правові спори між особою і державою. Конвенція є невід'ємною частиною українського національного законодавства, і її положення корелюють з положеннями Конституції України. Так, положення ч. 1 ст. 6 Конвенції співвідносяться з положеннями ст. 129 Конституції України, які містять основні принципи здійснення судочинства і можуть виступати за аналогією критеріями для перевірки дотримання правової процедури [3; 4].

Стаття 6 Конвенції містить наступні важливі положення:

по-перше, принцип fair trial (справедливий судовий захист), який відноситься як до цивільного так і кримінального процесу. Так у ч. 1, ст. 6 Конвенції закріплюється, що право на справедливий суд передба-

чає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [3]. В якості прикладу можна навести справу «Олександр Волков проти України» – справа, що розглядалася Європейським судом з прав людини у 2013 р. Рішення у справі на користь заявника стосується не тільки поновлення прав незаконно звільненого судді, але й загальних принципів діяльності державної влади в Україні. ЄСПЛ викрив у цій справі серйозні системні проблеми судової системи України, які неповністю вирішені досі. В рішенні Суд односторонньо визнав, що порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо принципів: незалежності та безсторонності суду; юридичної визначеності та відсутності строку давності для провадження стосовно заявника; юридичної визначеності та звільнення заявника на пленарному засіданні парламенту; забезпечення особі «суду, встановленого законом». Також Суд конста-

тував порушення ст. 8 Конвенції та встановив обов'язок України забезпечити якнайшвидше поновлення заявника на посаді судді Верховного Суду України. Крім того, Суд постановив, що Україна має сплатити заявнику шість тисяч євро відшкодування моральної шкоди і дванадцять тисяч євро компенсації судових витрат [15]. Рішення у справі «Олександр Волков проти України» є ключовим для розуміння критеріїв незалежності та безсторонності, принципу юридичної визначеності та вимог щодо «суду, встановленого законом» як елементів справедливого суду, гарантованого ст. 6 Конвенції. Право на справедливий суд, за своєю природою, є комплексним суб'єктивним правом. Воно складається з великої кількості інших прав, яких повинно бути дотримано при розгляді справ у суді. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 6 Конвенції, можна зробити висновок, що у ній закріплено наступні складові права на судовий захист: право на розгляд справи; справедливість судового розгляду; публічність розгляду справи та проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; розгляд справи судом, встановленим законом; незалежність і безсторонність суду;

по-друге, принцип презумпції невинуватості: кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку [3]. Презумпція невинуватості є одним з елементів справедливого судового розгляду.

Існує низка рішень ЄСПЛ, які визначають поняття презумпції невинуватості та констатують ознаки її порушення: «Deweert v. Belgium»,

«Minelli v. Switzerland», «Allenet de Ribemont v. France», «Shagin v. Ukraine», «Криволапов проти України», «Grabchuk v. Ukraine». Цей принцип порушується, якщо оголосити обвинуваченого винним, у той час як його винуватість не була попередньо доведена. Якщо відсутні формальні підтвердження цього, досить щоб мотивація судді давала підстави думати, що він припускав обвинуваченого винуватим [11]. У справі «Криволапов проти України» ЄСПЛ констатував, що необережні публічні заяви представників держави щодо вини особи на етапі розслідування порушують принцип презумпції невинуватості та впливають на неупередженість суду. ЄСПЛ наголосив, що відповідно до усталеної прецедентної практики, п. 2, ст. 6 Конвенції, забороняє посадовим особам проголошувати особу винною до моменту її засудження судом. Службовці можуть повідомляти громадськість про обставини розслідування, але лише за умови дотримання належної виваженості та обережності [13]. Із презумпцією невинуватості особи, тісно пов'язана можливість давати показання або відмовитися їх давати і відповідати на запитання. Європейський Суд нагадує, що право на мовчання і його складову частину не свідчити проти самого себе, є загальновизнаними міжнародними нормами, що покладені в основу поняття справедливої процедури [16].

Порушення права на захист, пов'язане з порушенням принципу презумпції невинуватості, з ототожненням обвинувачуваного з винуватим. Значення цього принципу особливо було відзначено в Заключному акті Загальноєвропейської наради по

безпеці й співробітництву в Європі, закріпленням зобов'язання виконувати міжнародні пакти про права людини та діяти відповідно до мети і принципів Загальної декларації прав людини 1948 р. Стаття 11 даного документу, проголошує: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її винуватість не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [2]. Так у рішенні Телфнер проти Австрії (Telfntr v. Austria) Європейський Суд постановив, що з принципу презумпції невинуватості випливають два положення для органів кримінального процесу: вимога вирішення сумнівів на користь обвинуваченого (in dubio pro reo) і заборона перенесення тягаря доведення на обвинуваченого у кримінальній справі [17].

Принцип презумпції невинуватості являє собою правову гарантію, яка має бути дотримана в усіх стадіях провадження у справі, з метою забезпечення поваги до людської гідності під час розслідування та судового розгляду справи;

по-третє, права обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (так званий мінімальний кримінально-процесуальний стандарт), який включає права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний

розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача [3].

Тобто в ч. 3 ст. 6 йдеться про мінімальні права, що забезпечується ст. 6 Конвенції. Щодо України, то порушення ч. 3 містилося у справі «Олег Колесник проти України», в котрій зазначається що обвинувальний вирок у його справі ґрунтувався на зізнавальних показаннях, здобутих з порушенням його права «на мовчання» та права не свідчити проти себе, що його позбавили можливості допитати більшість свідків обвинувачення і що йому перешкождали ефективно здійснювати своє право на захист під час допиту на початковому етапі розслідування у справі [14].

Право особи мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту включає можливість ознайомлюватися із матеріалами досудового слідства. Європейський Суд не встановлює конкретних строків для ознайомлення обвинуваченого із матеріалами справи, оскільки вирішення цього питання залежить від обставин справи. Розглядаючи справу Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства, Європейський Суд встановив, що особа має право на необмежену кількість зустрічей із своїм захисником. Ці зустрічі мають

відбуватися в умовах конфіденційності за відсутності представників пенітенціарних установ [12]. Принцип конфіденційності зустрічей із захисником поширюється і на листування особи, яка взята під варту зі своїм адвокатом. Європейський Суд у справі «Доменічні проти Італії» визнав, що перегляд листів до адвоката є порушенням права на захист і права на таємницю кореспонденції [18]. Суд акцентує увагу, що національне право має чітко визначити обсяг і спосіб здійснення відповідної дискреції, покладеної на державні органи влади, з метою забезпечити особам мінімальний захист, на який громадяни мають право на підставі дії принципу верховенства права в демократичному суспільстві.

Міжнародні та регіональні правові акти є підґрунтям формування фундаменту внутрішньодержавного права. У ХХ ст. норми про право на справедливий судовий розгляд у законодавстві багатьох держав, набувають конституційного статусу. Аналогічні права гарантуються у національних законодавствах сучасних держав. Конституція України містить досить великий набір таких прав, до яких відносяться : право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на судовий захист (ст. 55); право кожного на отримання професійної правничої допомоги та вільного вибору захисника своїх прав (ст. 59); неможливість бути двічі притягненим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61); презумпція невинуватості особи (ст. 62); право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (ст. 63); право на захист підозрюваного, обвинуваченого

чи підсудного [4]. Судові процедури, окрім конституційного закріплення, регламентовані матеріальними нормами, що закріплюють правила реалізації права громадянина на судовий захист своїх прав.

Поняття «належна правова процедура» вживається в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, в який зазначається, що до кожного учасника кримінального провадження має бути застосована належна правова процедура. Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [6]. Належна правова процедура у кримінальному процесі проявляється в гарантіях забезпечення права на захист затриманих осіб, презумпції невинуватості, змагальності та рівності сторін у процесі.

Доктрина правової процедури неодноразово використана в практиці Конституційного Суду України. Наприклад, у рішенні Конституційного Суду України від 28 лютого 2018 р. у справі щодо відповідності

Конституції України Закону України «Про засади державної мовної політики» Конституційний Суд наголошує, що дотримання встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності законами є однією з умов легітимності законодавчого процесу, у випадку її порушення конституційному контролю підлягає не зміст закону, а встановлена Конституцією України процедура його розгляду та ухвалення [10]. Конституційний Суд підкреслює прямий зв'язок дотримання «належної процедури» та гарантій прав і законних інтересів людини і громадянина, фактично надав процедурним принципам владного обов'язкового значення. Отже, якщо порушена належна правова процедура прийняття правового акту будь-яким органом державної влади, такий акт є неконституційним.

М. Білак, вважає, що у постанові Верховного Суду від 25 липня 2019 р. у справі № 826/13000/18 закладено доктрину «правова процедура», яка у праві англосаксонських країн є складовою принципу верховенства права і передбачає правові вимоги до державних правових актів, що стосуються будь-якої галузі права. Верховний Суд у цій постанові вказав, що встановлена правова процедура як складова принципу законності та принципу верховенства права є важливою гарантією недопущення зловживання з боку органів публічної влади під час прийняття рішень та вчинення дій, які повинні забезпечувати справедливе ставлення до особи [1]. Стандарти незалежності юридичної професії вказують, що справедлива система відправлення правосуддя є необхідною для встановлення і підтримання верховенства права.

Разом з тим слід зазначити, що законодавство України не містить визначення поняття «належна судова процедура», такий недолік ускладнює її застосування. Тому поняття «належна судова процедура» слід визнати та розглянути як похідне від поняття «належна правова процедура», розробленого американською конституційною доктриною і яке походить із концепції верховенства права та загальноприйнятих стандартів справедливості. Сучасні реформи в системі судоустрою та судочинства мають бути спрямовані на подолання таких прогалин, що підсилить авторитет судової влади серед громадян.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновки, що концепція правової процедури стала універсальною через рішення Європейського суду з прав людини і поширюється як на процесуальне судочинство, так і на правові процедури, яких повинні дотримуватися суб'єкти владних повноважень під час прийняття відповідних актів стосовно прав, свобод та законних інтересів людини. Належна правова процедура органічно пов'язана із громадянським суспільством та правовою державою. Вона властива будь-якому цивілізованому судочинству та включає як процесуальні гарантії захисту особистих прав, так і правові механізми обмеження свавілля держави.

Законодавче визнання обов'язкової юрисдикції Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позиції ЄСПЛ. Проведення судової реформи, вимагає від

суддів більш активного впровадження в практику принципу верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини, що дає змогу формувати судову доктрину щодо захисту прав людини у відносинах з органами публічної влади. Будь-яке обмеження особистих прав має бути справедливим, обґрунтованим і відповідати інтересам суспільства. Запровадження національних механізмів правових процедур органів публічної влади пов'язане з необхідністю обмеження їх владного впливу на особу, її захисту від них.

Визначення ЄСПЛ чітких критеріїв належної правової процедури має надзвичайно важливе значення для практичної реалізації правових приписів. Кожна сучасна держава повинна бути здатною підтримувати суспільний порядок, а правила і процедури, відповідно до яких держава забезпечує виконання законів, мають бути публічними, недвозначними, справедливими та однаковими для всіх. Саме це і має на увазі належна правова процедура. Відокремлення процесуальних прав людини підсилює конституційні форми і способи захисту особистості, розкриває конституційну цінність механізмів захисту прав людини. Концепція належної правової процедури відсутня у тексті Конституції України, однак значна кількість її складників є важливими принципами права і набуває свого реального втілення в сфері судової влади. Отже, дотримання процедурних норм є правовою вимогою, згідно з якою держава, яка керується принципом верховенства права має поважати права особи та визначати процедурні межі здійснення повноважень органами публічної влади.

Список використаних джерел

1. Білак М. Запровадження європейської доктрини «правова процедура» (fair procedure) у практиці Касаційного адміністративного суду. URL: [https://protocol.ua/ua/zaprovadgennya_evropeyskoi_doktrini_ppravova_protседura_\(fair_p_rcedure\)_u_praktitsi_kasatsiynogo_administrativnogo_sudu/](https://protocol.ua/ua/zaprovadgennya_evropeyskoi_doktrini_ppravova_protседura_(fair_p_rcedure)_u_praktitsi_kasatsiynogo_administrativnogo_sudu/) (дата звернення: 11.11.2020).
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 10.11.2020).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 11 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.11.2020).
4. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.11.2020).
5. Крестовська Н. М. Цвіркун О.Ф., Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум. Харків : Одиссей, 2010. 488 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print> (дата звернення: 10.11.2020).
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 10.11.2020).
8. Нестеренко С. С. Принцип «due process of law» у міжнародному кримінальному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 379–385.
9. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 13.03. 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр> (дата звернення: 10.11.2020).
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018 р. № 2-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18> (дата звернення: 10.11.2020).
11. Справа «Алене де Рібемон проти Франції» (Allenet de Ribemont v. France): рішення ЄСПЛ № 15175/89 від 10.02.1995. URL: <https://cedem.org.ua/library/sprava-alene-de-ribemon-proty-frantsiyi/> (дата звернення: 10.11.2020).
12. Справа «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» : рішення Європейського Суду з прав людини від 28 червня 1984 р. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/09/kempbell-y-fell-protyv-soedynennogo-k/> (дата звернення: 10.11.2020).
13. Справа «Криволапов проти України»: рішення ЄСПЛ 5406/07 від от 02.10.2018 URL: https://minjust.gov.ua/m/stattya-6-pravo-na-spravedliviy-sudhttps://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/kryvolapov_proty_ukr_33_19_02_2019.pdf (дата звернення: 10.11.2020).
14. Справа «Олег Колесник проти України» №17551/02 від 19.11.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_505 (дата звернення: 01.11.2020).
15. Справа «Олександр Волков проти України»: рішення ЄСПЛ № 21722/11 від 09.01.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947 (дата звернення: 05.11.2020).
16. Справа «Саундерс проти Сполученого Королівства»: рішення ЄСПЛ 43/1994/490/572. від 17.12.1996 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2492.html (дата звернення: 12.11.2020).

17. Справа «Телфнер проти Австрії»: рішення ЄСПЛ № 33501/96, 2001 р. URL: http://www.rpoid.narod.ru/echr/another_2/telfner.htm (дата звернення: 11.11.2020).

18. Case of Domenichini v. Italy: Judgment of the European Court of Human Rights № 15943/90. 15 November 1996. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-58073\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 11.11.2020).

References

Krestovskaya, N. M., Tsvirkun, O. F. (2010). *History of the State and Laws of Foreign Countries*. Kharkiv: Odyssey [in Ukrainian].

Nesterenko, S. S. (2011). The principle of "due process of law" in international criminal law. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 379-385 [in Ukrainian].

L. Matvieieva, Doctor of Law, Associate Professor, Department of Theory and Philosophy of Law, Odessa State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-8402-5584

Proper Legal Procedure and Legal Standards of the European Court of Human Rights

The article explores the theoretical problems of defining the due process' concept and content. The basic concept of due process is clarified; main stages of its formation, development and legal registration are characterized. The basic elements of due process are revealed on analysis of international, regional and national law. The most important safeguards for freedom and integrity of a person were subsequently reflected in international human rights treaties and enshrined in constitutions of modern states.

Due process of law is a legal principle that states that no free person can be arrested, or imprisoned, or imprisoned, or deprived of liberty, or outlawed, or expelled, or otherwise restricted in rights that the authorities do not commit or not to take action against him/her except for the actions provided for by current law.

Due process of law is an indispensable condition for the exercise by public authorities of litigation function and resolution of disputes, when their decision could potentially limit civil liberties. The purpose of procedural order in law is to ensure and protect the rights, freedoms and legitimate interests of a person, to guarantee the avoidance of arbitrariness of public authorities. Therefore, defining clear criteria for the adherence to a legal procedure is important for the practical implementation of legal requirements.

Determining the ECHR's clear criteria for due process is essential for the practical implementation of legal requirements. Every modern state must be able to uphold public order, rules and procedures by which the state enforces the laws must be public, unambiguous, fair and uniform for all.

Keywords: *due process; human rights; legal procedure; presumption of innocence; right to a fair trial; ECHR practice.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.06
УДК 340.1

Котюк О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу
Інституту права Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-6464-2315

Середа Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та кримінального
права Навчально-наукового інституту
«Юридичний інститут Державного
вищого навчального закладу
«Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
ORCID: 0000-0001-5244-3573

СПІРНІ АСПЕКТИ ТРАДИЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті на основі положень загальної теорії права уточнюються поняття правового регулювання, його предмета та видів. Обґрунтовується, що предмет правового регулювання є основною підставою не тільки поділу правових норм на галузі права, а й визначення їхніх назв. Привертається увага до того, що правильний з методологічного погляду поділ правових норм на норми матеріального і норми процесуального права у правовій науці помилково використовується й як критерій поділу галузей права на галузі матеріального та процесуального права, що й зумовило появу таких галузей як цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне та господарсько-процесуальне право, які супроводжуються відповідними кодексами. Автори доводять, що оскільки змістом предмета правового регулювання вказаних галузей права фактично є правовідносини, які складаються в ході судочинства, що впливає з відповідних матеріально-правових відносин, то саме тому вказані кодекси мали б іменуватися кодексами судочинства, що у повній мірі стосується й цивільного процесуального права та відповідного кодексу.

Ключові слова: *правове регулювання; предмет правового регулювання; критерії поділу правових норм на галузі права; засоби правового регулювання; предмет цивільно-процесуального регулювання; джерела права.*

В статье с учетом положений общей теории права уточняются понятия правового регулирования, его предмета и видов. Обосновывается, что предмет правового регулирования является главным критерием не только раз-

граничення правових норм на отрасли права, а и определения их названий. Обращается внимание на то, что правильное с методологической точки зрения разграничение правовых норм на нормы материального и нормы процессуального права в правовой науке ошибочно используется и как критерий разграничения отраслей права на отрасли материального и процессуального права, что обусловило появление таких его отраслей, как гражданско-процессуальное, уголовно-процессуальное и хозяйственно-процессуальное право, которые сопровождаются и соответствующими кодексами. Доказывается, что содержание предмета правового регулирования указанных отраслей права дает основания для вывода о том, что фактически им являются правоотношения, складывающиеся в ходе судопроизводства, вытекающего с соответствующий материально-правовых правоотношений. Именно поэтому указанные кодексы должны были бы именоваться кодексами судопроизводства, что в полной мере касается также гражданского процессуального права и соответствующего кодекса.

Ключевые слова: правовое регулирование; предмет правового регулирования; критерии разграничения правовых норм; средства правового регулирования; предмет гражданско-процессуального регулирования; источники гражданско-процессуального права.

Постановка проблеми. Аналіз літературних джерел, присвячених цивільно-процесуальному праву, дає підстави для висновку, що методологічні підходи до визначення співвідношення предмета вказаної галузі права з її назвою потребує уточнень, оскільки назва цієї галузі права і назва відповідного кодексу, який є її основним джерелом не відповідають предмету її правового регулювання.

Якщо ж брати до уваги, що наукові дослідження в даному напрямі останнім часом фактично не проводяться, то це зумовлює актуальність додаткового наукового осмислення вказаних проблем та внесення пропозицій, спрямованих на їх розв'язання. З урахуванням цього **метою даної статті** є дослідження підходів до розуміння предмета правового регулювання, обґрунтування того, що його значення полягає не лише в тому, що він є основним критерієм поділу правових норм на га-

лузі права, а й тією ознакою, яка визначає також їх назви, а з урахуванням цього – уточнення змісту предмета і назви цивільно-процесуального права та відповідного кодексу.

Виклад основного матеріалу. Оскільки у правовій науці загально-визнаною є доктрина пріоритету предмета правового регулювання перед його методом, то при характеристиці правового регулювання цей підхід зумовлює необхідність аналізу насамперед його предмета, тобто того соціального явища, що об'єктивно вимагає застосування юридичних засобів впливу на процеси його виникнення, зміни та припинення. А оскільки поняття «об'єкт» і «предмет» правового регулювання в дослідженнях часто ототожнюється, то слід звернути увагу на необхідність чіткого їх розмежування. При цьому методологічними орієнтирами тут є загальнонаукові підходи, згідно з якими об'єкт пізнання

являє собою конкретну матеріальну або ідеальну реальність, на яку спрямований пізнавальний процес, а предмет пізнання – це конкретний аспект цієї реальності (об'єкта). Важливим при цьому є те, що цей підхід стосується й будь-якого іншого виду діяльності, а виходячи з цього, якщо об'єктом правового регулювання є суспільні відносини в цілому, то його предметом є окремі їхні аспекти, неоднорідність яких зумовлює необхідність поділяти їх на види, а відповідно розрізняти й окремі предмети галузевого регулювання.

Слід при цьому брати до уваги й те, що і суспільні відносини постійно розвиваються та змінюються, і ті їхні аспекти, що підлягають правовому регулюванню, також можуть змінюватися як у процесі власного розвитку, так і залежно від потреб суспільства та політики держави. Водночас різноманітність та особливості тих відносин, що підлягають правовому регулюванню, вимагають вибору відповідних його засобів.

А оскільки предмети правового регулювання окремих його видів, як правило, не збігаються, то саме *предмет правового регулювання є основним критерієм поділу правового регулювання на окремі його види, а правових норм, якими вони врегульовані – на галузі права*. Допоміжними критеріями цього поділу, як правило, називають *методи правового регулювання*, тобто *правові засоби, за допомогою яких здійснюється правовий вплив* на відповідне коло суспільних відносин та їхніх учасників, а іноді – й *функції конкретної галузі*, тобто ті специфічні завдання, які вона виконує.

Розрізняючи предмет і методи правового регулювання, часто ра-

дять відповісти на питання, *що* (тобто який вид відносин) врегульовує конкретна галузь права та *як* вона це здійснює? Наприклад, О. В. Дзера слушно зазначає: «важливо встановити не лише *що регулює* цивільне право, а й *як це здійснюється*, якими засобами воно впливає на ці відносини, тобто який метод впливу закладається в цивільно-правове регулювання. От тому специфіка відносин, що регулюються відповідною галуззю права, водночас обумовлює специфіку методу правового регулювання» [1, 19–23].

Не випадково традиційно вважається, що галузі права відрізняються не тільки предметом, а методом правового регулювання, що зумовлює й необхідність визначення галузі права як *системи правових норм, які властивими їм методами врегульовують конкретний вид суспільних відносин*.

Зрозуміло, що іноді цей підхід ученими уточнюється й іншими ознаками. Наприклад, що галузь права – це об'єктивно сформована в структурі єдиної системи права в вигляді її окремої частини група правових інститутів і норм, що регулює суспільні відносини на основі певних принципів і специфічних методів, в силу чого набуває відносної самостійності, стійкості й автономності функціонування [2, 297].

Слід при цьому брати до уваги й те, що оскільки у кожній зі сфер суспільного життя відносини також неоднорідні, то це є підставою поділу кожного їх виду на вужчі, відносно самостійні групи відносин, які мають свої особливості, а отже, й певну самостійність. Наприклад, у сфері конституційно-правових відносин розрізняють відносини, пов'язані з

визначенням засад суспільного і державного ладу, прав і свобод громадян, громадянством, безпосереднім народовладдям, здійсненні місцевого самоврядування тощо, а у сфері цивільних відносин – відносини, пов'язані з власністю, зобов'язаннями, авторством, успадкуванням тощо, що у свою чергу, зумовлює необхідність і в межах кожної галузі права розрізняти відносно окремі групи правових норм, які врегульовують ці самостійні групи суспільних відносин. Такі групи норм у межах конкретної галузі права, що врегульовують якісно однорідні групи суспільних відносин у межах певного їх виду, називають правовими інститутами. Зокрема, у межах конституційного права – інститути виборчого права, прав людини, громадянства, місцевого самоврядування тощо, а у межах цивільного права – інститути права власності, зобов'язального, авторського, спадкового права, у межах трудового права – трудовий договір, робочий час, час відпочинку, заробітна плата, нормування праці, дисципліна праці та ін.

Отже, *правовий інститут* – це група правових норм у межах конкретної галузі права, що врегульовує певну групу якісно однорідних суспільних відносин у межах певного їх виду. У свою чергу, кожен правовий інститут складається з певної кількості конкретних правових норм, які є первинним і неподільним елементом правової системи.

Часто при характеристиці та й при систематизації норм окремих галузей права їх поділяють на норми загальної та норми особливої частин, підкреслюючи при цьому, що *норми загальної частини* визначають джерела цієї галузі права, їх чинність у

просторі й часі, дають загальну характеристику цього виду правовідносин – їх поняття, зміст, суб'єктів та об'єктів, визначають загальні принципи відповідальності за порушення норм цієї галузі права тощо. А *особлива частина* являє собою ті правові інститути, які є її складовими.

Таким чином, системність права зумовлена системністю суспільних відносин і полягає у тому, що кожна правова норма належить до певного правового інституту, конкретні правові інститути утворюють конкретну галузь права (кожна галузь права, як правило, складається із низки правових інститутів), а всі разом галузі права, які діють у конкретній державі, утворюють систему її права.

При розгляді означених проблем потрібно пам'ятати, що правові норми кожної з галузей права закріплені у відповідних правових актах, що зумовлює необхідність розмежовувати й поняття «система права» та «система законодавства». Тобто, *система права* – це система правил, якими врегульовані суспільні відносини, а *система законодавства* – це ті правові акти, у яких ці правила офіційно викладені і які визнаються джерелами права. З урахуванням цього, слід розрізняти, наприклад, «система права України» та «система законодавства України», «система цивільного права» та «система цивільного законодавства», «система цивільно-процесуального права» та «система цивільно-процесуального законодавства» тощо.

Що ж стосується *функцій галузей права*, тобто основних напрямів його впливу на суспільні відносини та їх учасників, то, наприклад, для

приватного права ними насамперед є: регулятивна, запобіжна та ін., а для публічного – охоронна, запобіжна, виховна. Хоча кожна галузь права більшою чи меншою мірою виконує й інші функції, а тому при характеристиці конкретної галузі права йдеться лише про те, які з них є домінуючими саме для неї.

Отже, якщо об'єктом правового регулювання є суспільні відносини, то його предметом – правовідносини, тобто ті аспекти суспільних відносин, що врегульовані правовими нормами і які, як наслідок, повинні виникати, змінюватися й припинятися лише у визначений цими нормами спосіб.

А оскільки суспільні відносини неоднорідні, то це дає підстави розрізняти їх види, які врегульовані окремими групами правових норм, що визнані галузями права, кожна з яких спрямована на врегулювання окремого виду суспільних відносин, який і є її предметом і який визначає і її назву – конституційне, адміністративне, цивільне, сімейне право тощо.

Але у даному контексті важливо звернути увагу й на те, що традиційно в теорії права правові норми згідно зі змістом їхніх приписів поділяють на норми матеріального права, що визначають права та обов'язки учасників правовідносин, які ними врегульовані, та норми процесуального права, які визначають процедуру реалізації цих прав і обов'язків. І по суті – це так. Але оскільки саме цей підхід було використано й у назвах окремих галузей процесуального права, то це зумовило й назви «цивільно-процесуальне», «кримінально-процесуальне», «господарсько-процесуальне» право то-

що. Водночас, попри традиційність цього підходу, слід визнати, що він хибний. Адже за такого підходу складається враження, що якщо нормами цивільного права визначені права й обов'язки учасників зобов'язальних правовідносин, то процедура виконання цих зобов'язань мала б визначатися нормами цивільно-процесуального права, що далеко не так. Водночас фактично якщо нормами цивільного права визначені права та обов'язки учасників відповідних правовідносин, то ними ж визначена й процедура реалізації цих прав і обов'язків. А якщо нормами цивільно-процесуального права визначені права та обов'язки учасників цивільного судочинства, то ними ж визначена й процедура реалізації цих прав і обов'язків.

От тому й слушним є питання, а чи є процесуальні кодекси – Цивільно-процесуальний, Господарсько-процесуальний, Кримінальний процесуальний насправді процесуальними? [3, 22]. Адже якщо виходити з визначення матеріального права як системи норм, що визначають права й обов'язки суб'єктів відповідних правовідносин, а процесуального – як системи норм, що визначають процедуру реалізації цих прав і обов'язків, то виявляється, що названі кодекси у власному розумінні цього поняття процесуальними кодексами не є. І не випадково, наприклад, Кодекс адміністративного судочинства України адміністративно-процесуальним кодексом у власному розумінні цього поняття яким мали б бути врегульовані окремі види адміністративного провадження, наприклад, по розгляду заяв, скарг і пропозицій, по застосуванню дисциплінарних стягнень

тощо, не став. Та й провадження у справах про адміністративні правопорушення продовжує здійснюватися загальними судами за процедурою, визначеною Кодексом про адміністративні правопорушення. А оскільки чинні процесуальні кодекси України фактично визначають лише процедуру здійснення відповідних видів судочинства, то логічнішим було б їх і називати кодексами судочинства.

Таким чином, якщо при характеристиці правових норм серед них за змістом потрібно розрізняти норми, які визначають права та обов'язки учасників правовідносин, та норми, які регламентують процедуру реалізації цих прав і обов'язків, тобто – матеріально-правові й процесуальні норми, то на галузевому рівні ця аналогія є хибною, оскільки кожна галузь права визначає не лише права й обов'язки учасників відповідних правовідносин, а й процедуру реалізації ними їхніх прав та обов'язків.

Ігнорування ж цього висновку зумовлює і теоретико-правові, й організаційно-практичні проблеми. Адже за сучасної теоретико-правової доктрини кожна зі сфер матеріальних правовідносин нібито зумовлює потребу й процесуальної регламентації, що і проявляється в наявності відповідних галузей процесуального права – кримінально-процесуального, цивільно-процесуального та господарсько-процесуального. Однак логіка вказаного підходу за аналогією зумовлює необхідність у відповідних галузях процесуального права, які б супроводжували й кожен іншу галузь матеріального права – конституційного, адміністративного, сімейного, тощо. Однак такі галузі проце-

суального права відсутні. І не випадково.

Адже, наприклад, об'єктивна необхідність врегулювання суперечностей, що впливають з адміністративних правовідносин, все ж появу адміністративно-процесуального кодексу не зумовила, підтвердженням чого й стала поява Кодексу адміністративного судочинства України, назва якого й відповідає змісту його предмету правового регулювання.

Тобто, аналіз, фактичного стану справ та тенденцій правового врегулювання правовідносин в Україні дає підстави для висновку, що якщо предмет правового регулювання галузей матеріального права визначає й назву кожної з цих галузей права, то в назвах галузей процесуального права ця закономірність ігнорується, внаслідок чого традиційна назва так званих процесуальних кодексів є хибною і вони мали б називатися відповідно кодексами цивільного, кримінального, господарського судочинства, що відповідало б предмету правового регулювання кожного з них.

Ігнорування залежності назви галузі права від її предмета зумовлює організаційні проблеми й у практиці судочинства. Так, якщо врахувати, що згідно з Законом «Про судоустрій і статус суддів» судочинство в Україні здійснюється конституційним судом та судами загальної юрисдикції (ст. 3), а система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності (ст. 17). При цьому суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, та справ про

адміністративні правопорушення (ст. 18), що дає підстави розглядати їх спеціалізованими судами, які у своїй діяльності керуються відповідними процесуальними кодексами, то виникають питання, чи не зумовить поява інших спеціалізованих судів, наприклад, патентних, податкових, земельних, у справах неповнолітніх тощо, необхідності появи й інших відповідних процесуальних кодексів, і чи є у цьому потреба?

Крім того, якщо принцип єдності судової влади зумовлює необхідність уніфікації судової системи на основі створення єдиного і рівного для всіх суб'єктів правовідносин державного суду з покладанням на нього здійснення функцій правосуддя у справах, які виникають з будь-яких правовідносин у визначеному законом єдиному процесуальному порядку, то з огляду на це стає очевидно й об'єктивна необхідність уніфікації законодавства, що регламентує процедуру здійснення судочинства та створення єдиного кодексу судочинства, або, принаймні, кодексів публічного та приватного судочинства? [3, 22].

От тому, наприклад, сучасною наукою цивільного права й визнається, що предметом цивільного права є цивільно-правові відносини, тобто майнові відносини і пов'язані з ними особисті немайнові відносини, а також інші особисті немайнові відносини [4, 9–10], що випливає зі ст. 1 ЦК України згідно з якою «Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників». А це означає, що Цивільним кодексом

України визначені не лише права та обов'язки учасників зазначених правовідносин, а й процедуру їх реалізації.

Що ж до цивільно-процесуального законодавства, то у ст. 1 Цивільний процесуальний кодекс України визначає юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та інших визначених цим Кодексом справ, встановлює порядок здійснення цивільного судочинства, що і є предметом цієї галузі права, який і мав би впливати на й назву відповідного кодексу, який з урахуванням цього мав би бути Кодексом цивільного судочинства.

Адже не випадково в науці цивільно-процесуального права традиційними є визначення, що предметом цивільного процесуального права є: цивільне судочинство, процес, тобто урегульована цивільним процесуальним правом діяльність суду, осіб, які беруть участь у справі (свідків, експертів, перекладачів) та інших учасників процесу, а також органів судового виконання (судових виконавців) [5, 4]; суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах [6, 10] тощо.

Слід зазначити, що ці визначення предмета цивільно-процесуального регулювання в цілому зміст цивільно-процесуальних відносин визначають правильно, однак, при науковому їх уточненні потрібно було б звернути увагу на те, що цивільно-процесуальні правовідносини урегульовані не «правом», а відповідним законодавством. Не варто при цьому судочинство у цивільних справах ототожнювати з «правосуддям», оскільки поняття «правосуддя» за змістом є значно ширшим. Не випадково ст. 2 ЦПК

визначені завдання не правосуддя, а «цивільного судочинства», успішне розв'язання яких й спрямоване на здійснення правосуддя.

Висновки. З урахуванням викладеного стає очевидним, що:

1) методологічне значення предмета правового регулювання полягає не тільки в тому, що він є основним критерієм поділу правових норм на галузі права, а й тією ознакою, яка визначає їхні назви;

2) правильний з методологічного погляду поділ правових норм на норми матеріального та норми процесуального права в українській правовій науці помилково використовується й як критерій поділу галузей права на галузі матеріального і процесуального права, що зумовило появу таких його галузей, як цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне та господарсько-процесуальне право, які супроводжуються й відповідними кодексами, назви яких предметам регулювання цих галузей не відповідають;

3) оскільки предметом цивільного процесуального права є цивільне судочинство, тобто урегульована цивільним процесуальним законодавством діяльність суду, учасників справи, інших учасників судового провадження (свідків, експертів, пе-

рекладачів), а також органів виконання судових рішень, спрямована на розв'язання суперечностей, що виникають з цивільних правовідносин, то вказана обставина мала б бути відображеною і в назві даної галузі права;

4) зміст предмета вказаної галузі права дає підстави для висновку, що й кодекс, який є її основним джерелом мав би іменуватися не Цивільним процесуальним кодексом, а Кодексом цивільного судочинства;

5) якщо системність правовідносин зумовлює і системність права, і системність законодавства, а принцип єдності судової влади який, у свою чергу, зумовлює необхідність уніфікації судової системи на основі створення єдиного та рівного для всіх суб'єктів правовідносин державного суду з покладанням на нього здійснення функцій правосуддя у справах, що виникають з будь-яких правовідносин у визначеному законом єдиному процесуальному порядку, то з огляду на це стає очевидно актуальність дослідження проблеми об'єктивної необхідності уніфікації законодавства, що регламентує процедуру здійснення судочинства та створення єдиного кодексу судочинства, або, принаймні, кодексу публічного та кодексу приватного судочинства.

Список використаних джерел

1. Дзера О. В. Вступ до цивільного права. *Цивільне право України*. Підручник. У 2-х кн. Кн. 1. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 19–23.
2. Керимов Д. А. *Философские проблемы права*. Москва : Наука, 1972. С. 297.
3. Котюк І. І. *Основи теорії судового пізнання. Загальнотеоретичні аспекти : навчальний посібник*. Ч. 1. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2012. С. 22.
4. *Цивільне право України : Підручник: У 2-х кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової*. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 9–10.
5. *Советский гражданский процесс*. Под ред. М. А. Гурвича. Москва : Высшая школа, 1975. С. 4.
6. Штефан М. Й. *Цивільний процес*. Підручник. Київ : Ін Юре, 1997. С. 10.

References

- Dzera, O. V. (2002). Vstup do tsyvilnoho prava. *Tsyvilne pravo Ukrainy*. Kn. 1. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Kerimov, D. A. (1972). *Filosofskiye problemy prava*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Kotiuk, I. I. (2012). *Osnovy teorii sudovoho piznannia*. Zahalnoteoretychni aspekty. Ch. 1. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet" [in Ukrainian].
- Dzera, O. V., Kuznietsova, N. S. (Red.). (2002). *Tsyvilne pravo Ukrainy*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Gurvich, M. A. (Red.). (1975). *Sovetskiy grazhdanskiy protsess*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
- Shtefan, M. I. (1997). *Tsyvilnyi protses*. Pidruchnyk. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

O. Kotiuk, Candidate of Legal Sciences, teaching assistant of the Department of Civil Procedure of the Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv
e-mail: aaasssdddfff@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6464-2315

Yu. Sereda, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Criminal law of the Educational and Scientific Institute "Law Institute of the State Higher Educational Institution "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"
e-mail: advokatpk@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5244-3573

Discussion aspects during traditional approaches to defining the subject of legal regulation

The article clarifies the concepts of legal regulation, its object, subject and types based on the provisions of general theory of law. The attention is drawn to the fact that if public relations are the object of legal regulation, then legal relations are its subject. The legal relations mean those aspects of these relations that are regulated by legal norms and which therefore should arise, change and terminate according to these norms.

It is substantiated that the subject of legal regulation is the main basis not only for division of legal norms into branches of law, but also for definition of their names. The article emphasizes the interdependence of consistency of public relations and consistency of law and legislation. The attention is drawn to the fact that division of legal norms into norms of substantive law and norms of procedural law in Ukrainian legal science, which is correct in terms of methodology, and therefore is generally recognized, is mistakenly used as a criterion for dividing branches of law into branches of substantive and procedural law, which led to emergence of such branches as civil procedure law, criminal procedure law and economic procedure law, which are accompanied by relevant codes. At the same time, the logic of this approach by analogy determines the need for appropriate branches of procedural law that would accompany every other branch of substantive law – constitutional, administrative, family, labor, etc. However, there are no such branches of procedural law. There is a reason for that.

It is proved that considering the subject of legal regulation of these branches of law gives grounds to conclude that in fact legal relations developing in the pro-

cess of relevant types of legal proceedings, resulting from civil, economic and criminal legal relations are the subject itself. As a result, these codes should be referred to as codes of judicial procedure, which fully relates to civil procedure law and name of the relevant code.

It is substantiated that if consistency of legal relations determines both consistency of law and consistency of legislation, and the principle of unity of judicial power that, in turn, necessitates the judicial system unification by creating a single state court equal for all subjects of legal relations with functions of justice in cases arising from any legal relations according to the procedural order determined by law, then taking this into account, the relevance of studying the problem of objective necessity of legislation unification, which governs the procedure for legal proceedings and creating a single code of judicial procedure, or at least the codes of public and private judicial procedure, becomes obvious.

Keywords: *legal regulation; subject of legal regulation; criteria for dividing legal norms into branches of law; means of legal regulation; subject of civil procedure regulation; sources of civil procedure law.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.07
УДК 340.15

Прус В. З.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри історії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ
e-mail: pvz_@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6818-0624

Шкуратенко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри історії держави
та права Національної академії внут-
рішніх справ
e-mail: kgpp@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1879-0085

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ЖАНДАРМЕРІЇ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті розглянуто історичні передумови утворення та діяльності Державної жандармерії ЗУНР. Детально проаналізовано організаційну діяльність та структуру цього правоохоронного органу. Висвітлено правові основи діяльності Державної жандармерії ЗУНР; її юридичний статус, функції, права та обов'язки. Особливо акцентовано увагу на особливому статусі Державної жандармерії з числа інших правоохоронних органів.

Ключові слова: Західно-Українська народна республіка; Державна жандармерія; правоохоронні органи; правовий статус; правові акти.

В статье рассмотрено исторические предпосылки создания и деятельности Государственной жандармерии Западно-Украинской Народной Республики. Детально проанализировано организационную деятельность и структуру этого правоохранительного органа. Освещено правовые основы деятельности Государственной жандармерии ЗУНР; юридический статус, функции, права и обязательства. Отдельно акцентировано внимание на особый статус Государственной жандармерии с числа иных правоохранительных органов.

Ключевые слова: Западно-Украинская Народная Республика; Государственная жандармерия; правоохранительные органы; правовой статус; правовые акты.

Постановка проблеми. Після революції Гідності 2013–2014 рр. в Україні розпочався процес реформування правоохоронних органів, а

відповідно удосконалення законодавства, яке б регламентувало їх діяльність. Формуючи основні напрями правоохоронної політики органи державної влади України повинні враховувати не тільки досвід інших держав, але і свій історичний досвід, в тому числі й досвід становлення та діяльності органів охорони правопорядку Західноукраїнської народної республіки (далі ЗУНР). Адже розуміння історико-правових умов становлення та діяльності правоохоронних органів ЗУНР, знання особливостей їх правового статусу, може стати позитивним досвідом для практичної діяльності органів охорони правопорядку України в сучасних умовах.

За короткий час існування державності на землях Східної Галичини органи державної влади ЗУНР зуміли сформувати ефективно діючі органи охорони правопорядку, зокрема Державну жандармерію, яка забезпечила ефективний механізм протидії злочинності та забезпечення громадського порядку в тогочасних умовах. Цей історичний досвід практичного становлення правоохоронних органів зумовлює актуальність даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями наукової розробки даної теми займалися радянські вчені О. Карпенко Б. Тищик, В. Кульчицький І. Васюта; українські науковці діаспори М. Лозинський, М. Чубатий, М. Стахів, В. Кучабський; українські історики незалежної України О. Вівчаренко, К. Наumenко, С. Макачук та інші. Безпосередньо питаннями становлення та розвитку правоохоронних органів ЗУНР займалися І. Сідак та К. Кравчук. Роботи І. Сідака присвячені розвідуваль-

ним, в тому числі і правоохоронним органам, не тільки ЗУНР, але також і УНР, Гетьманської Держави та Директорії. В наукових роботах К. Кравчук дається тільки поверхневий аналіз даного питання.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення місця Державної жандармерії ЗУНР в системі правоохоронних органів, встановлення її організаційної структури, правового статусу, прав та обов'язків, правових засад діяльності, принципів взаємодії з іншими органами державної влади та населенням.

Виклад основного матеріалу. В умовах розпаду Австро-Угорщини та утвердження на землях Східної Галичини української державності в більшості повітів та міст українська влада приступила до ліквідації підрозділів австрійської жандармерії, яка виконувала функції загальної поліції. В заміні цього органу влади повітові комісари та повітові ради приступили до формування нових органів охорони громадського порядку та боротьби із злочинністю. В різних місцевостях вони отримали різний статус, різні повноваження та відмінні назви. Вони називалися народною міліцією, поліцією, народною жандармерією, жандармерією та ін.

Так, 1 листопада 1918 року у Львові українські сили зуміли роззброїти австрійську міську поліцію, в склад якої входили: керівництво в особі директора поліції, трьох радників, сімох надкомісарів поліції, десяти комісарів поліції, п'ятнадцяти урядників, двох концептових урядників, 21 канцелярського урядника 16 осіб допоміжного канцелярського персоналу, корпусу поліцейських агентів в складі восьми районних

інспекторів, 85 поліцейських агентів першого та другого класу, 8 сторожів поліційних арештів та п'яти їздових.

Крім цього, було інтерновано також військово-поліцейську сторожу міста в складі одного підполковника, 9 офіцерів нижчих чинів та 900 рядових. На місці цих установ було утворено українську поліцію Львова [1, с. 21].

В інших населених пунктах на народних зборах та вічах на добровільній основі утворювалася народна міліція. Такі підрозділи були сформовані в м. Сокаль в складі 200 чоловік [2, с. 31–33], в населених пунктах Бережанського, Долинського та інших повітів краю [3].

У деяких повітах повітові комісари та повітові національні ради зберегли жандармерію, кардинально оновивши її склад, поповнили її кадри патріотами української держави. Стосовно представників інших національностей – поляків, євреїв, німців, які проходили службу в австрійській жандармерії, то в тому випадку, коли вони присягнули на вірність Українській державі їм була надана можливість продовжити службу в українській державній жандармерії або отримати іншу роботу [4, с. 179]. В окремих повітах було збережено очищену від ворожих та ненадійних елементів жандармерію та паралельно сформовано підрозділи народної міліції чи поліції. Так, в Радехівському повіті було сформовано державну жандармерію в кількості 25 осіб та народну міліцію, в якій виявили бажання служити 860 чоловік [5, с. 20].

Однак, ці органи були місцевою самодіяльністю, не мали чітко визначеної структури, встановленого на державному рівні правового ста-

тусу, їм бракувало висококваліфікованих, юридично грамотних фахівців які були б здатні до виконання обов'язків щодо охорони громадського порядку, боротьби з злочинністю та антидержавними проявами окремих, вороже налаштованих проти української державності осіб.

В умовах становлення державності, посилення протистояння з внутрішніми та зовнішніми ворогами, молодій українській державі потрібно було мати єдину систему організованих, дисциплінованих та професійно підготовлених органів охорони правопорядку, працівники яких були б відданими справі будівництва Української держави, готовими до самопожертви в ім'я її інтересів. Тому вже 6 листопада 1918 року Українська Національна Рада за домовленістю з командуванням Української Галицької Армії розпоряджалася утворити «Корпус Української Державної жандармерії», першим головним командантом якої було призначено майора австрійської жандармерії П. Індишевського [6, с. 184].

На перших порах вона організаційно входила в структуру Державного секретаріату військових справ ЗУНР та підпорядковувалася Начальній військовій команді Української Галицької Армії та Державному секретарю військових справ Д. Вітовському.

Наступною, нижчою ланкою, були окружні команди жандармерії, кількість та назва яких відповідала кількості військових округів. В склад окружних команд входило дві-три повітові команди. Первинною ланкою організаційної структури Державної жандармерії ЗУНР були сільські та міські станиці. На перших початках

існування особовий склад жандармських команд повинні були підбирати повітові комісари спільно з начальниками військових команд [7].

До Корпусу Української жандармерії можна було приймати і колишніх жандармів Австро-Угорщини українського походження, які зарекомендували себе з позитивної сторони за попереднього режиму.

Формування жандармерії проходилося на підставі розпорядження Державного Секретаріату ЗУНР, виходячи з положень австрійського закону про жандармерію від 25 грудня 1894 року, в тій частині, яка не суперечить інтересам української держав [8, с. 199]. 10 листопада 1918 року питання про Державну жандармерію розглядалося на засідання Державного Секретаріату (уряду) ЗУНР. 13 листопада 1918 року на виконання закону Української Національної Ради Державний Секретаріат прийняв розпорядження про створення державної жандармерії, яке було передане в усі повіти краю. В ньому повторно доводилося до відома місцевих адміністрацій про розпуск колишньої австрійської жандармерії та створення замість неї української жандармерії, з передачею останній всіх приміщень, матеріально-технічної бази та спорядження.

Проведення даної роботи було доручено окружним військовим командантам та повітовим комісарам. Державна жандармерія в листопаді 1918 року залишалася в подвійному підпорядкуванні: Державному секретаріату військових справ, який здійснював контроль за її роботою через начальників окружних військових команд та Державному секретаріату внутрішніх справ, який ке-

рував її діяльністю через повітових комісарів [9].

Через деякий час, з метою усунення дублювання в керівництві роботою Державної жандармерії, було прийнято рішення про підпорядкування останньої відділу публічної безпеки Державного секретаріату внутрішніх справ [10, с. 39].

Поряд з цим рядовий склад Державної жандармерії (жандармська мужва) та старшинський склад (офіцери) продовжували залишатися на військовій службі, керувалися в своїй діяльності військовими статутами, та з військових питань підпорядкувалися армійському командуванню. Чергові офіцерські звання жандармам також присвоювалися наказами Державного секретаря військових справ [11].

Створені підрозділи жандармерії в своїй діяльності повинні були керуватися старими австрійськими законами, а також постановами Української Національної Ради до прийняття органами влади ЗУНР нового законодавства, яке б визначало її правовий статус, як правоохоронного органу держави, регулювало основні напрямки її діяльності, визначало основні засади взаємозв'язків з іншими державними, в тому числі правоохоронними органами: повітовими комісарами, судами, прокуратурою, та ін.

Створені в перші революційні дні за народною ініціативою озброєні загони народної міліції переходили в підпорядкування Державній жандармерії, як допоміжні воєнізовані формування. При необхідності в розпорядження Корпусу Української Державної жандармерії могли передаватися загони народного ополчення.

Органи державної влади Західно-Української Народної Республіки бачили в Державній жандармерії правоохоронний орган, незалежний від втручання в його діяльність військових та цивільних відомств. Вони вимагали від командантів повітових жандармських команд суворого контролю за роботою підлеглих щодо недопущення з їх боку порушень чинного законодавства, прав та законних інтересів громадян [12].

У зв'язку з введенням на території ЗУНР військово-адміністративного поділу на три військові області, Львівську, Тернопільську та Станіславську, в них було призначено керівників підрозділів жандармерії, так званих експонованих старшин, які безпосередньо підпорядковувалися начальній команді Державної жандармерії.

У листопаді 1918 року в цих областях було утворено 23 окружні відділи Державної жандармерії в наступних містах: Львів, Перемишль, Ярослав, Сянік, Самбір, Сокаль, Рава-Руська, Городок, Дрогобич, Тернопіль, Тереховля, Бучач, Броди, Золочів, Бережани, Стрий, Долина, Чортків, Станіслав, Городенка, Коломия, Заставна, Чернівці.

Начальниками окружних відділів жандармерії призначалися як правило, старшини(офіцери), керівниками повітових команд - повітові вахмайстри, сільські та міські станиці очолювалися відповідно вахмайстрами першого та другого класу.

Після взяття армією Речі Посполитої Львова, Головна команда Державної жандармерії евакуювалася спочатку в м. Тернопіль, а потім у Станіславів, де перебувала до кінця травня 1919 року. Для контролю за поточною роботою Корпусу Україн-

ської Державної жандармерії в Державному секретаріату внутрішніх справ було запроваджено посаду інспектора, на яку було призначено колишнього полковника жандармерії Австро-Угорщини О. Гаванського, який був досвідченим спеціалістом в цій галузі.

З утвердженням державності на землях Східної Галичини удосконалювався її правоохоронний апарат в особі Державної жандармерії, яка незважаючи на, як об'єктивні так і суб'єктивні труднощі, поповнювалася кваліфікованими кадрами, удосконалювала свою роботу. На службу в дану правоохоронну структуру поступали не тільки українці, але також і чехи, німці, євреї, які до розпаду Австро-Угорщини служили в Східній Галичині, чи постійно проживали там.

В Корпус Державної жандармерії активно вливалися й українці, жандарми та армійські офіцери колишньої Австро-Угорщини, яких події 1 листопада 1918 року застали в Західній Галичині, Боснії, Герцеговині, Хорватії, Чехії, Словаччині, Угорщині, які поверталися на Батьківщину щоб служити Україні.

Указані особи після перевірки та прийняття присяги на вірність Україні поступали на службу в Державну жандармерію. Відділи та станиці Корпусу також поповнювалися добровольцями з числа осіб, що пройшли військову службу в австрійській армії, мали відповідний освітній рівень, відповідали тим вимогам, що ставилися перед жандармами [13, с. 27].

Корінним чином було перебудовано організацію роботи жандармерії після 15 лютого 1919 року, коли Українською Національною Ра-

дою було прийнято Закон «Про Державну жандармерію», який враховуючи основи державного устрою та організації влади та управління в ЗУНР регламентував її правовий статус, визначав права та обов'язки жандармів, підпорядкованість жандармерії, її територіальну організацію. У ньому встановлювався порядок прийому на службу та її проходження, підстави звільнення зі служби, визначалися критерії професійного відбору жандармів – офіцерів та рядового складу, який в даному законі іменувався «жандармською мужвою». Закон складався з двох розділів (уступів) та сорока параграфів [14].

Слід також відмітити і те, що даний закон забезпечував належний правовий та соціальний захист правоохоронців. Основу даного нормативно-правового акту складали положення австрійського закону від 25 грудня 1894 року «Про жандармерію» [8, с. 201]. Поряд з цим у законі малися суттєві відмінності від австрійського аналогу викликані змінами в суспільно-політичній ситуації, які склалися в краї після 1918 року.

Доцільно також відмітити і те, що правовий статус цього важливого правоохоронного органу визначався не розпорядженнями та вказівками виконавчої гілки влади, а нормативно-правовим актом вищого органу законодавчої та представницької влади ЗУНР, що свідчить про її значення та авторитет серед інших державних органів влади.

Аналізуючи закон Української Національної ради «Про Державну жандармерію» чітко видно, що цей нормативно-правовий акт регулює основні питання діяльності жандармерії та охоплює багато напрямків

роботи, що розкриті в Законі України «Про Національну поліцію України». Дані нормативні акти мають багато спільного щодо проходження служби, прийому та звільнення з роботи. Однак, поряд з цим необхідно відмітити, що закон ЗУНР «Про Державну жандармерію» неоднозначно та недостатньо чітко визначав основні права та обов'язки жандармів щодо участі в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю. В ньому нічого не говориться про права жандармів щодо затримання злочинців та порушників, проведення дізнання та попереднього слідства.

Державна жандармерія ЗУНР являла собою воєнізований, озброєний орган виконавчої влади, який мав завданням захищати суспільний лад, підтримувати спокій та порядок в країні. Поряд з цим являючись військовим формуванням, вона могла залучатися до участі в бойових діях, виконання окремих завдань на фронті чи в прифронтовій смузі, якщо в цьому була необхідність, та якщо це не шкодило виконанню покладених на неї обов'язків щодо захисту державного ладу.

Як і до 15 лютого 1919 року, Державна жандармерія залишилася в підпорядкуванні Державного секретаріату внутрішніх справ та організаційно входила в його четвертий відділ «жандармерії та поліції». На співробітників корпусу поширювалися військові закони та дисциплінарні статuti. Четвертий відділ Державного секретаріату внутрішніх справ очолив майор Волощук [8, с. 205]. Безпосередньо Начальну команду Української Державної Жандармерії очолив підполковник О. Красіцький, його заступником став майор П. Індишевський.[15, с. 207]

У червні 1919 року, після встановлення Виділом УНР диктатури та оголошення Є. Петрушевича повновладним диктатором ЗУНР, Корпус Державної жандармерії знову передають в відання військового командування УГА. Він підпорядковується «Команді запілля Начальної Команди Української Галицької Армії», а пізніше перепідпорядковується безпосередньо військовій канцелярії Диктатора. В цей період жандармерію очолює майор І. Дичко.

Тоді ж і було прийнято рішення про перейменування Державної жандармерії на «Народну сторожу» [16, с. 305]. Зміна назви цього правоохоронного органу була викликана політичними обставинами. Українська Галицька Армія, всі урядові установи ЗУНР у червні 1919 року внаслідок невдач на українсько-польському фронті змушені були тимчасово покинути територію Східної Галичини та евакуюватися на Східну Україну. Назва «жандармерія» асоціювалося в населення Великої України з спогадами про царську жандармерію та викликала в нього негативні емоції.

Народна сторожа виконувала ті ж функції, що і Державна жандармерія: охороняла суспільний лад та безпеку, розшукувала злочинців, боролася з шпигунством та дезертирством, займалася питаннями мобілізації в армію та охорони військового майна, продовольчого забезпечення збройних сил, припиняла протиправні дії щодо населення.

В прифронтовій смузі особовий склад Народної сторожі виконував також військово-поліцейські функції, а при необхідності з зброєю в руках займав позиції в окопах чи ставав в ряди наступаючих вояків Української Галицької Армії.

Народна сторожа активно співпрацювала з народною міліцією УНР, державною інституцією, встановленою для охорони державного ладу, публічного спокою та порядку, попередження, виявлення та розслідування карних вчинків [17].

Народна сторожа надавала практичну та правову допомогу державним адміністраціям та повітовим комісарам в організації роботи, так як значна частина цивільних чиновників не мала правової підготовки. В діяльності цього правоохоронного органу мали місце випадки, коли військові чини та повітові комісари давали йому вказівки та розпорядження, які виходили за межі їх повноважень, що викликало невдоволення населення та певну недовіру певної частини населення до Народної сторожі [8, с. 203].

В кінці липня 1919 року, після невдачі Чортківського наступу на позиції поляків, Українська Галицька Армія, а разом із нею і Народна сторожа, остаточно перейшли на Східну Україну та влилися в Дієву армію УНР. Частини третього корпусу УГА разом із жандармськими підрозділами Самбірського, Дрогобицького та прилеглих повітів були витіснені ворогом на територію Чехословаччини, а окремі були інтерновані польськими та румунськими військами [18, с. 246].

У Кам'янець-Подільський, тодішню столицю Української Народної Республіки, разом з УГА та урядовими установами прибула і Народна сторожа в складі 25 офіцерів, 900 заводових, 2500 пробних жандармів і 2000 народних міліціонерів.

У зв'язку з втратою державності, військовою поразкою Української

Галицької Армії в війні за незалежність з Польщею та Румунією, по різному склалася доля частин та особового складу Корпусу Української Державної жандармерії (Народної сторожі).

Після переходу УГА на сторону більшовиків та утворення Червоної Української Галицької Армії польовий штаб Робітниче-Селянської Червоної Армії розпустив Народну сторожу, а рядових жандармів та старшин направив для проходження служби в бригади. В окремих військових підрозділах вони залучалися до військово-поліцейської служби. Окремі жандарми поступили на службу в Дієву армію або органи безпеки УНР.

Ті співробітники жандармерії, які волею долі були інтерновані в Чехословаччині разом з частинами третього корпусу УГА поступали на службу в формування військової поліції, яка несла службу в містах та таборах військовополонених та надавала практичну допомогу станіцям жандармерії Чехословаччини [13, с. 23-24].

Підрозділи жандармерії на місцях: в селах, містах, повітах та округах знаходилися в подвійному підпорядкуванні - органам місцевої влади в особі повітових та міських комісарів та вищестоящому командуванню - окружним командам жандармерії та її Начальній команді.

Повітові комісари мали право маневрувати силами жандармерії, виходячи соціально-економічної та політичної ситуації в регіоні та стану оперативної обстановки. Що стосується професійної підготовки, військових справ, проходження служби, адміністративно-господарської та службової діяльності, то з цих пи-

тань вони підпорядковувалися по вертикалі – вищим командам.

Жандармерія зобов'язана була надавати в межах своєї компетенції необхідну допомогу військовим та цивільним установам, однак останні були позбавлені можливості впливати на прийняття посадовими особами жандармерії рішень. Вони зобов'язані були керуватися у своїй діяльності тільки чинним законом. В обов'язки цього правоохоронного органу входило також надання необхідної правової допомоги органам прокуратури та судочинства.

В свою чергу Державна жандармерія була наділена правом вимагати у цивільної та військової влади необхідної допомоги з питань, що стосуються забезпечення виконання покладених на неї обов'язків щодо охорони суспільного порядку та боротьби із злочинністю.

При виконанні покладених на неї обов'язків жандармерія повинна була неухильно дотримуватися чинного законодавства ЗУНР та чинних австрійських законів. Однак, як військова організація, вона зобов'язана була та безумовно виконувала всі вказівки, накази та припоручення, не вдаючись в їх правову оцінку на предмет відповідності чинному законодавству. За законність вказівки та розпорядження особисто відповідав той службовець, який його видав. З цією метою в організації роботи підрозділів жандармерії практикувалося видавати всі накази та розпорядження в письмовій формі, наскільки це було можливо в умовах ведення бойових дій чи при конкретній оперативній обстановці або ситуації [8, с. 200].

Співробітники жандармерії являлися державними службовцями,

виступали від імені української держави та були наділені відповідними правами, маючи певне коло обов'язків перед державою та народом.

Виконуючи службові обов'язки, та даючи розпорядження жандарм зобов'язаний був вжити словосполучення «В іменизакона». В цих випадках всі особи, в тому числі і військовослужбовці, що були під юрисдикцією військового судівництва, зобов'язані були виконати всі розпорядження жандарма, маючи при цьому право оскаржити його дії [19].

Співробітники Державної жандармерії при виконанні службових обов'язків були наділені правом застосування табельної вогнепальної зброї в наступних випадках:

При «конечній» обороні при потребі відбиття нападу на працівника жандармерії та інших осіб, якщо це загрожувало їхньому життю і якщо іншим способом відбити напад було неможливо;

Коли особа, відносно якої здійснюється затримання, чинить опір;

При намаганні небезпечного злочинця втекти, якщо немає іншого способу для його затримання [8, с. 200].

Крім цього жандарми були наділені рядом інших прав щодо забезпечення ефективного виконання покладених на них обов'язків в охороні суспільного порядку, боротьбі із злочинністю, попередженні та припиненні антидержавної діяльності, фактів шпionажу, саботажу, диверсій та ін.

Вони були наділені правом використовувати в службовій діяльності послуги таємних інформаторів, здійснювати за особами, що представляють оперативний інтерес візуальне спостереження, проводити опи-

тування правопорушників, злочинців, свідків та потерпілих, проводити огляди та обшуки жилих та службових приміщень та фізичних осіб, займатися вивіданням (мається на увазі особистий пошук та розвідувальне опитування) здійснювати контроль за телефонними розмовами та поштово-телеграфною кореспонденцією [8, с. 203–204].

Державна жандармерія, будучи органом державної влади, з метою профілактики протиправних діянь була наділена правом викликати громадян для співбесіди.

Як ми бачимо, вона виконувала функції органу дізнання з правом займатися оперативно-розшуковою діяльністю. Проведення попереднього слідства по кримінальних справах знаходилося в компетенції цивільних та військових судів.

Слід також відмітити, що основні положення закону від 15 лютого 1919 року «Про Державну жандармерію» в повному об'ємі не охоплювали всі аспекти службової діяльності цього органу державної влади.

По-перше, не було чіткої регламентації функцій та основних напрямків службової діяльності Державної жандармерії.

По-друге, закон практично визначав повноваження жандармерії щодо затримання та арешту громадян, процесуальні права її співробітників.

По-третє, в законі відсутня внутрішня структура державної жандармерії, не визначалися галузеві відділи та напрямки їх роботи, не встановлювалися принципи організації взаємодії з іншими органами державної влади ЗУНР.

По-четверте, він не визначав переліку конкретних кримінальних

та адміністративних справ, які відносяться до компетенції Державної жандармерії.

Висновки. Таким чином правові умови формування правоохоронних органів ЗУНР були викликані розпадом Австро-Угорської монархії, що стався внаслідок поразки в Першій світовій війні та жовтневої 1918 року революції.

В основному на початковому етапі всі правоохоронні структури ЗУНР керувалися в своїй службовій діяльності старим законодавством Австро-Угорської імперії, якщо воно не знаходилося в протиріччі з інтересами української держави. В подальшому державні органи ЗУНР за короткий час зуміли створити дієву систему правоохоронних органів, які зуміли належним чином організувати роботу, забезпечували належний правопорядок в державі, виконували покладені на них функції підтриман-

ня боєздатності армії, забезпечення нормальної роботи транспорту та ін. Правовий статус, права та обов'язки правоохоронних органів були чітко врегульовані нормативно-правовими актами. Більшість з них мали вищу юридичну силу, тобто були прийняті Українською Національною Радою.

У свою чергу Державна жандармерія Західно-Української Народної Республіки була повноцінним правоохоронним органом, який діяв на підставі чинного законодавства прийнятого вищими органом державної влади, мав визначені на державному рівні права та обов'язки щодо охорони громадського порядку, попередження та припинення злочинів та правопорушень, боротьби з шпionажем, саботажем, дезертирством та іншими антидержавними проявами та користувався заслуженим авторитетом у населення Західної України.

Список використаних джерел

1. Єліашевський О. Дирекція поліції у Львові в часи листопадового зриву. У книзі Українська Галицька Армія. До 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918-1920 р.р. Матеріали до історії. Т. II. Вінніпег, 1960. 316 с.
2. Микитюк Д. Запільні органи правопорядку ЗО УНР. У книзі Українська Галицька Армія. До 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918-1920 рр. *Матеріали до історії*. Т. II. Вінніпег, 1960. 316 с.
3. Кравчук К. Правоохоронні органи Західноукраїнської Народної Республіки. *Науковий збірник ЮІ ТАНГ*. Випуск 1. Тернопіль, 2000. С. 45-46.
4. Кульчицький В., Настюк М., Тищик Б. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996. 296 с.
5. Костицький М. Р., Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923). Львів: Світ, 1992. 98 с.
6. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Історія / Під ред. К. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001. 454 с.
7. Державний архів Львівської області. Фонд 257, опис 1, справа 72, аркуш 63.
8. Сідак І. Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921 рр. Львів, 1993. 297 с.
9. Центральний державний історичний архів у Львові. Фонд 581, оп. 1, Справа 96, аркуш 1-6.
10. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918-1923. (До 75-річчя утворення і діяльності). Коломия, 1993. 310 с.

11. Вісник Державного секретаріату військових справ. Ч. 5. Станіславів 31 січня 1919. С. 2–3.
12. Центральний Державний історичний архів вищих органів влади та управління. Фонд 1092, опис 3, справа 107, аркуш 1–6.
13. Козак І. Дещо про Державну жандармерію ЗУНР. *Український скиталець*, 1923. Ч. 16 (38). 275 с.
14. Центральний Державний історичний архів вищих органів влади та управління. Фонд 581, опис 1, справа 163, аркуш 13–16.
15. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1919–1921 рр. Т.10. Київ, 1999. 518 с.
16. Шаньковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Львів: Світ, 1999. 454 с.
17. Центральний Державний історичний архів вищих органів влади та управління. Фонд 1092, опис 1, справа 3, аркуш 1–9.
18. Історія Українського війська. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Т. II. Київ, 1995. 476 с.
19. Центральний державний історичний архів у Львові. Фонд 581, оп. 1, Справа 163, аркуш 1–14.

References

- Yeliashevskij, O. (1960). Direkciya policiyi u Lvovi v chasi listopadovogo zrivu. *Ukrayinska Galicka Armiya*. Do 40-richchya yiyi uchasti u vizvolnih zmaganniyah v 1918–1920 rr. Materiali do istoriyi. T. II. Vinnipeg [in Ukrainian].
- Mikityuk, D. (1960). Zapilni organi pravoporyadku ZO UNR. U knizi *Ukrayinska Galicka Armiya*. Do 40-richchya yiyi uchasti u vizvolnih zmaganniyah v 1918–1920 rr. Materiali do istoriyi. T. II. Vinnipeg [in Ukrainian].
- Kravchuk, K. (2000). *Pravoohoronni organi Zahidnoukrayinskoyi Narodnoyi Respubliki*. Naukovij zbirnik Yul TANG. Vipusk 1. Ternopil, 45–46 [in Ukrainian].
- Kulchickij, V., Nastyuk, M., Tishik, B. (1996). *Istoriya derzhavi i prava Ukrayini*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Kostickij, M. R., Tishik, B. J. (1992). *Zahidno-Ukrayinska Narodna Respublika (1918–1923)*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Karpenko, K. (Red.). (2001). *Zahidno-Ukrayinska Narodna Respublika 1918–1923*. Istoriya. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Sidak, I. (1993). *Nacionalni specslyzhbi v period Ukrayinskoyi revolyuciyi 1917–1921 r.r.* Lviv [in Ukrainian].
- Tishik, B. J., Vivcharenko, O. A. (1993). *Zahidnoukrayinska Narodna Respublika. 1918–1923. (Do 75-richchya utvorenniya i diyalnosti)*. Kolomiya [in Ukrainian].
- Kozak, I. (1923). Desho pro Derzhavnu zhandarmeriyu ZUNR. *Ukrayinskij skitalec*, 16 (38) [in Ukrainian].
- Rublov O. S., Rezent O. P. (1999). *Ukrayinski vizvolni zmagannya 1919–1921 rr.* T.10. Kiyiv [in Ukrainian].
- Shankovskij, L. (1999). *Ukrayinska Galicka Armiya. Voyenno-istorichna studiya*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Istoriya Ukrayinskogo vijska*. (1995). Krip'yakevich I., Gnatevich B., Stefaniv Z. T. II. Kiyiv [in Ukrainian].

V. Prus, PhD, Associate Professor, Docent of the Department of History of State and Law, National Academy of Internal Affairs

*e-mail:*pvz_@ukr.net; *ORCID:* 0000-0001-6818-0624

O. Shkuratenko, PhD, Associate Professor, Head of the Department of History of State and Law, National Academy of Internal Affairs

e-mail: kgpp@ukr.net; *ORCID:* 0000-0002-1879-0085

Organizational and legal grounds of activity of state gendarmerie in West Ukrainian People's Republic

In the article are considered historical prerequisites of establishment and activity of State gendarmerie of WUPR. There is analyzed in detail the structure and the organizational activity of this law enforcement body. The legal grounds of State gendarmerie's activities are highlighted as well as its legal status, functions, rights and obligations. Separately focused an attention to the special status of the State gendarmerie among other law enforcement bodies, on which structure in a short period of time were established an effective system of divisions. These divisions were able to organize work properly, to ensure the legal order in state, to act accordingly to their national security functions, to maintain stable transports work. The legal status, rights and obligations of State gendarmerie were strictly regulated by legal acts. Most of them had the highest law power, meaning they were passed by Ukrainian National Counsel and therefore were laws.

Along with that, the effectiveness of the State gendarmerie was provided by the patriotism and heroism of the employees, who besides their main professional obligations were soldiers of WUPR, armed they protected the sovereignty, territorial integrity and inviolability of WUPR.

Courage, heroism, devotion, love to Ukraine and readiness for self-sacrifice for its interests, showed by the workers of gendarmerie in such an unstable years have to be an example for the employees of National police of Ukraine. We all have to remember, what have they sacrificed for the development of sovereign Ukraine is the most valuable thing – their lives, with the belief that our homeland will become equal between equal world's states, and that Ukrainian nation will gain a wanted independency.

Keywords: *West Ukrainian People's Republic; State gendarmerie; law enforcement bodies; legal status; legal acts.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.08
УДК 347.965.42

*Козакевич О. М.,
аспірантка кафедри
загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-5528-7008*

РОЛЬ МЕДІАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

У статті аналізуються теоретичні та практичні аспекти медіації, зокрема, порушується проблема віднесення процедури медіації до елементів доступу до правосуддя. Автором аналізується чинне законодавство та рівень розвитку медіації в Україні. Здійснюється оцінка ролі суду в просуванні медіації при існуючому правовому регулюванні. Також оцінюється можливість призначення процедури медіації за ініціативою суду, проблеми низького рівня застосування медіації, ключові питання, які необхідно вирішити для її популяризації.

Ключові слова: альтернативне вирішення конфліктів; права людини; право на справедливий суд; доступ до правосуддя; медіація; присудова медіація; безоплатна правова допомога.

В статье анализируются теоретические и практические аспекты медиации, в частности поднимается проблема отнесения процедуры медиации к элементам доступа к правосудию. Автором анализируется действующее законодательство и уровень развития медиации в Украине. Осуществляется оценка роли суда в продвижении медиации при существующем правовом регулировании. Также оценивается возможность назначения процедуры медиации по инициативе суда, проблемы низкого уровня применения медиации, ключевые вопросы, которые необходимо решить для ее популяризации.

Ключевые слова: права человека; альтернативное решение конфликтов; право на справедливый суд; доступность правосудия; медиация; присудовая медиация; бесплатная правовая помощь.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство, перебуваючи на етапі утвердження фундаментальних правових цінностей та демократії, переживає період глибоких інституціональних та транзитивних змін. У період високої правової невідзначеності, недостатньої опрацьованості юридичних нормативів використання альтернативного вирішен-

ня спорів у правовій діяльності може не тільки полегшити вирішення юридичних конфліктів, але й забезпечити справедливе рішення та моральне задоволення всіх учасників.

Проведення правових реформ у транзитивних державах спрямоване на захист прав і свободи громадян, забезпечення і розвиток справедливого судового розгляду, тому потре-

бує нового осмислення правових новацій, які застосовуються у світовій правовій практиці. Сучасною тенденцією є введення конструктивних способів вирішення конфліктів, які дозволяють отримати результат, що максимально задовольняє усіх учасників конфлікту. Головний акцент – це пошук компромісу та вироблення взаємовигідного варіанту вирішення проблеми. Так, у різні історичні епохи існували різноманітні форми врегулювання конфліктів, які передбачали сукупність заходів і рішень, здатних остаточно або принаймні тимчасово погасити конфлікт між сторонами у формі, прийнятній для цього конкретно-історичного суспільства. Інтенсивний розвиток медіації в її сучасному розумінні відбувається в другій половині ХХ ст. у країнах англо-саксонського права – США, Австралії, Великій Британії. В країнах континентальної Європи медіація розвивається наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. У 1972 році в США утворена перша професійна організація медіаторів, а у 2004 року в Брюсселі прийнято Європейський кодекс про поведінку медіаторів, який став модельним законом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика питань пов'язаних із становленням та застосуванням медіації в Україні стала предметом досліджень таких науковців як Т. Білик, Р. Денисова, В. Землянська, Ю. Ремескова, Л. Романадзе, Н. Крестовська, Т. Кисельова, Н. Мазаракі, Л. Махова та ін. Предметом наукових дискусій виступають проблеми й перспективи впровадження інституту медіації, загальні питання сутності та змісту медіації, питання законодавчого вре-

гулювання правового інституту медіації та його інтеграції у сучасну правову систему України. За наявності великої кількості праць з проблематики медіації, в тому числі – й в загальнотеоретичному аспекті, залишається недостатньо з'ясованою роль медіації у забезпеченні фундаментального права людини – доступу до правосуддя.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування можливостей медіації у забезпеченні доступу до правосуддя, зокрема, вирішення питання щодо розгляду процедури медіації як одного з елементів доступу до правосуддя, визначення перспектив впровадження медіації в існуючу систему альтернативних способів вирішення спорів та конфліктів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку суспільних відносин, їх складність і різноманіття потребують удосконалення механізмів захисту прав суб'єктів правовідносин як з точки зору способів захисту прав, так і з точки зору форм і процедур її здійснення. Принцип доступності до правосуддя традиційно у юридичній літературі визначається як забезпечена законом можливість безперешкодно звернутися до суду за захистом своїх прав і отримати правовий захист. Більшість громадян звертаються до суду за захистом вже порушених прав, хоча в багатьох випадках можна і доцільно було би застосувати заходи щодо попередження цих порушень. Традиційні способи вирішення спорів у системі правосуддя, де вирішення спору означає виграш однієї та програш другої сторони, нерідко зумовлюють ескалацію конфлікту та/або припинення відносин його

учасників. Низка проблем, з якими сьогодні стикається судова система, зокрема, перевантаженість суддів, нині зумовили потребу розвитку альтернативних судових процедур врегулювання правових спорів.

Важливою технологією альтернативного вирішення конфліктів є медіація. Медіація може бути застосована у багатьох сферах життєдіяльності людини, де виникає необхідність контакту з людьми – сім'я, робота, соціум в цілому. Особливо корисною діяльністю медіатора може бути для сторін, які перебувають в гострому конфлікті і потребують незалежної третьої сторони, яка допоможе знайти спільні точки дотику у вирішенні конфлікту. Інститут медіації, який отримує сьогодні все більше визнання громадянського суспільства, може використовуватися не лише як самостійна процедура для ефективного вирішення конфлікту, а й як цілеспрямована соціальна програма формування цільового ціннісного простору для відродження і формування соціально-значущих орієнтирів суспільства.

Процедура медіації істотно відрізняється від традиційної судової форми захисту прав громадян, в рамках якої сторони розглядаються як противники; хід процесу визначається процесуальним правом, який, як правило, проходить в умовах гласності судового розгляду. На відміну від судового розгляду вступ обох сторін спору в процес медіації є добровільним, а медіатор – вільно обраним сторонами, кожна сторона має можливість в будь-який момент вийти з процесу. Можна говорити про те, що медіація є найбільш м'якою форму альтернативного засобу доступу до правосуддя.

Аналізуючи становлення медіації в сучасній Україні, Т. Кисельова пише про те, що перші спроби створити підґрунтя для інституціоналізації такої практики в Україні були зроблені в пізні радянські часи. Серед основних передумов авторка називає: розпад Радянського Союзу, хаос у всіх сферах соціального життя, масштабні робітничі страйки у Донецькій області та інші. Намагаючись взяти участь у вирішенні проблем, група психологів з Донецька вийшла на контакт з Американською арбітражною асоціацією та Федеральною службою посередництва і примирення США та наприкінці 80-х років разом із ними провела низку спільних радянсько-американських семінарів із вирішення конфліктів у Донецькій та Луганській областях. Результатом цієї місії стали: по-перше, створення в Україні першого центру медіації у 1994 році та відкриття восьми центрів медіації по всій Україні за підтримки грантів від USAID, фонду «Євразія» та інших донорів. Медіатори одного з найстаріших центрів (Одеська обласна група медіації, створена 1994 року) провели медіацію першої справи, направленої з суду, ще 1997 року; по-друге, з метою врегулювання трудових конфліктів 1998 року уряд України за підтримки фінансованого USAID проекту створив нове урядове агентство – Національну службу посередництва і примирення, що була підзвітна лише Президентові України та уповноважена сприяти врегулюванню колективних трудових спорів [10, с. 75–76].

На наш погляд, значною перевагою медіації є те, що така процедура не обмежена жодною галуззю права. Так, Л. Махова пише, що сфера

застосування медіації не обмежується певним видом конфліктів, її проведення, по суті, можливе майже у будь-яких спорах:

примирення потерпілого та правопорушника при вчиненні злочину невеликої тяжкості;

налагодження стосунків подружжя та встановлення нормальних взаємовідносин поза шлюбом, тобто сімейні спори, спори між членами родини (розлучення, розділ майна, спадщини, визначення місця проживання і питання спілкування з дитиною після розлучення та багато інших);

добропорядне сусідство;

примирення роботодавця з робітником, тобто трудові спори (звільнення працівника, виробничі конфлікти, конфлікти всередині трудового колективу або між колективами);

вирішення проблем відшкодування моральної та/або матеріальної шкоди;

у галузі корпоративного управління – вирішення конфліктів між членами ради по встановленню меж між наглядом та управлінням, спори акціонерів та інвесторів, між компанією та посадовими особами;

в адміністративних справах – це позасудова процедура з вирішення спору між органами державної влади чи місцевого самоврядування та приватними особами, яка спрямована на мирне вирішення публічно-правових спорів, налагодження діалогу між громадянами та органами влади, розвантаження адміністративних судів (наприклад, при реалізації інфраструктурних проектів, при вирішенні питань охорони навколишнього середовища та інші);

застосування медіації можлива і при вирішенні міжнародних конфліктів.

Наявні приклади ефективного застосування медіації в політичній сфері, у сфері охорони довкілля, громадської ініціативи, в галузі економіки та управління, розміщення промислових підприємств, проектів дорожнього будівництва, утилізації відходів тощо. З вище викладеного зрозуміло, що застосування медіації не обмежується лише переліченими сегментами правового поля [8, с. 204].

Зауважимо, що застосування медіації ефективно при вирішенні спорів в системі надання медичних послуг, страхових послуг, кредитних послуг, туристичних послуг, конфліктів в освітній сфері (між учителями і дітьми, батьками та педагогічним складом, між однолітками) та іншими.

У наукових дослідженнях подаються різні підходи щодо класифікації моделей медіації. Для нашого дослідження важливим є поділ медіації залежно від способу взаємодії процедури медіації саме із судовим провадженням, дослідники розрізняють:

позасудову медіацію, тобто приватну медіацію в спорі, що не переданий на розгляд суду, яка є самостійним способом альтернативного вирішення спорів, існує паралельно із судовим провадженням та проводиться незалежними приватними медіаторами;

присудову медіацію, тобто медіацію, яка проводиться ніби при суді, є інтегрованою в судове провадження, використовується для вирішення спорів, що, як правило, уже стали предметом судового розгляду, за згодою сторін або за призначен-

ням чи рекомендацією судді. Присудова медіація, у свою чергу, також може бути поділена на декілька різновидів [10, с. 122–126].

Дисертаційне дослідження Н. Грень присвячено саме аналізу теоретико-правових аспектів реалізації права людини на справедливий суд через процедуру присудової медіації. Дослідниця вважає, що присудова медіація є самостійним видом медіації, який інтегрований в судову систему країни, в якому сторони мають право на будь-якій стадії судового розгляду перервати процес і звернутися до процедури медіації, а на суд покладається обов'язок запропонувати сторонам використувати її в разі медіабельності спору, в подальшому затвердити результати як встановлення юридично значущого акту двосторонньої поведінки, що має обов'язкову силу для них. Крім того, авторка доводить, що саме присудова медіація є однією з ефективних процедур, яку необхідно налагодити у світлі забезпечення права людини на справедливий суд та яка може стати одним з основних принципів зміни політики судової влади у світлі євроінтеграційних процесів [2, с. 192].

Стаття 20 законопроекту № 3504 від 19.05.2020 р. «Про медіацію» містить положення про те, що суд, третейський суд, міжнародний комерційний арбітраж роз'яснює сторонам у справі їх право на будь-якій стадії судового, третейського, арбітражного провадження провести позасудове врегулювання конфлікту (спору) шляхом медіації [13]. Отже, судова медіація поєднує соціальне і правове регулювання, в залежності від того, коли вона проводиться – на

початку судового розгляду чи у ході нього.

На думку Ц. Шамлікашвілі, сьогодні можна з впевненістю говорити про те, що медіація та судова процедура не лише уживаються разом, але і органічно доповнюють одна одну, дозволяючи громадянам, які звернулися за захистом своїх прав та інтересів, обрати такий спосіб урегулювання конфлікту, який буде для них найефективнішим. Більш того, ці інститути потребують один одного. Медіації сильна, незалежна судова система необхідна як гарант права і, разом із тим, як один із ключових партнерів у розподілі застосування медіації громадянами, як помічник при формуванні культури мирного, не змагального вирішення спорів. Досвід інтеграції медіації в різних юрисдикціях підтверджує ключову роль суддівського співтовариства в успіху процесу впровадження медіації як інституту, затребуваного суспільством [15, с. 121].

Можна констатувати, що концепція інтеграції медіації в судову систему останнім часом все більше набуває актуальності. Завдання інтеграції медіації в судову систему полягає в тому, щоб надати громадянам можливість вибору найбільш доцільного механізму врегулювання конкретного спору із широкого кола різноманітних механізмів. Це мотивуватиме громадян та сприятиме підвищенню особистої відповідальності за вирішення їх спорів. Коли до медіації починають ставитися лише як до інструменту, що дозволяє позбутися судових справ (своєрідна «катапульта»), її сутність стає викривленою [5, с. 22]. Серед авторів зазначеної концепції Ц. Шамлікашвілі, яка називає наступні причини необхід-

ності комплексної інтеграції медіації в роботу судів, інститут медіації сприяє: захисту прав та інтересів громадян, пропонуючи спрощену і прискорену процедуру; розвантаженню судової системи і системи примусового виконання судових рішень; підвищенню рівня правової культури, розвитку партнерських ділових відносин і формуванню етики ділового обороту, гармонізації соціальних відносин і зниження конфліктності в суспільстві; врахувати ті важливі для сторін аспекти спору, які в силу об'єктивних причин не можуть бути розглянуті судом [9, с. 11–13].

Впровадження інституту медіації в Україні змістовно пов'язує сучасний розвиток правової системи України з європейськими правовими системами, цінностями та пріоритетами розвитку сучасного цивілізованого світу. Становлення та розвиток медіації в Україні протягом останніх десятиліть дає підстави стверджувати, що такий метод вирішення спорів набув статусу соціального інституту. Мирне вирішення конфлікту – ознака притаманна українській ментальності, а стан вітчизняної судової системи спонукає громадян шукати та застосовувати альтернативні процедури вирішення спорів. Більше того, йдеться про наявність стійкого соціального запиту на реформування судової гілки влади, покращення доступу до правосуддя, зниження рівня конфліктності у суспільстві. За таких умов інститут медіації розглядається як один з органічних доповнень державної судової системи.

Попри відсутність спеціального законодавства, медіація презентується як найпростіша, найпоширені-

ша у світі, найдоступніша для людей, найдешевша, зважаючи на обмежені ресурси сучасного українського суспільства, альтернатива офіційного судочинства; як процес досудового врегулювання спорів, що містить багато переваг, на відміну від довготривалого судового розгляду.

За даними Міністерства юстиції України, починаючи з 2003 року в судовій системі, на експериментальних засадах, активно впроваджується застосування медіаційних процедур. Значна роль в цьому процесі належить громадським організаціям, зокрема, регіональним групам медіації, діяльність яких, в першу чергу, спрямована на популяризацію медіації, впровадження програм примирення та діалогу. Відсутність державних інституцій, нормативного забезпечення, інформаційної підтримки та чіткого механізму реалізації є свідченням того, що на даному етапі медіація в Україні функціонує переважно на громадських засадах. Слід підкреслити, що активна співпраця юридичної спільноти, включаючи суддів, з діючими центрами медіації сприятиме подальшому розвитку інституту медіації.

В Україні медіація існує вже більше 20 років, з кожним роком зростає кількість фахівців, які застосовують на практиці техніки медіації, а процес проведення медіації є добровільним і залежить тільки від волі сторін. Разом з тим відкритим залишається питання прийняття спеціалізованого законодавства у сфері медіації. За ініціативи фундаторів української медіації та за підтримки парламентарів у Верховній Раді України з 2010 року зареєстровано десять законопроектів про медіацію. Однак через нестабільну політичну

ситуацію, постійні зміни урядів і парламентські вибори закон досі не прийнято [3, с. 6]. Так, 28 лютого 2019 року Верховна Рада України відхилила законопроект №3665 «Про медіацію», який розглядався у другому читанні. Законопроект передбачав формування правових засад та порядку проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту, принципи медіації, статус медіатора. Визначалося, що медіація може застосовуватися у будь-яких конфліктах, у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, передбаченого ст. 477 КПК України, та справах про адміністративні правопорушення [12]. Інший законопроект «Про діяльність у сфері медіації» №10425, був знятий з розгляду у зв'язку з розпуском Верховної Ради [11].

15 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла за основу поданий Кабінетом Міністрів України проект Закону України «Про медіацію» (№ 3504), який на законодавчому рівні закріплює можливість проведення процедури медіації. Комітету Верховної Ради України з питань правової політики доручено доопрацювати зазначений законопроект з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи [13]. Таким чином, відзначається висока активність суб'єктів законодавчої ініціативи, спрямована на врегулювання в Україні медіації. Але багаторічні спроби прийняти якісний закон не увінчалися успіхом.

За умов відсутності спеціального закону певні можливості для впровадження медіації в юридичну практику та практику надання правничої допомоги в Україні надає галузеве законодавство. Можна говорити про те, що завдяки судовій реформі 2017 року на законодавчому рівні встановлені певні нормативи здійснення практики медіації. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 70 Цивільного процесуального кодексу України, п. 2 ч. 1 ст. 67 Господарського процесуального кодексу України, п. 2 ч. 1 ст. 66 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що не можуть бути допитані як свідки особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору [1; 6; 16]. У п. 8 ч. 2 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України також закріплено, що особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, не можуть бути допитані в якості свідків щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення [7]. У зазначених правових приписах йдеться про конфіденційність інформації, яку сторони довіряють незалежному посереднику в ході проведення медіації.

Крім того, ч. 6 ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» медіація визнається базовою соціальною послугою, а ч. 2 ст. 7 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» закріплюється, що безоплатна первинна правова допомога

включає такий вид правової послуги, як надання допомоги в забезпеченні доступу особи до медіації [14].

У серпні 2019 року Україна підписала в Сінгапурі Конвенцію ООН щодо медіації, яка спрямована на те, аби в майбутньому транскордонні комерційні спори частіше вирішували за допомогою посередництва (медіації) та шляхом укладання мирових угод [18]. Підписання Сінгапурської Конвенції Україною підвищує авторитет та довіру до процесу медіації, як альтернативного засобу врегулювання спорів та позитивно впливає на імідж країни на міжнародній арені, а також на розвиток міжнародної торгівлі та бізнесу в Україні.

Важливо відмітити ще один аспект необхідності розгляду медіації в контексті доступу до правосуддя. Євроінтеграційний вектор правової політики України, що передбачає апроксимацію національного законодавства до права ЄС, зумовлює звернення до позицій, які визначають роль медіації у системі правосуддя як ЄС, так і його членів. Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про певні аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» від 21 травня 2008 року прямо зазначає, що альтернативні позасудові процедури своєю метою мають забезпечення кращого доступу до правосуддя «Забезпечення кращого доступу до правосуддя, яке становить частину політики Європейського Союзу, спрямованої на встановлення простору свободи, безпеки та правосуддя, має включати доступ як до судових, так і позасудових методів врегулювання спорів» [4].

Однак, сучасні дослідники констатують, що як новий невластивий для України правовий інститут меді-

ація поки не набула поширення в нашому суспільстві. Так, аналізуючи проблеми впровадження та проведення медіації в Україні, І. Ясиновський зазначає, що в Україні впровадження медіації здійснюється надто повільними темпами, в порівнянні із іншими державами, зокрема Росією, Білоруссю, Грузією. Цьому, на думку автора, заважає низка причин: низький рівень правової культури населення; низький рівень довіри до медіативної послуги; недостатня поінформованість громадян про медіацію, її переваги як альтернативного судовому розгляду; позиції сторін, які не бажають іти на компроміс; специфіку національного правосуддя; низький рівень співпраці з міжнародними організаціями; відсутність належної фінансової підтримки; громадські засади розвитку медіації; складність вибору медіатора як високопрофесійної особи; відсутність спеціалізованого законодавства [17, с. 261–264].

Підтримуємо існуючі у правовій літературі точки зору, що медіація є органічним доповненням судової системи і покликана сприяти вдосконаленню суспільних відносин, підвищення довіри суспільства до інституту права. Тому, на наш погляд, дуже важливим завданням є просвітницька діяльність, спрямована на широке інформування сторін конфлікту про можливості медіації та її переваги. Важливу роль щодо такого інформування громадян належить і суддям. Так, для суддів, їх помічників, працівників апарату суду важливим є знання основ медіації та володіння медіативними навичками, завдяки яким можливо професійне спрямування сторін на процедуру медіації.

Застосування медіації для вирішення спору забезпечує різноманіття засобів захисту прав громадян без обмеження права на судовий розгляд, що сприяє підвищенню довіри до суду і в цілому до інститутів держави. Можливість вибору медіації для громадянина, поряд з судовим способом захисту прав, дозволяє учасникам усвідомлено обирати спосіб захисту своїх права, в залежності від конкретних обставин справи.

Висновки. В умовах сучасного транзитивного суспільства, що характеризується значним динамізмом і нестабільністю правової регламентації відносин, які потребують ефективного врегулювання, слід визнати обґрунтованість підходу, який визнає за мирним врегулюванням спору статус першорядної мети судочинства. Узагальнюючі існуючі дефініції, зауважимо, що медіація, це технологія альтернативного регулювання спорів (англ. alternative dispute

resolution, ADR) за участю третьої нейтральної, неупередженої, не зацікавленої в даному конфлікті сторони – медіатора, який допомагає сторонам виробити угоду щодо конфлікту, при цьому сторони повністю контролюють процес прийняття рішення з врегулювання конфлікту і умови його вирішення.

Підкреслимо, що присудова медіація, це потрібний інститут для законодавства України, який має певні переваги перед традиційним судочинством та сприяє впровадженню справедливого, зручного, швидкого способу вирішення спорів, сприяє доступу до правосуддя та підвищенню рівня довіри до судової системи. Становлення інституту присудової медіації є закономірним результатом розвитку процесуального законодавства та запровадження процедури медіації в правовій системі України.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.12.2020).
2. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 250 с.
3. Денисова Р. О. Інститут медіації в Україні (національно-історичний аспект). *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 1–9.
4. Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про певні аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» від 21 травня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 (дата звернення: 01.12.2020).
5. Кисельова Т. Інтеграція медіації в судову систему України: програмний документ. Київ, 2017. 28 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.12.2020).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.12.2020).

8. Махова Л. О. Межі застосування медіації в Україні. *Матеріали Всеукр. наук-практ. круглого столу «Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу»*. Дніпро, 2016. С. 203–206.
9. Медиация в судебной системе: Сборник материалов /Составитель Ц.А. Шамликашвили. Москва : Издательство ООО «Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования», 2017. 182 с.
10. Медиация у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
11. Про діяльність в сфері медіації: проект Закону України від 05.07.2019 р. № 10425 URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66139 (дата звернення: 01.12.2020).
12. Про медіацію: проект Закону України від 17.12.2015 р. № 3665 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 01.12.2020).
13. Про медіацію: проект Закону України від 19.05.2020 р. № 3504 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 01.12.2020).
14. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII (введення в дію 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 01.12.2020).
15. Суд. АРС. Медиация : сборник статей. Составитель Ц. А. Шамликашвили. Москва : Издательство ООО «Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования», 2017. 140 с.
16. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.12.2020).
17. Ясиновський І. Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 260–267.
18. Sussman E. (2018) The Singapore Convention. Promoting the Enforcement and Recognition of International Mediated Settlement Agreements. ICC Dispute. URL: <https://sussmanadr.com/wp-content/uploads/2018/12/ICC-Singapore-Convention-Sussman-10-2018-2.pdf> (дата звернення: 01.12.2020).

References

- Gren, N. M. (2016). *Realizatsiia prava liudyny na spravedlyvyi sud shliakhom protsedury prysudovoi mediatsii: teoretyko-pravove doslidzhennia* (Dys. ... kand. yuryd. nauk). Lviv [in Ukrainian].
- Denysova, R. O. (2018). Instytut mediatsii v Ukraini (natsionalno-istorychnyi aspekt). *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, 1 (13), 1-9 [in Ukrainian].
- Kyselova, T. (2017). *Intehratsiia mediatsii v sudovu systemu Ukrainy: prohramnyi dokument*. Kyiv [in Ukrainian].
- Makhova, L. O. (2016). Mezhi zastosuvannia mediatsii v Ukrainy. *Materialy Vseukr. nauk-prakt. kruhloho stolu «Aktualni problemy konverhentsii ekolohichnoho zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu»*. Dnipro, 203-206 [in Ukrainian].
- Sud. ARS. Medyatsiia : Sbornyk statei /Sostavytel Ts.A. Shamlykashvily. Yzdatelstvo ООО «Mezhrehionalnyi tsentr upravlencheskogo y polytycheskogo konsultyrovaniia» (2017). [in Russian].
- Krestovska, N. (2019). *Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta*. Odesa: Ekolohiia [in Ukrainian].

Yasynovskyi, I. (2015). Problemy vprovadzhennia ta provedennia mediatsii v Ukraini. *Aktualni problemy polityky*, 55, 260-267 [in Ukrainian].

O. Kozakevych, *Postgraduate student, Department of General Theoretical Jurisprudence, National University "Odessa Law Academy"*

ORCID: 0000-0002-5528-7008

The role of mediation in ensuring access to justice

The article analyses theoretical and practical aspects of the mediation in Ukraine and raises the problem of attributing mediation procedure to the elements of access to justice. The author analyses current national legislation, development level of mediation in Ukraine, assesses the role of court and judges in promoting mediation under the current legal framework.

The article considers the issue of emerging, formation and development of mediation as a new social institution and national statutory institution in the contemporary transitional period. The author outlines the range of legal disputes that may be resolved through mediation, these are: labour, family, economic, corporate disputes, international conflicts. Eventually mediation may be applied to various conflicts in the fields of medical, insurance, credit, travel services, education etc. Attention is drawn to the benefits of mediation for the development of partnerships and harmonization of social relations. Advantages of mediation comparing traditional justice are the following: fair, convenient, cost-effective, fast way of dispute resolution.

Specific attention is given to the opportunity of court-related mediation, and to the reasons for the infrequent use of mediation in Ukraine, and key issues of its popularization and promotion. The article focuses on the concept of integration of mediation into Ukrainian judiciary. In particular, the analysis of current legislation indicates the need for legislative regulation of the mediation. Concludes that mediation promotes access to justice and increases social trust in justice.

Keywords: *alternative conflict resolution; human rights; the right to a fair trial; legal procedure; access to justice; mediation; court-related mediation; free legal aid.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.09
УДК 340.15:347.961

Чижиков О. О.,
аспірант Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського
e-mail: chyzhykov86@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8248-1159

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРОТОТИПИ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮВАЛИ НОТАРІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ЗЕМЛЯХ РУСИ ТА В МОСКОВІЇ

У статті здійснено ретроспективний аналіз нормативно-правових положень, які врегульовували первісну нотаріальну діяльність. Розглянуто окремі положення Руської Правди, як базисного акту давньої Русі, а також такі документи Галицько-Волинського князівства – Грамоту князя Івана Ростиславовича (1134 р.), «Рукописаніє» князя Володимира Васильовича (1287 р.), Уставну грамоту Мстислава Романовича (1289 р.). Надано огляд наукової літератури та правових актів, у яких згадується протореєстраційна діяльність та складання окремих актів приватно-правового характеру так званими майданними піддячими (або скорописцями) в Московії.

Ключові слова: *нотаріат; нотаріальна діяльність; майданні піддячі; історія нотаріату.*

В статье осуществлён ретроспективный анализ нормативно-правовых положений, которые регулировали первичную протонотариальную деятельность на северных землях Руси. Рассмотрено отдельные положения Русской Правды, как базисного акта древней Руси, а также такие документы Галицко-Волинского княжества как Грамота князя Ивана Ростиславовича (1134 г.), «Рукописание» князя Владимира Васильевича (1287 г.), Уставная грамота Мстислава Романовича (1289 г.). Представлен обзор научной литературы и правовых актов, в которых упоминается проторегистрационная деятельность и составление отдельных актов частно-правового характера так называемыми площадными подьячими (или скорописцами) в Московии.

Ключевые слова: *нотариат; нотариальная деятельность; площадные подьячие; история нотариата.*

Постановка проблеми.
Аналізуючи різноманітні роботи у сфері юриспруденції, бачимо, що вивчення історичної складової того чи іншого правового явища чи питання, стало традиційним кроком для більшості дослідників. Дійсно,

знання про причини виникнення певного положення сучасного нормативно-правового акту, умови його формування та еволюції, причини, через які такий припис, можливо, було виключено з текстів відповідних документів, дозволяє

більш повно зрозуміти суть чинного законодавства, не тільки його історичну, але й правову природу, соціальне підґрунтя й логічну обумовленість існування в сучасному світі. До того ж, часто історичні приписи є просто цікавими, а подекуди й незвичними для сприйняття сучасного юриста.

Як приклад зміни поглядів та уявлень в історичній ретроспективі варто навести цитату І. Є. Неймана, який у роботі «Початкові підстави кримінального права» 1814 р. писав: «кримінальне право у власному смислі або закони про злочини й покарання за них розділяються на дві головні частини: перша містить правила про злочини та призначувані за них покарання взагалі; друга має предметом положення про різні злочини та покарання, визначене за кожен із них. Перша з цих частин називається в навчальних книгах *загальною*, а друга – *особливою частиною* (курсив – І. Є. Неймана) кримінального права; *але вирази ці самі по собі неясні та не введені в інші мови освічених народів крім німецького, залишені нами як зайві технічні слова*» (курсив наш – О. Ч.) [6, С. 7–8].

Тобто, більше двохсот років тому дослідник-криміналіст уважав загальну та особливу частини кримінального права «зайвими технічними словами», а більшість нинішніх правників навряд чи представляє, як може бути інакше, принаймні в нашій правовій традиції.

Постановка завдання. У цій статті ми спробуємо проілюструвати розвиток законодавства, яка врегульовувало первісні процедури, суб'єктний склад, організаційні та правові форми діяльності, схожої з нотаріальною діяльністю. До-

слідження спиратиметься на роботи XIX – першого десятиліття XX століття, які містять положення нормативних актів і правозастосовних документів, оригінали яких у своїй більшості об'єктивно недоступні сучасному дослідникові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нами проаналізовано роботи з обраної тематики таких сучасних правників як Ю. Ю. Бисага, І. П. Фріс, М. Б. Булгаков, О. А. Обухов, а також дослідників XIX – початку XX століття: М. Ф. Злотнікова, П. Д. Калмикова, Л. Б. Мандельштама й інших учених.

Виклад основного матеріалу. П. Д. Калмиков, який досліджував окремі питання становлення нотаріальної діяльності на землях, поневоленіх Російською імперією, у своїй доповіді про символізм права взагалі та російського зокрема, зазначає, що право, як сукупність ідей, якими люди керуються в своєму житті, у безлічі взаємовідносин, мають корінну основу в свідомості цих людей, у загальному настрої та спрямованості їхньої розумної волі. У свідомості зароджуються юридичні істини, але вони не залишаються загальними поняттями, а розкриваються в безлічі зовнішніх діянь. Так, на думку вченого, виникають форми та обряди юридичні. Він наголошує, що в первісному стані розвитку суспільства та суспільних відносин людина, для вираження своїх думок у мові, звертається до чуттєвих образів. Ще більше відчутним таке звернення є у праві. Наприклад, під час укладання договорів, пов'язаних із майном, при здійсненні різноманітних угод у сімейному та цивільному житті, люди були схильні наділяти юридичні поняття, які слу-

гували основою цих явищ, у видимі предмети, які найбільше впливають на відчуття, через що вони стають символами цих понять. Юридичні поняття виражаються не абстрактно в простих і мінімально необхідних формах, а в грубих матеріальних шатах. Так, наприклад, для розв'язання спору про власність на землю, до суду приносили глибу землі й розгляд справи здійснювався над нею; для означення передачі володіння відчужувач насипав землю в полу вбрання набувачеві; для закріплення своєї згоди сторони ламали палицю або соломину й кожен зберігав у себе свою частину протягом всього часу існування зобов'язання до того моменту, поки з'єднання обох обломків не стане знаком його виконання [4, с. 11, 12, 13–14].

Не менш колоритним і символічним було становлення каральних приписів, які стали фундаментом подальшого розвитку матеріального та процесуального кримінального права, що також підкреслює значення історичного аналізу розвитку кримінальної відповідальності за ті чи інші діяння.

У науковій літературі беззаперечним часом виникнення нотаріальної діяльності прийнято вважати Римську імперію як колиску римського права, яке створило міцні підвалини для сучасної європейської цивілістики. На Русі ж, на думку Ю. Ю. Бисаги, складання письмових актів при укладенні правочинів було виключним явищем. Учений зазначає, що в Руській Правді немає жодної вказівки на письмові документи як на докази існування юридичних відносин. Він наголошує, що перші письмові правочини в Україні-Русі

починають з'являтися в період феодальної роздробленості в XII столітті, наводячи прикладами окремі уставні та жалувані грамоти удільних князів, а також деякі окремі документи приватних осіб, основним змістом яких було засвідчення купівлі та продажу прав на землю та людей (холопів).

Щодо відповідних документів Галицько-Волинського князівства, то автор до них відносить Грамоту князя Івана Ростиславовича (1134 р.), «Рукописаніє» князя Володимира Васильовича (1287 р.), «Уставну грамоту» Мстислава Романовича (1289 р.). Абсолютно справедливим вважаємо висловлене твердження, що органи нотаріату на території сучасної України за часів Київської Русі зобов'язані своїм становленням перш за все економічним процесам – розширенню торговельної діяльності та збільшенню обігу в галузі торгівлі. Усна форма правочину вже не відповідала потребам часу. Заповнити ж потребу в складанні документів у письмовій формі змогли так звані дяки та піддячі. Спочатку це були особи професії, яка носила вільний характер, а з розвитком приказної системи стали обов'язковими членами органів держави, вони мали беззаперечний вплив на хід судових і адміністративних справ, про що ми деталізуємо нижче за допомогою конкретних прикладів, описаних у літературі.

Головним завданням дяків та їхніх помічників-піддячих було ведення діловодства в громадських установах, також вони займалися складанням і підписанням грамот, видачею оригіналів, копій документів і довідок. Також дяки виконували і нотаріальні функції, які їм були надані відносно нерухомості

(XIII століття). Паралельно з приказними дяками в XIV столітті було створено інститут майданних піддячих, які складали письменні акти в містах [1, с. 18].

Далі в указаній публікації автор переходить до періоду поглинання Московською державою українських земель, справедливо наголошуючи на московській політиці нівелювання відмінностей у правовому регулюванні суспільних відносин і діяльності державних інституцій.

Утім, на наш погляд, для правильного розуміння місця нотаріальної діяльності в Україні та становлення кримінальної відповідальності за порушення в цій сфері, необхідно розглянути відмінності, які існували на той момент у московських і українських землях.

Також, не піддаючи сумніву значущість наведених Ю. Ю. Бисагою доводів, маємо все ж таки зазначити, що навряд чи коректно буде говорити саме про створення інституту майданних піддячих. Наукові роботи XIX – початку XX століття, автори яких мали можливість опрацювати ще наявні на той час історичні документальні джерела, які, нажаль, не завжди збереглися у вирі трагічних подій XX століття, дають зрозуміти, що самі майданні піддячі, а в подальшому їхні об'єднання, були не результатом волювої креації, а стали відповіддю на еволюцію суспільних відносин і вимог часу, коли виникала потреба складання та/або засвідчення певного документу, а наявні державні інституції не могли запропонувати адекватної процедури для задоволення цих потреб.

Абсолютно коректною в цьому контексті, на наш погляд, є характе-

ристика майданних піддячих Л. Б. Мандельштама, який називає їх «ембріональним зачатком того органу публічної діяльності, який з часом вилився в форму нотаріату» [5, с. 26–27].

Узагалі ж, зважаючи на оплатну основу надання вказаних послуг, тут також спрацювали й певні економічні правила. Коли виникла потреба, почав формуватися обсяг попиту, бажання отримати певну послугу, наявність можливості оплатити її вартість і згода оплатити її у запропонованому розмірі. Відповідно, попит і продиктував пропозицію – спроможність надати послугу та готовність надати її за ціну, яка б влаштувала клієнта. Логічно, а якщо оцінювати ці події з висоти наших знань про розвиток суспільств і держав, то й цілком традиційно, що приватна ініціатива виявилася набагато гнучкішою за державну й протонотаріальні дії почали виконувати особи, які мали для цього певні знання та навички, у порядку особистої недержавної ініціативи. Держава пізніше взяла таку діяльність під свій контроль.

Так, наприклад, О. А. Обухов пов'язує початок переходу в Московській державі від усного регулювання юридично значимих фактів і процедур до письмової форми, яка потребувала вчинення визначених реєстраційних дій визначеними особами, з указом царя Федора Івановича від 15 грудня 1597 р. Цим документом передбачалося «повні докладні, купчі, кріпості й кабали писати в холопському приказі у книгах». Книги ж ці належало зберігати спеціальним особам – дякам. Учений вважає цей маркер наступним після неписьмового звичаєвого та обрядо-

вого регулювання етапом розвитку нотаріату [7, с. 19]. На наш погляд, наведене є цікавим не стільки з позиції розвитку нотаріату, бо вказані протореєстраційні дії приказних дяків із великою натяжкою можна назвати нотаріальними, а з чітко оформленим бажанням держави взяти під контроль і саме здійснення вказаних дій, і зберігання цих документів. На цю тенденцію звертав увагу й І. П. Фріс у своїй кандидатській дисертації, присвяченій вивченню питань кримінально-правового забезпечення охорони нотаріальної діяльності в Україні. Так він зазначає, що із часом втручання влади в діяльність майданних піддячих стало більш активним. Було офіційно визначено органи, які повинні були здійснювати контроль за їхньою діяльністю. Це було доручено робити приказам, що відали конкретним майданом. Прикладом для контролю майданних Іванівської площі (тобто майдану, який виник на території московського кремля в 1329 р. після будівництва кам'яної церкви Івана Ліствичника, через що площа й отримала таку назву) автор наводить Помісний приказ, який призначав конкретну особу – старосту, котрий і здійснював безпосередній контроль [8, с. 87].

До слова, М. Ф. Злотніков ще на початку XX століття здійснив спеціальне дослідження, присвячене піддячим саме Іванівської площі в контексті історії нотаріату Московії. Так, дослідник указував, що приблизно з середини XVI століття на Московщині існував доволі своєрідний інститут майданних піддячих, що виконував (до кінця XVII століття) головним чином окремі нотаріальні функції в формах,

які відповідали тому часові. Також у вказаній роботі зазначається, що нотаріат, як установа, з'являється на Заході та в Росії доволі пізно, коли народ досягає певної стадії державного та культурного розвитку. Зазвичай цьому періодові передують тривалий час, коли одна з основних функцій нотаріусів – писання приватних юридичних актів надається всім охочим. Так, у ранню епоху ці акти могли писати всі, хто знав грамоту. У Московії такими особами переважно були представники духовенства, церковний причет і приказні люди – дяки та їхні помічники піддячі, котрі обіймали різні адміністративні посади. Із кінця ж XVI століття починають зустрічатися відомості, що написання всіляких приватних актів є спеціальним заняттям деяких людей, котрі, як тоді говорили, «годувалися пером». Такі особи мали різні назви: писчик, майданний писчик, майданний дячок, піддячий з площі, майданний піддячий, писчий підьячишко. Майданними вони називалися за місцем своєї роботи – на майдані (площі). Разом із тим, наряду з цими професійними писарями, письмові акти продовжували складати й інші писемні особи. Проте, ці писарі-професіонали заклали підвалини інституту майданних піддячих, який зазнав значного розповсюдження та важливого значення вже в XVII столітті. М. Ф. Злотніков виокремлює в його історії, як історії нотаріату, два періоди: до та після Уложення 1649 р. У перший період «майдан», який склався історично, займався писанням актів наряду з іншим установами та окремими особами. Утім, майданна діяльність потроху набувала панівного становища щодо

складання актів, хоча акти, які склалися на площах майданними виконавцями, ще нічим не відрізнялися від інших. Роль і значення «майдану» значно виросли саме з часу Уложення 1649 р., коли йому офіційно було доручено складання важливіших актів, чим узаконювався вже існуючий у різних місцях звичай. Таким чином «майдан» став органом, який виконував нотаріальну функцію з іншим, ніж раніше значенням. Разом із цими змінами зросло й значення самого майданного акту. Учений зазначає, що саме з цього часу починається другий період у історії інституту майданних піддячих, що продовжувався до реформи царя Петра I, яка почалася наприкінці XVII та тривала до початку XVIII століття [3, с. 3–5].

Також автор наводить приклади різних документальних актів, що склалися професійними писарями, які переважно були майданними піддячими, а більшість із них – піддячими, які працювали саме на Іванівській площі в Москві. Значна частина наведених актів складалася з «купчих» і «кабал», у тому числі – «закладних кабал». У купчих засвідчувалися угоди купівлі-продажу. Під кабалами мається на увазі не форма особистої залежності, а широкий спектр документів, якими оформлювалися боргові зобов'язання. Наприклад, за допомогою згаданих закладних кабал засвідчувалися угоди про зalog нерухомого майна. Також існували кабали в грошах або «у сріблі», тобто розписки про позику грошей; ростові кабали – на виплату відсотків за позику; служилі кабали – коли відсоток за позику сплачувався у формі служби або виконання якихось робіт; вірчі кабали – ними

забезпечувалися підстави звернення поручителя до боржника щодо стягнення боргу, який він сплатив за нього в рамках свого поручительства тощо.

Іноді попадалися збережені на той час «данні», які посвідчували дарування майна або його передачу на виконання іншою стороною певних зобов'язань перед таким дарувальником, наприклад, прийняття його до монастиря або поховання дарувальника – світської особи на території монастиря після смерті.

Із другої половини XVI століття фіксуються відомості про існування майданних піддячих і в інших місцевостях: Новгороді (1567 р.), Твері (1573 р.), Переяславлі-Залеському (1585–1586 рр.), Пскові (1591–1592 рр.), Івангороді (1593 р.) [3, с. 9]. Наприклад, М. Б. Булгаков за результатами аналізу окремих документів, направлених майданними піддячими, яких учений називає «скорописцями», на адресу царя, описує структуру їхніх об'єднань у Пскові [2, с. 67–68]. Слід зазначити, що вона мала зрозумілу структуру з певними корпоративними ознаками, принципами взаємовідносин із державою в особі стольника й воєводи та дяка, які розміщувалися в регіональному центрі – місті Новгороді. Разом із тим, організація, яка об'єднувала майданних піддячих, була невеликою, про що свідчать розміри річної плати державній казні за право займатися такою діяльністю, а саме 20–26 рублів на рік.

Відомості про майданні організації Москви, представники яких працювали на інших, крім Іванівської, площах, були віднайдені М. Ф. Злотніковим за 1649 р. – купча, писана піддячим Двірцевої площі

Офонкою Федоровим і за 1660 р. – сказка (тобто список осіб, які підлягали обкладенням подушною податтю – поголовщиною), складена піддячим Троїцької площі Івашкою Тимофєєвим.

Із другої половини XVII століття паралельно з майданними організаціями піддячих, члени яких надавали й протонотаріальні послуги самостійно та були сконцентровані на майданах, існували й інші піддячі, котрі виконували ці ж функції, проте знаходилися при приказах світської та духовної влади: Стрілецького приказу, Розряду, Казанського Палацу, Великого Палацу, Холопського Суду, Великої Казни, Володимирського Судного, Іноземного приказу, Посольського приказу, Патріаршого Розряду, Дворцового патріаршого приказу. За своєю побудовою вони були близькими до загального типу майданних організацій, утім значною мірою відрізнялися від них правами щодо написання актів. І цікавим є те, що їхні права були вужчими порівняно з самоврядними майданними організаціями. Так, піддячим при приказах заборонялося писати позикові кабали та інші кріпості, а дозволялося – лише чолобитні та приставні пам'яті, а також записки від суду до суду [3, с. 13–14, 16].

Слід також звернути увагу на визнання ролі майданних піддячих і значення їхньої діяльності для тогочасного правозастосування. Так, наприклад, 1630 р. у приказі Великого Палацу слухалася претензійна справа між Кирилівським монастирем (позивач) і Б. П. Шереметьєвим (відповідач) про спірну землю – село Чіркін Коломенського повіту. Не вдаючись у деталі вказаного процесу,

вважаємо за необхідне звернути увагу на такий цікавий момент: представник відповідача, намагаючись підірвати довіру суду до справжності та легітимності документа – «данної» 1574–1575 рр., серед іншого, вказував і на ту обставину, що акт був складеним боярською людиною, а не майданним піддячим, хоча «на вотчины де данныхъ и никакихъ крепостей боярскимъ людемъ писать не велѣно». Далі сторони будують процес доказування на підставі пізнішої данної, «писали-де таковую на Москвѣ на площади у Ивана великаго (тобто на Іванівській площі, назва якої й походить від указаної церкви та дзвіниці біля неї, про що ми згадували вище – О. Ч.) площадные подьячие, а не на городе і не въ селѣ», підписаної трьома майданними піддячими – записними послухами: Другим Дмитрієвим сином Нілаєвим, Федором Перфір'євим сином Павловим і Андрієм Семеновим сином Малого. М. Ф. Злотніков зазначає, що термін «записні» свідчить про те, що вказані майданні піддячі працювали не самі по собі, а належали до майданної організації [3, с. 9–10]. Подальше вивчення матеріалів вказаної справи дає підстави стверджувати, що й позивач, і відповідач, як сторони процесу, не просто безспірно визнавали акти, складені указаними майданними піддячими, а й надавали їм великого значення порівняно з документами, складеними іншими фахівцями, котрі, утім, не входили до складу майданної організації.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, маємо підстави констатувати, що розвиток суспільних відносин взагалі та ускладнення товарно-матеріальних взаємин між різними, не завжди знайомими та близькими

людьми, спонукало до виникнення та становлення нового інституту в справах документотворення. Специфіка виконання цього виду інтелектуальної праці висувала певні вимоги до її виконавців. Історична об'єктивність робила цих фахівців наближеними до церковної сфери, що, серед іншого, надавало їм певного авторитету серед споживачів даної послуги, а також певною мірою обґрунтовувало місця знаходження таких фахівців – на торгових майданах біля великих храмів. Подальше зростання ролі скоропис-

ців у здійсненні протонотаріальних функцій призвело й до збільшення значення їхньої діяльності для прийняття достовірності та оригінальності створюваних ними приватно-правових актів.

Подальше видання вже Петром I указів, які стосувалися написання актів майданними підданими, а також укази, спрямовані на реформування нотаріальної сфери, фактично завершили епоху «скорописців» як протонотаріального органу.

Список використаних джерел

1. Бисага Ю. Ю. Історико-правові аспекти виникнення сучасного українського нотаріату. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. Вип. 1. С. 18–22.
2. Булгаков М. Б. Псковские площадные подьячие в первой половине XVII в. *Псков. Социально-политическая и экономическая история*. 2004. Вип. 20. С. 66–69.
3. Злотников М. Ф. Подьячие Ивановской площади. К истории нотариата Московской Руси. Петроград : типография М. М. Стасюлевича, 1916. 50 с.
4. Калмыков П. Д. О символизме права вообще и русского в особенности : речь, произнесённая в торжественном собрании Императорского Санкт-Петербургского университета 31 марта 1839 года. Санкт-Петербург : типография Карла Крайя, 1839. 93 с.
5. Мандельштам Л. Б. Учреждение нотариата и его организация. *Журнал министерства юстиции*. 1899. Вип. 4. С. 1–52.
6. Нейман И. Е. Начальные основания уголовного права. Санкт-Петербург : типография Иос. Иоаннесова, 1814. 75 с.
7. Обухов А. А. Злоупотребление полномочиями частными нотариусами и аудиторами: основания криминализации, проблемы квалификации и дифференциации ответственности : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Нижний Новгород : Нижегородская академия МВД РФ, 2004. 202 с.
8. Фріс І. П. Кримінально-правове забезпечення охорони нотаріальної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015. 231 с.

References

- Bysaha, Yu. (2014) Istoryko-pravovi aspekty vynyknennia suchasnoho ukrainskoho notariatu. *Visegrad Journal on Human Rights*, 1, 18–22 [in Ukrainian].
- Bulgakov, M. B. (2004). Pskovskie ploshhadny'e pod'yachie v pervoj polovine XVII v. *Pskov. Sotsial'no-politicheskaya i e'konomicheskaya istoriya*, 20, 66–69 [in Russian].
- Zlotnikov, M. F. (1916). *Pod'yachie Ivanovskoj ploshhadi. K istorii notariata Moskovskoj Rusi*. Petrograd [in Russian].
- Kalmy'kov, P. D. (1839). *O simvolizme prava voobshhe i russkogo v osobennosti Sankt-Peterburg* [in Russian].
- Mandel'shtam, L. B. (1899). Uchrezhdenie notariata i ego organizacziya. *Zhurnal ministerstva yusticzii*, 4, 1–52 [in Russian].

Nejman, I. E. (1814). *Nachal'ny'e osnovaniya ugolovnogo prava*. Sankt-Peterburg [in Russian].

Obukhov, A. A. (2004) *Zloupotreblenie polnomochiyami chastny'mi notariusami i auditorami: osnovaniya kriminalizaczii, problemy` kvalifikaczii i differenciaczii otvetstvennosti* (Dis. ... kand. jurid. nauk). Nizhnij Novgorod [in Russian].

Fris, I. P. (2015). *Kryminalno-pravove zabezpechennia okhorony notarialnoi diialnosti v Ukraini* (Dys. ... kand. yuryd. nauk). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

O. Chyzhykov, *Postgraduate student of the V. I. Vernadsky Taurida National University*

ORCID: 0000-0001-8248-1159

Historical and legal aspect of the development of legislation on the prototypes of the bodies that carried out notarial activities in the Rus' and Muscovy

The article provides a retrospective analysis of the legal regulations that governed the primary protonotarial activity in the northern lands of Russia. Some provisions of the *Russkaya Pravda*, as a basic act of ancient Russia, as well as documents of the Galicia-Volyn principality are considered: Charter of Prince Ivan Rostislavovich (1134), "Manuscript" of Prince Vladimir Vasilyevich (1287), Charter of Mstislav Romanovich (1289).

A professional review of scientific literature and legal acts is presented, which mentions proto-registration activities and the compilation of individual acts of a private legal nature by the so-called areal clerks (or cursive writers), which were common in the lands of northern Russia, over which Kiev lost its control. The analysis covered the periods before and after the entry into force of the Code of 1649 until the end of the era of cursive writers just before the beginning of the 18th century.

The questions of the symbolism of law in the execution of transactions with land, transactions with property, transactions where the subject were living people were touched upon. The formation of the notary profession as a non-state free and self-governing professional institution is traced. The issues of the activities of areal clerks are considered in detail.

Specific examples of the documents they draw up are given, as well as materials of law enforcement practice. Expansion on the part of the state is illustrated in order to take control of the activities of the first notaries, to curtail and further eliminate their independence and independence from the state and its bureaucracy. The works of the XIX - early years of the XX century are widely used, which contain the provisions of ancient legal acts and documents that are inaccessible to modern researchers.

Keywords: *notary; notarial activity; areal scribes; history of notaries.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.10
УДК 340.13

Бондаренко Є. І.,
асистентка кафедри конституційного,
адміністративного та кримінального
права Навчально-наукового інституту
«Юридичний інститут Державного
вищого навчального закладу
«Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
ORCID: 0000-0003-0468-7949

СТАЛІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЯК ОСНОВА РОЗУМІННЯ ДОКТРИНИ ПРАВОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ

Досліджується історична основа становлення доктрини правового прецеденту та принципи, що забезпечують його функціонування як джерела права у сучасних правових системах, в тому числі, де він офіційно не визнається. Судовий прецедент аналізується як основа доктрини правового прецеденту та один з його видів.

Ключові слова: правовий прецедент; *stare decisis*; *ratio decidendi*; *obiter dictum*; джерело права.

Исследуется историческая основа становления доктрины правового прецедента и принципы, обеспечивающие его функционирование как источника права в современных правовых системах, в том числе, где он официально не признается. Судебный прецедент анализируется как основа доктрины правового прецедента и один из его видов.

Ключевые слова: правовой прецедент; *stare decisis*; *ratio decidendi*; *obiter dictum*; источник права.

Постановка проблеми. Тенденції зближення правових сімей, зумовлені сучасними політичними, економічними та соціальними інтеграційними процеси у світі актуалізують питання юридичної сили різних джерел права, уточнення ролі і місця правового прецеденту серед них та потребують відповідного комплексного дослідження.

У науці правовий прецедент здебільшого розглядався як юридичний феномен притаманний лише тим країнам, правові системи яких розвивались під впливом англійсь-

кого права в межах англосаксонської правової сім'ї, ігноруючи при цьому його фактичне існування як джерела права в інших правових системах світу, де він де-факто застосовувався, хоча де-юре не визнавався джерелом права з боку держави, саме ці фактори зумовлюють необхідність переосмислення самої доктрини правового прецеденту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями окремої проблематики доктрини правового прецеденту займалися як вітчизняні так і зарубіжні вчені. Зокрема, ваго-

мий внесок у розробку цього питання свого часу зробили Е. Дженкс, Р. Уолкер, Дж. Бакер, Б. Кардозо та інші. Серед вітчизняних науковців, які розробляли цю проблематику, на окрему увагу заслуговують праці Т. Г. Андрусяка, Л. А. Луць, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабіновича, С. В. Шевчука.

Однак, у зв'язку з усе зростаючою в наш час динамікою суспільних відносин, постійним зближенням правових сімей, посиленням позицій правового прецеденту серед інших джерел права в країнах континентальної правової сім'ї, забезпечення ефективності і стабільності правового регулювання у державі набуває особливої актуальності. Виникає потреба в переосмисленні традиційних юридичних конструкцій та з'ясування чинників що впливають на зміну юридичної сили джерел права та забезпечують їх ефективність як правового регулятора.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз доктрини правового прецеденту, з акцентом на історичних аспектах набуття прецедентом рис джерела права, що дозволить встановити його юридичне значення і важливість для правових систем, де він ще офіційно не визнається джерелом права, хоча фактично використовується.

Крім того, потребує дослідження юридична сила правового прецеденту як регулятора правовідносин, з'ясування його ролі та місця серед інших джерел права на сучасному етапі розвитку правових систем європейських держав, шляхом аналізу законодавства та дослідження поглядів науковців різних країн.

Виклад основного матеріалу. На думку української вченої

Н. М. Пархоменко ефективність і стабільність правового регулювання у державі забезпечується та зумовлюється багатьма чинниками й засобами, серед яких одним із найважливіших є передбачуваність, прогнозованість та сталість судової практики. Саме завдяки цьому реалізуються засадничі принципи правової держави – верховенство права, правова визначеність, законність, рівність усіх перед законом і судом. При цьому зазначається, що сталість судової практики як чинник правового регулювання визначається насамперед її єдністю [1, с. 26]. Потрібно погодитись, що саме дотримання принципу єдності судової практики необхідно розуміти як початок, ідею, що забезпечує судам одноманітне застосування нормативних правових актів та їх тлумачення, здійснене вищими судовими органами при вирішенні аналогічних судових справ.

Як відомо, функціонування прецеденту як джерела права історично базується на принципі *stare decisis* (від латинського виразу «*stare decisis et not quetta movera*» – «дотримуватись того, що було вже вирішене, та не турбувати те, що спокійно»), який пов'язаний зі становленням і розвитком сукупності правил обов'язковості доктрини прецеденту, та був сформований безпосередньо в процесі діяльності судів, і є виразом визнання прецеденту як способу об'єктивації норм права з боку держави [2, с. 147]. Зміцнення цього принципу означає і закріплення прецеденту як формального джерела права, і утвердження сталості і єдності судової практики.

Принцип *stare decisis*, який історично склався в умовах англо-

саксонської правової сім'ї, набуває нового наповнення щодо держав «цивільного права» (континентального права) і пристосовується до вимог сучасного права. Цього принципу, який спочатку передбачав обов'язковість прийняття подальших рішень за зразком попередніх (жорстке дотримання прецедентних норм), нині дотримуються не так суворо навіть в країнах «загального права». Оскільки обов'язковість подальшого використання адміністративних рішень як правового орієнтира при розгляді подібних справ забезпечується авторитетом і професіоналізмом відповідних уповноважених органів.

Як зазначає Т. В. Михайліна, відмінністю прецеденту як джерела права від суміжних правових актів є його сутнісні ознаки, а зокрема, основою доктрини прецеденту є принцип *stare decisis*. І найголовніше, що характеризує прецедент як джерело права, це здатність закріпленої в ньому нормі виходити за межі лише ситуації правозастосування та поширюватись на більш широке коло відносин, а також право суддів посиляться в наступних рішеннях безпосередньо на «ядро» відповідного прецеденту – *stare decisis*, – що в корні відрізняє принципи його застосування від посилення в наступних рішеннях на ту ж саму норму статутного права [3, с. 92].

Слід зазначити, що не все рішення по спірному питанню є прецедентом, а лише певна частина його структури. Шотландський учений Н. Маккормік писав, що «без теоретичного розуміння прецеденту і таких ключових концепцій, як *ratio decidendi*, неможливо фактично реалізувати жодну правову доктрину

прецеденту» [4]. Зрозуміти суддівське право означає зрозуміти, яким чином відбувається перетворення конкретного рішення окремого судді для конкретної справи в конструкцію загальної норми, що стосується всіх людей.

Отже, у конструкції «англосаксонського» прецеденту виокремлюється особливий елемент *ratio decidendi* (сутність, мотиви рішення, правова позиція суду або іншого уповноваженого на прийняття рішень органу), який розуміється як правоположення, що застосовується до правових питань, які виникають у зв'язку з установленнями судом фактами, на яких засновано рішення. *Ratio decidendi* можна розглядати як «... будь-яку норму права, яка прямо чи опосередковано тлумачиться та використовується суддею як необхідний крок для прийняття рішення, включаючи хід його міркувань або обов'язкову частину його вказівки присяжним» [4, с. 88], або як точку зору, якої мають дотримуватися юристи-практики в їх повсякденній роботі; зобов'язуюче твердження, сформульоване при розгляді справи певного правового питання. Саме у вигляді *ratio decidendi* прецедентна правова норма отримує своє оформлення, вираження зовні.

Необов'язкову частину рішення в англійській юриспруденції прийнято називати *obiter dictum* («попутно сказане»), основним завданням якої є формулювання додаткових доказів для обґрунтування правильності винесеного рішення, пояснення суті правової позиції.

На думку Р. Уолкера, якщо Палата лордів встановлює певну норму і прямо відкидає рішення, що суперечать цій нормі, то положення, що

було викладене, буде вважатися обов'язковим, навіть якщо воно не становить підстави рішення. Тобто фактично в деяких випадках відмінність між *ratio decidendi* і *obiter dictum* практично стирається, точніше *obiter dictum* може мати те саме значення, що і прецедент з переконливою силою; «... відмінність між переконливим прецедентом і *obiter dictum* майже збігається з відмінністю між обов'язковим і переконливим прецедентами» [5, с. 161].

Відмінності між обов'язковою (яка утворює «тіло» прецеденту) і необов'язковою частинами рішення досить розмиті і викликають масу думок як у науці, так і на практиці. Підстави для їх розмежування часто тлумачаться залежно від вигоди зацікавленої в результаті справи особи, тому було б бажано встановити для уповноважених органів такі правила підготовки текстів рішень, які б допомогли вирішити проблему ідентифікації суті правової позиції, що становить основу прецеденту і вносить новизну в регулювання правових відносин [6, с. 49].

Особливості застосування прецедентного права зводяться до того, що судові рішення, які визнаються прецедентними, відіграють подвійну роль. По-перше, судовими рішеннями вирішується конкретний спір; по-друге, в їх змісті закріплюються певні особливості, не обумовлені законом, оскільки всі без винятку випадки людських стосунків неможливо передбачити законодавством [3, с. 92].

Цікавою є практика Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) щодо застосування принципу *stare decisis*, український вчений С. Шевчук, посиляючись на до-

сліджуючи це питання зазначає, що ЄСПЛ ніколи безпосередньо не посилається на доктрину *stare decisis*, але формула, яку він використовує, а саме «відповідно до незмінної судової практики» або «відповідно до усталеного прецедентного права», як і посилення та цитування попередніх судових рішень, підтверджує фактичне наслідування подібної доктрини в його практиці. Для того щоб ЄСПЛ слідував своїм попереднім прецедентам, потрібна їх подібність. З цією метою ЄСПЛ застосовує «техніку розрізень», аби переконатися, що подібні рішення пов'язані між собою [7, с. 124].

Особливості застосування принципу *stare decisis* можна зайти у практиці не тільки тих судів, що належать до різних правових систем, а навіть і в межах окремої, як от відмінності прецедентного права США та Англії. Однак, досліджуючи доктрину прецеденту, можна виокремити і загальні характерні риси, властиві як «англосаксонському», так і «континентальному» правовому прецеденту, що дозволяють зраховувати їх до одного й того самого виду правових явищ.

У першу чергу слід зазначити, що, безумовно, ні суд, ні будь-який інший орган не має права підміняти законодавця в демократичній правовій державі. Закон встановлює правові основи, принципи регулювання найбільш важливих сфер суспільного життя, очолює ієрархічну систему джерел права. Правовий прецедент, підкоряючись принципу пріоритету закону і в його рамках, виправляє недоліки правового регулювання суспільних відносин. У таких випадках прецедент виконує функції щодо забезпечення

стабільності сформованого правопорядку.

Прецедент створюється вищими інстанціями в ієрархії судів або органів виконавчої влади, з чого випливає, що з метою впорядкування правозастосовчої практики та забезпечення поваги авторитету й професіоналізму вищестоящих органів, слід дотримуватися принципу обов'язковості прийняття подальших рішень згідно виробленим правозастосовчою практикою найбільш прийнятним зразкам [3, с. 90].

Висновки. Різноманіття причин виникнення права, форм його об'єктивності приводять до висновку, що перелік джерел права не може обмежуватися тільки законодавством, а практичне застосування правового прецеденту стає необхідною формою правотворчості, що забезпечує адаптивність права до потреб суспільства та динаміки його розвитку. Доктрина правового прецеденту ґрунтується на принципі *stare decisis*, реалізація якого заснована на визначенні *ratio decidendi i obiter dictum* кожного конкретного прецеденту.

Норма права міститься не в усьому тексті рішення, а лише в тій його частині, яка включає мотиви ухвалення рішення і правову позицію органу, уповноваженого на створення прецеденту (за аналогією з *ratio decidendi* «англо-американського» прецеденту). Інформація про тексти, які містять прецедентні норми, повинна бути загальнодоступною, публікуватись у відповідних засобах масової інформації.

Дослідивши доктрину правового прецеденту потрібно відзначити, що прецедент є родовим поняттям, оскільки у сучасній юридичній діяльності можна виділити судовий, адміністративний та інші види прецедентів, тому доречно розглядати прецедент як фактичний зразок для регулювання наступних аналогічних правовідносин, як результат вирішення справи правозастосовчим органом, який містить юридичний принцип (*stare decisis*) обов'язковий для застосування при вирішенні однорідних справ в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Пархоменко Н. М. Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 26–30.
2. Шевчук С.В. Прецедентне право Європейського Суду з прав людини та доктрина *stare decisis*. *Право України*. 2010. № 10. С. 147–157.
3. Михайліна Т. Аспекти співвідношення правового прецеденту та судової практики у контексті правосвідомості. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 45. С. 88–96.
4. Cross R. Precedent in English Law. Clarendon Press. 1991. 256 p.
5. Walker R. J. The English legal system. London : Butterworth, 1970. 536 p.
6. Derham D. P. Precedent and the Decision of Particular Questions. *The Law Quarterly Review*. Vol. 79. January 1963. P. 49.
7. Шевчук С. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 122–130.

References

- Parkhomenko, N. M. (2020) Unity of judicial practice as a component of legal regulation. *Journal of Kyiv University of Law*, 3 [in Ukrainian].
- Shevchuk, S.V. (2010) Case law of the European Court of Human Rights and the doctrine of stare decisis. *Law of Ukraine*, 10 [in Ukrainian].
- Mikhailina, T. (2017) Aspects of the relationship between legal precedent and case law in the context of legal awareness. *Journal of Eastern European Law*, 45 [in Ukrainian].
- Cross, R. (1991) *Precedent in English Law*. Clarendon Press.
- Walker, R. J. (1970) *The English legal system*. London: Butterworth.
- Derham, D. P. (1963) Precedent and the Decision of Particular Questions. *The Law Quarterly Review*, 79. January.
- Shevchuk, S. (2011) Consistency of the practice of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 4-5, 122-130 [in Ukrainian].

Ye. Bondarenko, Assistant of the Department of Constitutional, Administrative and Criminal Law, Institute of Law, SHEI «Vadym Hetman Kyiv National Economic University»

ORCID: 0000-0003-0468-7949

Consistency of judicial practice as the basis for understanding the doctrine of legal precedent

The article deals with the analyse of the doctrine of legal precedent, with an emphasis on the historical aspects of the acquisition of precedent features of the source of law, which will establish its legal significance and importance for legal systems where it is not yet officially recognized as a source of law.

In addition, the study of the legal force of legal precedent as a regulator of legal relations, clarifying its role and place among other sources of law at the present stage of development of legal systems of European countries, by analyzing legislation and studying the views of scholars from different countries.

A review of scientific researches on this topic indicates that in different periods the problem of the legal force of the legal precedent has always been in the focus of attention of domestic and foreign scientists. The legal precedent is a complex concept that contains the result of a decision of a case by a law enforcement body, which contains a legal principle (*stare decisis*) that is mandatory for use in solving similar cases in the future, that is, in fact, it is a kind of model for regulating subsequent similar legal relations.

The legal precedent is a general concept, since in legal activity it is possible to distinguish judicial, administrative and other precedents, because the need for precedent regulation is based on the dynamism of social life and the needs of the adaptability of the law.

Keywords: legal precedent; stare decisis; ratio decidendi; obiter dictum; source of law.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.11
УДК 343.1

*Dagmar Kopencova,
PhD, Higher Vocational and Secondary
Medical School, Czech Republic*

SPECIFICITY OF COMMUNICATION OF POLICEMEN WITH PERSONS UNDER THE INFLUENCE OF NARCOTIC AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES

The paper deals with safe communication between members of the Police of the Czech Republic and persons under the influence of narcotic drugs and psychotropic substances. The task of police officers is to maintain public order and monitor and investigate crime. Police officers are front line actors, addressing public crisis situations. They are increasingly confronted with people under the influence of narcotic drugs and psychotropic substances. When investigating crime, they collect information through interrogating suspects, the accused, witnesses and victims who abuse substances. The strategies employed by police officers in interrogating, and communicating with, these people is a key part of their work.

Keywords: *danger; communication; narcotic and psychotropic substances; perpetrator; police.*

Статья посвящена вопросам безопасной коммуникации между сотрудниками полиции Чешской Республики и лицами, находящимися под воздействием наркотических средств и психотропных веществ. Задачей сотрудников полиции является поддержание общественного порядка, а также мониторинг и расследование преступлений. Сотрудники полиции являются ведущими действующими лицами, занимающимися урегулированием общественных кризисных ситуаций. Они все чаще сталкиваются с лицами, находящимися под воздействием наркотических средств и психотропных веществ. При расследовании преступлений они собирают информацию путем опроса подозреваемых, обвиняемых, свидетелей и жертв, злоупотребляющих психоактивными веществами. Стратегии, применяемые сотрудниками полиции при допросе этих людей и общении с ними, являются ключевой частью их работы.

Ключевые слова: *угроза; коммуникация; наркотические и психотропные вещества, преступник, полиция.*

Introduction

The Police of the Czech Republic is the single armed security corps established by the Act of the Czech National Council of 21 June 1991 – it serves the public. Its task is to protect the security of people and property, maintain public order, and prevent crime [4, 17].

The mission of the Police is therefore to maintain order and internal security within the country. Police officers on duty may get into crises that endanger not only themselves, but also civilians who are present in the immediate vicinity of, or are directly involved in, the dangerous event unfolding. Also, public and private property or any of the general interests of the state may be at risk [3, 6, 20].

Narcotic drugs and psychotropic substances (NDPS) undoubtedly constitute one such imminent danger. Narcotic drugs and psychotropic substances, or drugs, are regulated by Act No. 168/1997 Coll., on addictive substances, as amended, Government Order No. 463/2013, on lists of addictive substances, as amended, and Decree No. 72/2014 Coll., on records and documentation of addictive substances and preparations, and precursors, Act No. 272/2013 Coll., on drug precursors, as amended.

Therefore, drug, as a term, generally includes poisons, medicines or narcotics. A drug is any substance that causes dependence in a person, a substance intended to diagnose, treat, prevent or mitigate a disease, and a psychoactive substance that alters cognition, memory, perception and mood. Once introduced in a body, a psychoactive substance changes one or more of its functions. With repeated abuse, psychoactive substances lead to depend-

ence. Physical dependence is the result of chronic, repeated drug abuse and is characterised by tolerance and the presence of specific withdrawal symptoms characteristic of each particular drug. However, as the pattern of tolerance growth is not identical in every person, it cannot be predicted. The drug's toxic effect may also be accompanied by the body's increased tolerance to the drug. Withdrawal symptoms occur where drug delivery to the body is cut off abruptly or the dose of the drug in the body, already accustomed to the substance, is significantly reduced.

Each group of drugs (psychoactive substances) involves a specific degree of psychological dependence which is understood as craving for the drug. An individual with psychological dependence often believes they cannot dispense with a specific drug and its constant use in everyday life. They experience irresistible urges to use the drug and to acquire it at all costs. In spite of certain constant and specific symptoms of drug abuse, the effects are markedly variable, even in a particular individual. The drug user's gender may play a major role in the specific effects under consideration. One group of factors in potential drug dependence involves the so-called peristatic factors, i.e. influence factors of the group, environment, cultural styles, and other sociological aspects and contexts.

Police officers of the Czech Republic are increasingly confronted with people under the influence of various types of drugs and are forced to deal with problem situations both on the street and at the station. This mostly concerns uniformed police officers and also criminologists and investigators. Uniformed police officers in particular

tend to be young, with a short track record on duty [1, 12].

Due to political and economic pressures, downsizing occurs in the police force with certain regularity where senior police officers with practical drug scene expertise retire to be replaced by junior police force members who are lacking in the necessary expertise and experience in police work and are deprived of the opportunity to benefit from the practical skills and experience of their senior colleagues.

One problem inherent in police work involves dealing with, and recognising, people under the influence of drugs, as well as gathering information on various events and circumstances that is vital in terms of interpreting the event that has occurred. Such information may help protect lives or property of other people [14].

Effects of narcotic drugs and psychotropic substances and medicines on perception, memory, and personality according to police practice

Each substance – when introduced into the body – has a specific effect on a person, whether positive or negative. Narcotic drugs and psychotropic substances affect the brain function, potentially changing the way an individual behaves, acts, or perceives the events going on around them. The drug's action may be temporary or permanent depending on the length of use. For a police officer – especially an investigator – it is important to know the way individual types of drugs affect a person's behaviour in contact with the Police, and in particular the way a person under the influence of a drug is likely to behave when being interrogated. This paper gives an account of the observations of police officers who

come into contact with, and have to deal with, these people on a daily basis within the bounds of law.

Interaction with a person under the influence of drugs is vastly challenging for police officers. Police officers must understand each person is individual, and the effect a drug has on them will necessarily be variable. For instance, opiates tend to induce enjoyable states, hashish adds a strong emotional aspect to sensory perceptions, while cocaine tends to provoke pleasant agitation. The police officer must also make provision for the reason why they collect information from the person concerned: namely, whether they wish to obtain general information to establish their identity and/or status, or information relevant to their upcoming infringement or criminal proceedings. Then, the police officer needs to decide whether they will interrogate the person on the street or at the police station. And finally, they need to determine the position of the person under the influence of drugs in procedural terms (a suspect, an accused person, a witness, an injured party). In addition, they need to be able to understand whether the person they are interrogating is subdued, disoriented, agitated, or aggressive. Presuming the police officer knows the psychotropic substance affecting the user and whether they are an occasional or a permanent user of NDPs, they can calibrate their behaviour and line of questioning in such a way as not to venture into a potentially dangerous situation, yet still manage to collect the drug user's testimony.

The actual communication with a person under the influence of an addictive substance must be extremely cautious and targeted. In general, it should be as to-the-point and brief as possible. During the contact, the police officer

should try to avoid unnecessary verbal exchanges, thus preventing displays of aggression on the part of the person on NDPSs. They should always act as an authority when interfacing or just meeting a drug addict who has broken the law. During the interaction, they should not be submissive (they should not succumb to the other person, adapt to their conduct); on the other hand, it is extremely inappropriate for a police officer to act aggressively and with arrogance. They must be resolute, authoritative and unambiguous. The intonation of their voice should be emotionless. Non-verbal expressions (facial expressions, gestures) should be used as little as possible as the drug addict may construe them as aggression directed against them. The officer should maintain constant eye contact with the person to manoeuvre them into an "inferior" position and make it more difficult for them to lie. If a verbal controversy ensues, despite the police officer's best efforts to prevent it, a good rule is to avoid the categorical "no". Instead, the officer may use phrases such as: "I think it would be better, but on the other hand..." and use skilful arguments to make the drug addict gradually come to agreement with whatever the police officer is saying. It is also imperative that the police officer remembers to avoid showing signs of irritation at the drug addict's verbal assaults, but rather fends them off calmly, by ignoring them and thus forcing the addict to have to come up with more arguments again, or they lose their superiority in the mutual exchange. For instance, if the drug addict says "you keep bothering people...", the officer should respond with icy calm: "You may be right there, but how else would you deal with this situation..." If the person under the influence speaks slowly, so should

the police officer. The officer's actions must be quite calm, emotionless, free of agitation, and all that should also be clear from the way they communicate and express themselves verbally.

The following paragraphs contain observations and items of knowledge I have gathered from police officers relating to the ways people behave under the influence of specific drugs and to their readiness to give testimonies.

Cannabis-type drugs

The most commonly available drug is:

- **Marijuana** – People who use marijuana experience altered perception of time; according to them the lapse of time slows down, and they lose the sense of time. They are also prone to losing the sense of space.

The senses are sharpened. As for their mood, they may be depressed or, on the contrary, unreasonably visibly cheerful, bordering on exuberant, laughing incessantly at virtually everything for no reason. At such a point, it is useless to ask them any questions. It is much more efficient to write the questions down as they will not necessarily be able to remember the questions at all, or will forget the thing they were only just talking about.

In acute intoxication (with higher doses), confusion, attention loss, feelings of being followed, hallucinations, acoustic, optical and tactile illusions may occur. Short-term memory disorders may be experienced. The motivation for any activity is lost.

Once the effects subside, fatigue, confusion and drowsiness set in.

- **Hashish** – Low doses can initially cause restlessness and anxiety; later they induce day-dreaming and enjoyable calmness and craving for

sweets. The person behaves similarly to a marijuana user, but the experiences are more intense. During the intoxication, their behaviour may be foolish, frolicsome, similar to that of a small child. They may start singing, laughing, running around the room.

Their sensory perception is altered, their sensitivity increased, especially with regard to visual and auditory perceptions, and sounds and colours are clearer. Also, the intensity of olfactory, tactile and gustatory sensations is higher, and this affects the person's ability to think and reason realistically, for example, they may confuse the sound of a dripping tap with that of a waterfall.

Their short-term memory is impaired, the person forgets the beginning of the sentence before they can finish it, and their attention span is extremely short. They lose the sense of continuity of time, the space changes before their very eyes. Memory disturbances may persist for weeks after the person goes off the drug.

At higher doses, visual or auditory hallucinations may set in with possible memory disturbances, which may further worsen and lead to black-outs.

Hallucinogenic drugs

These are typically subdivided to:

- **Magic mushrooms** (*Psilocybe*) – After ingestion, the person is restless, slightly drowsy, and may be prone to frequent yawning. They behave in the same way as after ingesting alcohol, experiencing abnormal coordination.

They experience altered perception of reality in that the person loses their sense of time and space and is therefore unable to determine the temporal and spatial context. During intoxication, they perceive other people with deformed faces and limbs, and they see

their own body differently; depersonalisation and pseudohallucinations occur. Their perception of colours and sounds is intensified, which can lead to visual hallucinations. An intoxicated person may be prone to rash and impetuous decisions (jumping from heights). They see the officer's questions as a nuisance. They are fully vested in their imaginary world, and communication with them is impossible.

- **Peyote** (*Lophophora Williamsii*) – (also popularly known as San Pedro cactus). Visual illusions experienced after ingesting mescaline may persist for up to 10 hours. The person is initially euphoric, laughing and joking for no reason, feeling they have no control over their body, with their limbs changing in proportions and size. They see colours that are actually not there, they also have olfactory hallucinations. Objects may change their size, the person can see mythical animals. They may also perceive music or various sounds in colour. Questions regarding space and time will be unreliable as the person's sense of orientation is deteriorated. Also, their ability to determine the direction from which the sound they have just heard has come will be impaired.

Overdose may trigger psychoses.

- **Solanaceae family plants, such as datura** (*Datura sp.*), or **devil's snare, deadly nightshade** (*Atropa bella-donna*) and **black henbane** (*Hyoscyamus niger*).

There are not many users of these drugs as it is difficult to estimate the quantity of the substance to ingest. If a police officer comes across a person under the influence of these substances, they will find communication with them to be impossible. The person will be unstable, dizzy, disoriented, and will

have hallucinations of all kinds, including those affecting their bodies (they may try to pull imaginary objects out of their body, swat bugs or ants crawling all over them). They may laugh at everything, as well as be aggressive towards each other.

They are unable to tell their visions apart from reality. They can easily hurt themselves, even fatally, as they often believe they can fly. The state persists for up to 24 hours, when total attenuation occurs, sometimes leading to utter exhaustion. If datura seeds are combined with marijuana, as may be the case, the ensuing condition often requires medical attention.

- **LSD** (*Lysergic acid diethylamide*) – a low dose usually induces euphoria. A person who has ingested LSD is conscious of everything happening around them and is able to control themselves. They have a good sense of space and time. It is therefore possible to communicate with them and obtain reliable information. Their consciousness is unchanged and preserved. The person is communicative and talkative.

Yet, at higher doses, they no longer control their impulses and disturbances of consciousness occur. In general, LSD's effects on individuals are varied and therefore unpredictable. An intoxicated person may experience illusions, they may be able tell reality apart from false perceptions, yet be overcome by pleasant visions (for example, hearing sounds and feeling touches that seem very real, but in fact are not), they are carried away into their fantasy world and share information that is entirely unreal.

High doses induce hallucinations, disturbances in perception, loss of contact with reality, loss of control over their impulses, their cognition, experi-

ences, and actions. They have no sense of time and space, colour changes occur. The individual may often feel this state cannot be changed, it is permanent, timeless, and therefore displays fear, anxiety and panic. Frequently, they tend to see eyes all around them, spinning coloured targets, oriental patterns and spinning or rippling coloured surfaces. Reasonable communication with the person thus intoxicated is practically excluded, their responses are clumsy due to disturbances in attention span, and they are unable to finish their ideas. In this state of intoxication, they may even attempt to commit suicide.

After a longer period of LSD abuse, the person may develop psychological disorders, namely schizoid personality disorder, depending on their genetics, ultimately leading to behavioural changes. The police officer may recognise this from the fact that the person is not capable of rational thought, is prone to rapid mood swings, behavioural changes, hallucinations, and delusions.

Opioid drugs

The least frequently used drug in this group in our country is opium.

- **Opium** – After ingesting opium, the person becomes euphoric, losing their propensity for feeling physical and mental pain. They feel calm, intoxicated without hallucinogenic visions. After some time, they will be drowsy and eventually fall asleep. The police officer must establish the time the addict took their last dose. Indeed, after waking up, they will be experiencing withdrawal symptoms, both physical and mental, a state in which they will no longer be able to communicate. Opium abusers are mostly arrogant, egoistic, intolerant, and deceitful.

- **Morphine** – Morphine accentuates the feeling of euphoria. The in-

toxicated person will be calm, happy and balanced. They will be free from any worries. The police officer will be dealing with a very confident person perfectly capable of communicating normally. Yet, after the drug effect wears off, withdrawal symptoms set in, excluding the person from everyday life and making it impossible for them to complete the necessary steps in any process. They may, for instance, experience depression, diarrhoea, vomiting, and circulatory disorders. At high doses, morphine is hypnotic, and the addict will report respiratory problems.

- **Heroin** – works similarly to other opiates, except for the fact that the effects set in much faster, especially if injected. As it reaches the brain almost instantly, it causes delusions for a few hours (1–7 hours). As a result, there is nothing a police officer can do with the addict at that time. The addict is relaxed, even in terms of muscular relaxation, they are completely passive, calm, with a blissful expression in their face, and they are far away as their senses are all blurred. After a certain period of time, however, they are capable of engaging in communication without reservations. The police officer should be cautious as the addict is capable of any physical activity. If the user is acutely intoxicated, they tend to be subdued, they usually do not finish their sentences, their attention is occasional at best, and they can be apathetic and prone to falling asleep. The officer should use short sentences, ask simple questions and repeat those questions, speak out loud and articulate clearly. If they engage in long-term drug abuse, they are dangerous, their temper changes for the worse, and their personality decomposes. During an interrogation, the officer must count on se-

vere memory disturbances, a great deal of egotism and anxiety attacks bordering on paranoid states where the person may be very dangerous.

Cocaine-type drugs. These represent one of the most dangerous families of drugs.

- **Cocaine** – If used by a person who does not abuse or know the drug, cocaine will usually make them feel sick. They will suffer from anxiety, nausea and feel physical distress. Later after the ingestion, mostly by sniffing, the person will feel awake, fatigue-free, energetic, cheerful, sociable, and free from hunger or thirst. They will long for movement and performance. Indeed, cocaine gets right into the brain. The process takes about 20 minutes after application. After the initial effects wear off, the person will be restless, hypersensitive to any loud sound stimuli and will suffer from physical problems.

There is no risk for them to experience productive disturbances in perception (hallucinations, illusions) or thought (delusions). Large doses cause exhaustion, with the person becoming anxious bordering on depressed. They may be aggressive at times. In the event of repeated use, the addict may suffer from consciousness disturbances and paranoia. In case of chronic intoxication, cocaine users may envision small animals and insects, even people can seem as small as about 10 cm. Very often they hurt themselves, scratching themselves all over the body until they draw blood, trying to shake the insects off of themselves. If more cocaine users get together, they can support each other to such an extent they experience joint visions and hallucinations, sometimes even sexual. After some time, severe psychological changes also occur, such as par-

anoid psychosis, which may lead to suicidal or violent mindsets.

- **Crack** – Smoking crack cocaine causes shorter but more intense intoxication. The Police say the effects of crack cocaine reach their peak within the first 30–60 minutes of application and abate just as fast. Intense euphoria lasts 5–10 minutes.

After a certain period of abuse, crack users suffer from delusions and hallucinations, and their physical state seriously deteriorates. The risk of overdose is severe.

Amphetamine-type drugs

This family of drugs is subdivided mainly to amphetamines and methamphetamines.

- **Amphetamines** – after ingestion, the person is attuned to put on great mental and physical performances. They are active at the moment, which leads to their constant need to do something. They will be restless, extremely energetic and vigilant when interrogated.

At higher doses, they become talkative and extremely hyperactive. Long-term abuse leads to states of utter exhaustion, disturbances in their ability to think independently and self-control, disturbances in concentration, and inadequate behaviour. They may experience the feeling they are witnessing something they have already seen or experienced even though nothing like that has ever happened to them or has been experienced by them. That possibility cannot be ruled out for a long-term abuser. Such states can lead to paranoia and violence if the addict believes they are at risk.

- **Methamphetamine** – after ingestion, the person feels agitated, happy. They are excited, with no propensity to feel pain. They are full of en-

ergy. In such a state, it is possible to communicate with them. But the officer should listen carefully to what the person is saying, because they believe they understand and know everything, and they are eloquent and confident. Dealing with a drug addict, the officer must, for example, count on their inattention; for instance, they may spend prolonged periods of time staring out of the window, zooming in on an object they find more interesting than the police officer in front of them. They must be patient repeating the question over and over until the addict understands and answers. After some time, 6–8 hours, they grow quarrelsome, interrupting everyone, and they may become more aggressive in their actions. They may also unreasonably try to break out even if there is nowhere to run. They need a new dose. They are confused, irritable, panicky, and mentally disoriented. Eventually apathy and exhaustion set in. The person experiences anxiety, depression, paranoia, and hallucinations. Suicidal tendencies may occur.

- **Ecstasy** – the drug may lead to two states in an individual, depending on the frame of mind they were in before taking the drug. And so, the user may either feel euphoric, relaxed, friendly, or irritable, physically unwell, and non-communicative. If they are at a disco or a dance party, they may dance for hours, which often leads to total exhaustion and collapse of the body. They are easily capable of being interrogated, giving true testimonies, but after the ecstasy effect wears off, nausea, high temperature, impaired vision, or poor motor coordination occur. In this state, they are no longer able to testify.

Organic solvent type drugs (inhalants). The drugs mostly abused by users include:

- **Toluene, petrol, chloroform, various cleaning agents, solvents and adhesives.** Sniffing these substances may rapidly induce states akin to drunkenness. If the person is not a permanent user and provided they do not overshoot the sniffing time, they may indulge in a certain state of pleasantness, relaxation, and cheerfulness. When interfacing with people in this state, the police officer must count on nausea, loss of coordination, and speech disturbances setting in after a certain period of time. The so-called long-term sniffers may be very dangerous though. There is no point in interrogating them as they often hallucinate and become aggressive. Their memory is impaired, and they suffer from memory disturbances and black-outs.

Medicines. Medicines include:

- **Sedatives** (which have a calming effect) and **tranquillisers** (which relieve tension and anxieties).

They are abused by users for their calming effect, to prevent anxiety and to release mental tension. It should be noted that these drugs slow down brain activity and attenuate the central nervous system (brain and spinal cord). The addict is very slow in thinking, experiencing disturbances in concentration. They may respond to questions in a confused manner, and often it may be impossible to understand them. They show a great deal of fatigue, both physical and mental. Finally, they become inert and fall asleep. At higher doses, the addict loses coordination, experiences black-outs, is irritated and unable to form sound judgement. They can be a menace both to themselves and the people around them. If they have been on medication for a long time, where 2–3 months of continuous use suffice, and do not receive their usual dose in time,

they are irritated, depressed, chronically tired, and anxious bordering on panicky. Then they may experience hallucinations and be aggressive as they cannot distinguish reality from their paranoid visions.

- **Opioids:** painkillers that contain natural or synthetic opium alkaloids.

When dealing with a drug addict who has been abusing medicines—opioids—for a long time, you should count on them being drowsy, showing no concentration span, being totally unable to concentrate and therefore unable to respond to questions. They may be verbally aggressive.

- **Stimulants:** substances used to enhance attention and energy.

A police officer may interrogate a novice user as they tend to overflow with energy, their responses are snappy, and they are very attentive and vigilant. They pay attention to the questions and answer them promptly. In prolonged use, the addict's ability to pay attention will be impaired, they will feel constantly tired, exhausted. They may also display violent behaviour as they are always irritable and annoyed. Long-term abusers experience hallucinations, disorientation, and their psychotic behaviour is very dangerous.

- **Antidepressants:** the purpose is to suppress depression.

The users here will be apathetic, woozy. There is nothing the officer may do to motivate them. The biggest problem with antidepressants is that the users often experience suicidal tendencies and dizziness.

Special interrogation tactics for people under the influence of narcotic and psychotropic substances

As a rule, a police officer is the first one to come into contact with a

drug addict, and their job is to collect first-hand information on the crime that has been committed. Mostly they are uniformed police officers, typically members of riot or traffic police [21]. A CPIS member, a criminologist/operative or an investigator, is bound to arrive at the scene soon to take the person over. Dealing with a person under the influence of addictive substances places tremendous demands on the officer's conduct, since if the police officer behaves inappropriately, they may easily provoke a conflict, which may grow into aggression on the part of the intoxicated person. Identifying a person under the influence of an NDPS is always at best anyone's guess, with the probability level depending on the officer's personal experience and knowledge. The places where and the time when one is most likely to run into people under the influence of addictive substances may be predicted. When sizing up a person under the influence of an addictive substance or a full-fledged drug addict, the police officer has the disadvantage of usually not being able to rely on certain general traits such as clothes. When assessing such people, they must in particular draw on their physiognomy, reactions, verbal and non-verbal behaviour. If the person is capable of paying attention to what the officer is saying without immediately launching an attack, mutual communication may be established. This involves a complicated process as the policeman must carefully watch for the tone of their voice and the linguistic means they deploy and whether the answers make any sense and at the same time keep an eye on the person's movements and actions (e.g., whether they are friendly, indifferent or offensive, aggressive).

They must also figure out whether the person is in need of immediate medical attention.

Establishing contact with a person on NDPSs and collecting a true account of facts is often very challenging, and the process requires deeper understanding of psychology and psychiatry, as well as certain knowledge of the issue at hand.

When engaging in activities along the "toxi" line, the officer must take note of specific features appearing in the reactions and actions of persons suspected of such illicit conduct (proneness to aggression, escapes, self-harm, etc.). In contact with these people, they must be careful and cautious and call on the necessary number of officers and means when guarding them [18]. If they detain multiple people, they must take action to prevent them from mutually communicating and interacting.

The interrogator must establish contact with the interrogated person. Establishing contact is the interrogator's job. The first thing that must be done in establishing contact is a rudimentary assessment of the interviewee's personality. The interrogator must find out whether the intoxicated person is capable of being interrogated in the first place. Interrogation is a demanding process that absorbs all of the interrogator's mental capacity. They must concentrate on how they craft and ask the questions, observe and register the interviewee's verbal and non-verbal manifestations, consider the credibility of the testimony, etc. Likewise, they must retain control over their own conduct and feelings during the interrogation. Yet another problem may occur if the interrogator finds the person, they are interrogating strongly

unlikely, evoking negative feelings in them, etc. In such a case, enhanced self-control must be exercised, with a view to gaining subjective confidence that the aversion felt towards the interrogated person does not show in the overall atmosphere of the interrogation.

The interviewee's personality is a major factor in the way the interrogation unfolds and in its resultant quality. The interviewees may have various personality traits, abilities, ways of asserting themselves, various intelligence levels, they may be confident or shy, resolute or insecure. Smart people communicate easily and understand questions. Less intelligent persons or persons with mental problems tend to have more problems expressing themselves, they have limited vocabulary, and they may not understand the questions. If they respond with confidence, it does not necessarily mean that they are telling the truth; they may just want to draw attention to themselves. Insecure people should be afforded some space, and they should not be pressed.

As a rule, innocent people tend to provide to-the-point testimonies, unless people close to them are concerned, and they generally say everything there is to be said concerning the matter at hand. However, drug addicts are a little different in this respect as they are personally involved in the matter (they are dependent customers), and convincing such a person to tell the truth may be more challenging for the interrogator. It is always a challenge for a person who is not telling the truth to remember their lies, which may put the interrogator into an advantageous position.

Special procedures [8], [19] should be employed when interrogating NDPS users or persons under the im-

mediate influence of such substances. Before the interrogation, the police officer should get to know the interrogated person as much as possible. Often, they are complicated and ambivalent, suffering from mental disturbances, hard to communicate with. These persons often act inadequately to the given situation, they are aggressive, or conversely, inert, showing no interest in establishing contact. If the interrogated person is under the direct influence of a drug, it is often impossible to conduct the interrogation at all, as the person is not capable of being interrogated. The interrogation of drug addicts should in particular seek to establish the types of drugs they use, how often they use them, the quantities in which they abuse them as well as address some other questions [7].

The problem in interrogating a drug addict is their altered ability to take in whatever is happening around them after they use the drug. Their senses may be affected. The altered mental qualities may interfere not only with their ability to perceive things but also their ability to remember them. Therefore, a great deal of patience must be exercised when dealing with the interrogated person and all available and approved resources must be deployed to invoke associations and help better recall the memory track. It cannot even be ruled out that a person who has witnessed an event while under the influence cannot recall the event at all [15].

Intoxication may interfere with the interrogation even unintentionally. It is therefore much more dangerous to "buy into" a testimony of a party to the proceedings without even knowing that the interrogated person was under the influence of drugs [11]. In practice, this

can happen very easily as the interrogated person may not show any signs of ingestion of these substances and the interrogator may not find that out during the interrogation. This may also be due to the fact that the interrogator has never met the interrogated person before and therefore does not know their normal behaviour. The intoxicated person may not show any of the signs in order for the interrogator to figure out the intoxication. As a result, the person tends to defend themselves in court by claiming that their testimony must be regarded as invalid as they did not know what they were saying under the influence of the substance applied.

Interrogating a person under the influence of drugs, in a way, constitutes a specific way of communication between a police officer and the interrogated person [2]. It is imperative that the officer establish at the very beginning of the interrogation whether the person has a good sense of time and space. Many addicts are unable to recollect interacting with the Police after two or three days. If such a person is summoned as a witness, it is vital that they receive thorough instruction. Interrogating these persons must be conducted in line with the general strategic interrogation guidelines. If the need arises to interrupt a person under the influence of drugs in their monologue, it must be done with caution. It needs to be noted that people under the influence of NDPs are much more prone to suggestive and deceitful questions, which may lead to the resulting evidence lacking in objectivity. Discrepancies in the interrogation should be removed as soon as they are identified.

In his book, Chmelik recommends that certain persons be interviewed repeatedly, for instance due the police

officer having previously misjudged the extent to which the interrogated person was affected by the drug, which would affect the procedural value of the testimony. He also recommends a psychiatric examination for such people, which may be instrumental in eliminating false testimonies typical of people on NDPs [5].

In practice, persons on NDPs who are about to be interrogated are not automatically subjected to a psychiatric examination on account of such procedure being excessively time-consuming, human resources-intensive and costly. A psychiatric examination is only ordered in exceptional circumstances. Interrogating heavy abusers who are under the influence of drugs all the time poses a problem.

There is no legal process in place for the Police to isolate such people with a view to eliminating the drug present in their body [16].

It is also questionable whether there would be any point in doing so even if the Police had the resources required, since after the drug is removed from the body, the people are bound to experience severe withdrawal syndromes. And these can take several days. For these reasons, it is also worth considering whether, before each interview, a person on NDPs should be subjected to a quick test to establish whether or not they are under the influence of drugs.

This does not mean that if a person is no longer “under the influence” (the effects of the drug are not peaking at the very moment), no drug is present in their body (in bodily fluids – blood, urine, saliva) [13].

If that were the case, it would be impossible to interrogate certain people. Unfortunately, in practice we also

need to take into account the considerable cost of the individual quick tests, so taking them before each interview is simply unrealistic.

Where necessary, the tests or psychiatric examinations are in practice conducted only for people who have committed a serious one-time offence (robbery, serious bodily injury, murder) in order to assess their sanity [20].

Of course, when interrogating people on NDPs, it is up to the police officer to assess the situation and decide whether or not they will interrogate them.

There are ground rules that anyone who deals with persons on NDPs should be familiar with [9]. The interrogator, i.e., the police officer, should bear in mind that a person intoxicated by an addictive substance may act disproportionately, unpredictably, abruptly and recklessly. This applies in particular to intoxication with alcohol, meth, cocaine and hallucinogens. An intoxicated person may have paranoid tendencies interpreting even neutral suggestions from their surroundings as an attack or a threat. Such people tend to be oversensitive to non-verbal parts of communication, such as tone of the voice, gestures and distance [10].

I propose **principles and recommendations** conducive to more effective implementation of this criminology/strategy method – interrogation focusing on people under the influence of addictive and psychotropic substances:

- Knowledge and awareness – knowledge of the drug problem, characteristics of individual types of drugs, and the effect they have on the body.

- **Feasibility of procedural steps** – medical examination of the per-

son concerned in order to obtain the physician's consent to the interrogation. Determining the mental and physical state of the person.

- **Effectiveness** – interrogating the person with an account taken of the value of the potential outcome compared to the time, technical resources and human effort involved.

- **Legality** – the interrogation must be conducted within the bounds of law, and each interviewee must be informed of their rights at the latest at the beginning of the interrogation.

- **Caution** – the interrogators must be aware, throughout the interrogation, that the interviewee may be dangerous and, under the influence of drugs, they may physically endanger the investigator. It should be established, before the interrogation, whether the person has had contact with the Police in the past, and if so, how they behaved and whether they have been tried or convicted for another crime or offence (search the information systems for past convictions or offences).

- **Vigilance** – the interrogator should be able to rely on another person to monitor the interviewee's actions during the entire contact.

- **Operativeness and speed of interrogation** – it should be noted that the attention span of a person under the influence of drugs is very limited and their state of health may change rapidly.

- **Simplicity and clarity of questions asked** – questions must be simple, unambiguous, and understandable. Ask open questions. Avoid suggestive questions.

- **Use of technology** – use of computers and other machines to draft minutes from the interrogation, to make video and audio recordings of the interrogation, possibility to share with

wider authorised audience via conference calls.

• **Precautions (protection against infection)** – having protective equipment and disinfectants ready and using them in contact with a drug abuser who does not maintain hygiene and may have infectious diseases of which they may not even know. The police officer must remember that contagious diseases can be transmitted by direct contact with the infected person. After the interrogation, disinfect the places where the person was staying and the things they touched.

Conclusion

The paper points out the current threats faced by police officers in their everyday work. The threats are posed by people under the influence of narcotic drugs and psychotropic substances. Of course, what is important is whether they are the perpetrators of offences or

crimes, witnesses, or just people who have used the substance and need to be banned from a particular place or administered first aid. Communication between police officers and the person concerned also depends on the type of narcotic and psychotropic substance they have applied to themselves and on their current state.

I compiled a body of police officers' and my own experience in dealing with drug addicts and the way of collecting the necessary information a police officer needs to get. I drew on my own and my colleagues' long-term policing practice. Since it is sometimes important to interrogate such people, I have compiled a list of principles and recommendations governing the way such interrogation should be conducted in an efficient and, where possible, safe manner.

References

1. Augustin, Pavol, Odler, Robert. The mission of the police in a democratic state in the context of globalization. In: *Securitologia: scientific journal, semiannual*, No. 2, 2013, Vol. 18, Nr. 2, pp. 55-64.
2. Čírtková, Ludmila. *Forensic Psychology (Forenzní psychologie)*. Pilsen: Aleš Čeněk, 2013. 446 p.
3. Felcan, Miroslav, Kopencova, Dagmar, Rak, Rak. Objects and systems - Basic analytical security features. Proceedings of the 14th International Symposium of 14 March, 2019 in international Security expo Bratislava 2019, Academy of Police Force in Bratislava, Bratislava, pp. 41-55.
4. Hajdukova, T. Research Methodology, In: *Application of Scientific Methods to Cases from Police Practice*. (2018), pp. 8-35.
5. Chmelfík, Jan et al. *Drug Crime (Drogová kriminalita)*. Prague: Inquiry Office of the Czech Republic, Ministry of the Interior of the Czech Republic, 1999. 96 p.
6. Jakubovich, Katarína, Trelaj, Claude, Electronic Monitoring of Persons in the Federal Republic of Germany, Proceedings of the 1st Annual Scientific Conference of Doctoral Students at the Academy of the Police Force in Bratislava held on October 26, 2017, Academy of the Police Force in Bratislava, Slovakia, 2018, 322 pages, p. 123-130.
7. Konrád, Zdeněk; Musil, Jan et al. *Methodology of Investigating Individual Types of Crimes (Metodika vyšetřování jednotlivých druhů trestných činů)*. Prague: Police Academy of the Czech Republic, 1996. 219 pages.
8. Matiašek, Jan; Soukup, Jaroslav and Bohumil Bárta. *Psychology and the Interrogation Practice (Psychologie a výslechová praxe)*. Prague: Orbis, 1968. 250 p.

9. Němec, Miroslav. Selected Problems of Criminology Tactics (Vybrané problémy kriminalistické taktiky). Prague: Armex, 1999. 103 p.
10. Nešpor, Karel and Václav Dvořák. Prevention of Drug-Related Crime (Prevenční činnosti související s návykovými látkami). Prague: Armex, 1998, 98 p.
11. Nožina, Miroslav. The World of Drugs in Bohemia (Svět drog v Čechách). Prague: KLP – Koniasch Latin Press, 1997. 347 p.
12. Odlerova, M. Information technology and operative-search activity. In: Act on police corps: Application on practice. Pilsen: Ales Cenek, s.r.o., pp. 196-217, 2017.
13. Raboch, Jiří; Jiráček, Roman a Ivo PACLT. Practical Psychopharmacology (Psychofarmakologie pro praxi). Prague: Triton, 2007. 167 p.
14. Rak, Roman. Phenomenon of equilibrium and limit states in security sciences. Security theory and Practice. Prague: Police Academy, Czech Republic, 2019, vol. 4, pp. 91-106.
15. Straus, Jiří; Viktorová, Jana et al: Methodology of Investigating Drug Crime (Metodika vyšetřování drogové kriminality). Prague: Police Academy of the Czech Republic, 2006. 47 p.
16. Svoboda, Mojmir. Psychological Diagnostics of Adults (Psychologická diagnostika dospělých). Prague: Portál, 2005, 320 p.
17. Vokůš, Jiří. Police of the Czech Republic: To Serve and To Protect (Policie České republiky: pomáhat a chránit). Prague: Police Presidium of the Czech Republic, 2010. 85 p.
18. Vykopalová, Hana. Selected Chapters in Social Psychology in the Context of Communication (Vybrané kapitoly ze sociální psychologie v kontextu komunikace). Olomouc: Palacky University in Olomouc, 2000. 198 pages.
19. Viktorová, Jana. Palarec, Ján, and Blatnický, Jaroslav: Investigation of Pharmaceutical Crime (Vyšetřovanie farmaceutickej trestnej činnosti). Bratislava: Academy of the Police Force in Bratislava, 2017. 74 pages.
20. Vlach, František. Evaluation of cooperation between educational institutions of the armed forces (Vyhodnocení spolupráce mezi vzdělávacími institucemi ozbrojených sil). New trends in police training III. International conference. Holešov: Higher Police School and Secondary Police School of the Ministry of the Interior in Holešov, 2018, pp. 121-124.
21. Zrubák, Robert; Rak, Roman. Project eCALL – Car in Emergency Situation (Project eCALL – vozidlo v nouzi). 7th Scientific International Conference Crisis Management: Environmental Protection of Population – Conference Proceedings. Edited by Horak, R; Juricek, L; Schwarz, R. Pages 251-258, 2012.

Д. Копенцова, Доктор філософії, Вища медична школа, Республіка Чехія

**Специфіка комунікації співробітників поліції з особами,
що перебувають під дією наркотичних та психотропних речовин**

Статтю присвячено питанням безпечної комунікації між співробітниками поліції Чеської Республіки та особами, які перебувають під дією наркотичних і психотропних речовин. Співробітники поліції є основними дійовими особами, що займаються врегулюванням громадських кризових ситуацій. Вони все частіше стикаються з особами, які перебувають під дією наркотичних засобів і психотропних речовин. При розслідуванні злочинів поліцейські збирають інформацію шляхом опитування підозрюваних, обвинувачених, свідків і жертв, що зловживають психоактивними речовинами. Стратегії, які застосо-

вуються співробітниками поліції під час допиту цих людей і спілкуванні з ними, є ключовою частиною їх роботи.

У статті йдеться про загрози, з якими стикаються працівники поліції у своїй повсякденній роботі. Ці загрози несуть особи, що знаходяться під впливом наркотичних засобів та психотропних речовин. Звичайно, важливим є те, чи вчиняють вони правопорушення, чи є свідками, чи просто вживають ці речовини на вулиці і слід припинити це або ж надати їм першу медичну допомогу. Спілкування між працівниками поліції й такими особами також залежить від типу наркотичної та психотропної речовини, яку вони вживають, від їх поточного стану тощо. Автором, на підставі власного багаторічного досвіду роботи в підрозділах поліції, розроблено методичні рекомендації щодо збору необхідної інформації у подібних ситуаціях та проведення допиту таких осіб.

Ключові слова: загрози; комунікація; наркотичні та психотропні речовини; правопорушник; поліція.

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.12
УДК 342.95 (477)

Рувін О. Г.,
кандидат юридичних наук,
директор Київського науково-дослідного
інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України
ORCID: 0000-0003-0162-4686

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

У статті наголошено, що здійснення громадського контролю за органами державної влади є важливим чинником побудови громадянського суспільства. Він є одним із дієвих засобів забезпечення відкритості для суспільства діяльності державних інституцій. Незважаючи на те, що у нормативно-правових актах безпосередньо вказується на громадський контроль, однак при цьому нині відсутнє чітке законодавче визначення поняття, а також форм здійснення громадського контролю.

Ключові слова: громадський контроль; форми контроль; правове регулювання; судово-експертні установи.

В статье отмечается, что осуществление общественного контроля за органами государственной власти является важным фактором построения гражданского общества. Он является одним из действенных средств обеспечения открытости для общества деятельности государственных институтов. Несмотря на то, что в нормативно-правовых актах непосредственно указывается на общественный контроль, однако при этом на сегодня отсутствует четкое законодательное определение понятия, а также форм осуществления общественного контроля.

Ключевые слова: общественный контроль; формы контроль; правовое регулирование; судебно-экспертные учреждения.

Постановка проблеми. Важливість забезпечення прозорості діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування не піддається сумніву, адже відкритість інформації про таку діяльність є одним із засобів забезпечення прав та свобод людини та громадянина, становлення громадянського суспільства в державі. Адже громадянське суспільство визначають як самоорганізовану й саморегульовану сферу публічно-правових відносин у дер-

жаві, утворювану вільними і рівними індивідами та створеними ними об'єднаннями громадян, які функціонують, формуючи соціальний капітал та здійснюючи контроль за органами державної влади, служать підґрунтям демократії та визначальним чинником у розбудові правової держави [1, с. 150–151]. Отже, здійснення громадського контролю за органами державної влади є важливим чинником побудови громадянського суспільства. Він є одним із дієвих

засобів забезпечення відкритості для суспільства діяльності державних інституцій. Незважаючи на те, що у вищезазначених нормативно-правових актах безпосередньо вказується на громадський контроль, слід зазначити, що на сьогодні відсутнє чітке законодавче визначення поняття, а також форм здійснення громадського контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, пов'язані із здійсненням громадського контролю у різних сферах суспільного життя у своїх наукових працях розглядали: В. Грохольський, С. Денисюк, С. Медведенко, О. Ігнатенко, А. Ключко, О. Ключев, Ю. Ніронка, І. Сквірський, В. Собина, О. Терещук та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі фактично відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені з'ясуванню сутності контролю за діяльністю судово-експертних установ України.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей громадського контролю за діяльністю судово-експертних установ України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: узагальнити наукові погляди вчених щодо тлумачення поняття «громадський контроль»; навести ключові ознаки даної наукової категорії, на основі чого сформулювати авторський підхід до його тлумачення в розрізі представленої проблематики.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що наукова робота є першою спробою на науковому рівні, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропонувати власне визначення поняття громадсько-

го контролю за діяльністю судово-експертних установ України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження доцільно акцентувати увагу на спробі законодавчого регулювання питань громадського контролю, яка мала місце через подання до Верховної Ради України проекту Закону «Про громадський контроль» народними депутатами Н. Королевською та Ю. Солод. Згідно цього законопроекту громадський контроль – це суспільна діяльність громадських об'єднань, предметом якої є здійснення нагляду за відповідністю діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб Конституції України, законам України, іншим нормативно-правовим актам та за дотриманням ними державної дисципліни. При цьому під державною дисципліною автори пропонують розуміти точне і неухильне дотримання об'єктами громадського контролю встановлених законодавством правил поведінки, діяльності, стосунків, посадових обов'язків, а також своєчасне і у повному обсязі виконання ними державних завдань і зобов'язань, в тому числі формування та витрачання бюджетів коштів [2].

Означений проект закону містить принципи, завдання, підстави здійснення громадського контролю, а також права, обов'язки, гарантії діяльності суб'єктів громадського контролю, до яких він відносить зареєстровані в установленому законом порядку громадські об'єднання, до мети діяльності яких статутом віднесено здійснення громадського контролю. Також проектом визначені види заходів громадського контролю: аналітичні і моніторингові

дослідження діяльності об'єктів громадського контролю; громадська експертиза; перевірка. Доволі чітко проектом запропоновано регламентацію порядку проведення заходів громадського контролю, повноваження посадових осіб суб'єктів громадського контролю під час проведення таких заходів, надана характеристика актів реагування суб'єктів громадського контролю, зокрема, пропонується їх надання в п'ятиденний строк з дня завершення заходу громадського контролю керівнику чи іншій уповноваженій посадовій особі об'єкта громадського контролю або надсилання рекомендованим поштовим відправленням. Зазначено, що акти реагування, якими зафіксовано факти виявлення порушень, що підпадають під ознаки кримінальних чи адміністративних правопорушень, мають надсилатися правоохоронним органам. Пропонований проект закону також визначав питання оскарження актів реагування та неправомірних дій уповноважених осіб суб'єктів громадського контролю, а також окреслював права органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при проведенні громадського контролю [2].

Незважаючи на очевидну потребу в існуванні подібного нормативно-правового акту, цей проект закону так і не було прийнято.

У соціології громадський контроль розглядається як один із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами. Він є важливою формою реалізації демократії і способом залучення населення до управління суспільством та державою [3, с. 496].

У правовій літературі стосовно поняття та інших питань громадського контролю існують різноманітні підходи. Зокрема А. Ключко та В. Собина громадський контроль за діяльністю поліції розглядають як комплекс заходів, які здійснюються громадськістю (органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, громадянами), що спрямовані на збирання, накопичення, аналіз інформації про діяльність працівників поліції, що, як результат, передбачає можливість та реальний механізм представлення цієї інформації до внутрішньовідомчого контролюючого органу з Національній поліції з метою усунення зазначених недоліків [4, с. 199]. С. Медведенко визначає громадський контроль як цілеспрямовану діяльність громадськості щодо нагляду за виконанням органами влади наданих їм повноважень, дотримання законності, дисципліни, прав і свобод людини. Автор справедливо підкреслює, що проблемою цього виду контролю є те, що діяльність громадськості не можна назвати контролем у повному розумінні цього слова, тому що у процесі здійснення громадського контролю відсутня така ознака контролю, як право втручатися в оперативну діяльність та право притягати підконтрольного суб'єкта до юридичної відповідальності [5, с. 33].

Поняття «громадський контроль» О. Ігнатенко формулює як системну діяльність інститутів громадянського суспільства чи окремих громадян із метою вирішення суспільно-значущих завдань, захисту й забезпечення прав і свобод людини, задоволення потреб та інтересів суспільства в цілому, встановлення відповідності функціонування органів

публічної влади вимогам законодавства у процесі їх соціальної взаємодії з громадськістю, що спрямована на забезпечення ефективності державно-громадських відносин. Громадський контроль є властивістю суспільства і виступає в якості однієї з його основних функцій та у ролі індикатора визначення ефективності цього впливу. Він спрямований на оптимізацію діяльності публічної влади [6, с. 33].

На думку І. Сківського, під громадським контролем слід розуміти спостереження громадськості за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також за недержавними організаціями та іншими суб'єктами при здійсненні ними владних управлінських функцій, в тому числі і в разі виконання ними делегованих владних повноважень, яке має своєю метою забезпечення законності та дисципліни у сфері публічного управління [7, с. 24].

В. Грохольський розглядає громадський контроль як систему відносин громадянського суспільства з державою, яка базується на підзвітності органів державної виконавчої влади (Міністерство юстиції України, якому підпорядковані науково-дослідні установи судових експертиз) органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) та недержавним структурам (громадськість). Основне спрямування громадського контролю над науково-дослідними установами – запобігання необ'єктивності, упередженості, непрофесійності судових експертів під час дослідження процесів та явищ [8, с. 163]. Представляється некоректним віднесення парламентського контролю до громад-

ського, оскільки парламентський контроль реалізується, хоча і через обраних громадськістю представників (народних депутатів України), проте парламентський контроль є зовнішнім державним контролем, адже реалізується в межах встановлених законодавством повноважень окремою гілкою влади.

До форм громадського контролю науково-дослідних установ судових експертиз В. Грохольський відносить: звернення громадян, особистий прийом, а також громадську експертизу [8, с. 163]. На думку С. Денисюка, громадський контроль за адміністративною діяльністю правоохоронних органів являє собою сукупність дій суб'єктів контролю, врегульованих головним чином нормами права, що здійснюється на диспозитивних засадах, а наслідки мають рекомендаційний характер і полягають у перевірці законності адміністративної діяльності правоохоронних органів, їх посадових і службових осіб, стану дотримання прав, свобод фізичних та юридичних осіб під час застосування заходів адміністративного примусу, прийняття управлінських рішень, які стосуються забезпечення вказаних прав і свобод. До основних принципів громадського контролю автор відносить: верховенство права; об'єктивність, систематичність контрольної діяльності; дієвість, оперативність контролю; відкритість (прозорість) [9, с. 6-7].

Порівняно з попереднім автором, С. Денисюк значного збільшує в своїй роботі форми громадського контролю, до яких він відносить: а) соціологічні та статистичні дослідження шляхом анкетування, опитування, стороннього нагляду, кон-

тент-аналізу, фокус-групових дискусій тощо; б) громадська експертиза актів правоохоронних органів та їх проектів; в) публікації у ЗМІ; г) включення представників громади до складу робочих груп, які утворюються владою; д) діяльність органів самоорганізації населення, громадських організацій; е) перевірка діяльності будь-якої організації або відповідальної особи, аналіз звітності, результатів діяльності з наступним вжиттям певних заходів щодо приведення цієї діяльності у відповідність до встановлених норм; ж) звернення громадян [9, с. 6–7]. Різноманіття названих форм громадського контролю обумовлюється як безпосереднім регулюванням окремих їх різновидів чинним законодавством (наприклад, звернення громадян), так і будь-якими іншими проявами діяльності громадян, які не є забороненими законодавством. У зв'язку з цим слід підкреслити справедливості зауваження І. Сквірського про те, що оскільки суб'єктами громадського контролю виступають громадяни, то усі їх можливі дії або рішення щодо суб'єктів публічного управління можуть здійснюватися виключно у межах формули «дозволено усе, що прямо не заборонено законом». Проте дія названої формули подекуди може бути обмеженою. Це стосується насамперед сфери взаємовідносин приватних осіб із суб'єктами публічного управління. У даному випадку мова йде про те, що на дії (рішення) приватних осіб суб'єкти публічного управління можуть реагувати лише у межах закріпленої за ними компетенції, яка, фактично, і обмежує дію формули «дозволено усе, що прямо не заборонено законом». Таким чином, приватні

особи можуть вступати у відносини із суб'єктами публічного управління лише у межах, визначених відповідними нормативними актами [10, с. 225].

До найважливіших рис досліджуваного громадського контролю О. Терещук відносить такі [12, с. 85; 11]: 1) здійснюється специфічними суб'єктами: як індивідуальними (громадяни), так і колективними (громадські об'єднання, організації тощо); 2) суб'єкти громадського контролю виступають від імені громадськості, а не держави; 3) рішення суб'єктів громадського контролю носять, звичайно, рекомендаційний характер і мають здебільшого профілактичну направленість; 4) громадський контроль стосується фактично усіх напрямів діяльності правоохоронних органів у державі; 5) суб'єкти громадського контролю не мають права втручатися в оперативну діяльність підконтрольної структури (правоохоронні органи); 6) громадський контроль є засобом запобігання порушень правоохоронних органів за допомогою засобів суспільного впливу (наприклад, громадські ради, мобільні громадські групи тощо); 7) громадський контроль за правоохоронною діяльністю має специфічні завдання та мету [12, с. 85].

Висновки. Отже, громадський контроль можна розглядати як певне соціально-правове явище, в основі якого лежить конституційний принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність. Громадському контролю притаманна низка характерних рис, серед яких можна виділити: 1) здійснюється як окремими громадянами (в широкому значенні, включаючи громадян України, осіб без громадянства, іноземців,

які на законних засадах перебувають на території держави), так і громадськими організаціями, які не включають органи публічної влади; 2) являє собою сукупність послідовних та взаємообумовлених дій; 3) здійснюється через встановлені законодавством форми, наприклад, здійснення звернень та інші прямо не заборонені форми контролю; 4) метою громадського контролю є встановлення відповідності об'єктивно існуючої діяльності публічних суб'єктів, зокрема судово-експертних установ, встановленим законодавством вимогам їх діяльності, виявлення та висвітлення можливих правопорушень та приведення такої діяльності до законодавчо визначеного правопорядку, у тому числі через звернення до уповноважених на державний примус органів та посадових осіб.

Таким чином, громадський контроль за діяльністю судово-експертних установ слід тлумачити як діяльність громадських організацій та інших представників суспільс-

тва, не об'єднаних у громадські організації, щодо взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, судово-експертними установами та відповідними посадовими особами з приводу неухильного дотримання принципів законності, незалежності, об'єктивності і повноти експертного дослідження. Форми здійснення такого контролю встановлені чинним законодавством та мають загальний характер, серед них варто назвати: 1) ознайомлення з публічною інформацією; 2) громадська експертиза; 3) звернення; 4) проведення консультацій. Незважаючи на відсутність законодавчого визначення спеціальних форм контролю за діяльністю судово-експертних установ, доцільно наголосити, що названі форми мають не виключний характер, оскільки громадський контроль за діяльністю судово-експертних установ можна реалізовувати тими засобами, які не є безпосередньо заборонені законодавством.

Список використаних джерел

1. Динник І. Сучасні тенденції змін взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні. *Публічне управління та публічна служба в Україні: стан проблем та перспективи розвитку*: матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю (07-08 вересня 2018 р., м. Київ) / За заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білінської, В. Л. Федоренка. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. С. 149-151.
2. Про громадський контроль. Проекту Закону, внесений народними депутатами України Королевською Н. Ю. та Солод Ю. В. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55101&pf35401=341928> (дата звернення: 22.10.2020).
3. Соціологія: короткий енциклопедичний словник /за заг. ред. В. І. Воловича. Київ, 1998. 496 с.
4. Клочко А. М., Собина В. О. Громадський контроль за діяльністю поліції в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія : Державне управління. 2017. Вип. 1. С. 194-201.
5. Медведенко С. В. Поняття та форми громадського контролю за діяльністю національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 2(27), 2019. С. 32-36.

6. Ігнатенко О. С. Теоретичні основи та розвиток громадського контролю в системі публічного управління. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 4 (68). С. 30–34.
7. Сквірський І. О. Поняття та основні ознаки громадського контролю в сучасній адміністративно-правовій доктрині України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Вип. 37. Т. 3. 2016. С. 23–24.
8. Грохольський В. П. Особливості громадського контролю за діяльністю науково-дослідних установ судових експертиз. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6. Т. 1. С. 161–164.
9. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади. Автореф дис. докт. юрид наук. Дніпропетровськ. 2010. 36 с.
10. Сквірський І. Організаційні форми громадського контролю: сутність та зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2013. Вип. 22. Ч. I. Т. 2. С. 223–227.
11. Ніронка Ю. Сутність громадського контролю за діяльністю органів публічної влади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2 (18). С. 67–71.
12. Терещук О. Д. Адміністративно-правові засади громадського контролю за правоохоронною діяльністю в Україні: теорія і практика: монографія. Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. 460 с.

References

- Dinnik, I. (2018). Suchasni tendenciyi zmin vzayemodiyi derzhavi ta gromadyanskogo suspilstva v Ukraini. *Publichne upravlinnya ta publichna sluzhba v Ukraini: stan problem ta perspektivi rozvitku* [Materiali naukovopraktichnoyi konferenciyi za mizhnarodnoyu uchastyu (07–08 veresnya 2018 r., m. Kiyiv)] / Za zag. red. V. S. Kujbidi, M. M. Bilinskoyi, V. L. Fedorenka. Kiyiv : Vidavnistvo Lira-K, 149–151 [in Ukrainian].
- Klochko, A. M., Sobina, V. O. (2017). Gromadskij kontrol za diyalnistyu policiyi v Ukraini. *Visnik Nacionalnogo universitetu civilnogo zahistu Ukraini. Seriya : Derzhavne upravlinnya*. Vip, 1, 194–201 [in Ukrainian].
- Medvedenko, S. V. (2019). Ponyattya ta formi gromadskogo kontrolyu za diyalnistyu nacionalnoyi policiyi Ukraini. *Prikarpatiskij yuridichnij visnik*, 2(27), 32–36 [in Ukrainian].
- Ignatenko, O. S. (2018). Teoretichni osnovi ta rozvitok gromadskogo kontrolyu v sistemi publichnogo upravlinnya. *Derzhava ta regioni. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, 4 (68), 30–34 [in Ukrainian].
- Skvirskij, I. O. (2016). Ponyattya ta osnovni oznaki gromadskogo kontrolyu v suchasnij administrativno-pravovij doktrini Ukraini. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu. Seriya PRAVO*, 37 (3), 23–24 [in Ukrainian].
- Groholiskij, V. P. (2016). Osoblivosti gromadskogo kontrolyu za diyalnistyu naukovodoslidnih ustanov sudovih ekspertiz. *Naukovij visnik publichnogo ta privatnogo prava*, 6 (1), 161–164 [in Ukrainian].
- Denisyuk, S. F. (2010). *Gromadskij kontrol za pravoohoronnoyu diyalnistyu v Ukraini: administrativno-pravovi zasadi*. (Avtoref. dis. dokt. yurid nauk.) Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Skvirskij, I. (2013). Organizacijni formi gromadskogo kontrolyu: sutnist ta zmist. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu. Seriya PRAVO*, 22 (I), 2, 223–227 [in Ukrainian].
- Nironka, Yu. (2019). Sutnist gromadskogo kontrolyu za diyalnistyu organiv publichnoyi vladi. *Aktualni problemi pravoznavstva*, 2 (18), 67–71 [in Ukrainian].

Tereshuk, O. D. (2018). *Administrativno-pravovi zasadi gromadskogo kontrolyu za pravohoronnuyu diyalnistyu v Ukraini: teoriya i praktika: monografiya*. Kiyiv : DP "Vid. dim "Personal" [in Ukrainian].

O. Ruvn, PhD, Director of the Kyiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine
ORCID:0000-0003-0162-4686

The concept and features of public control over the activities of forensic institutions of Ukraine

It is emphasized that the exercise of public control over public authorities is an important factor in building civil society. It is one of the effective means of ensuring openness to society of state institutions. Despite the fact that the above-mentioned regulations directly indicate public control, however, today there is no clear legislative definition of the concept and forms of public control.

It is substantiated that public control has a number of characteristics, among which are: 1) carried out both by individual citizens (in a broad sense, including citizens of Ukraine, stateless persons, foreigners who are legally on the territory of the state) and public organizations, which do not include public authorities; 2) is a set of consecutive and interdependent actions; 3) is carried out through the forms established by the legislation, for example, implementation of appeals and other directly not forbidden forms of control; 4) the purpose of public control is to establish compliance of objectively existing activities of public entities, including forensic institutions, the statutory requirements of their activities, detection and coverage of possible offenses and bringing such activities to the law, including through recourse to authorized bodies of state and officials.

It is proved that the forms of such control are established by the current legislation and have a general character, among them are named: 1) acquaintance with public information; 2) public examination; 3) treatment; 4) conducting consultations.

Keywords: *public control; forms of control; legal regulation; forensic institutions.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.13
УДК 346.7

*Козут М. Г.,
старший викладач кафедри
теорії та історії держави і права
юридичного факультету
Державного вищого навчального
закладу «Ужгородський національний
університет»
ORCID: 0000-0001-7885-7416*

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ

Досліджується проблематика недоліків, які притаманні непрямим податкам та шляхи їх вдосконалення та подолання, в тому числі на прикладі іноземних країн.

Ключові слова: *непрямі податки; ПДВ; акциз; адміністрування податків.*

Исследуется проблематика недостатков, которые присущи косвенным налогам и пути их совершенствования и преодоления, в том числе на примере зарубежных стран.

Ключевые слова: *косвенные налоги; НДС; акциз; администрирование налогов.*

Постановка проблеми. Фінансова криза змусила країни дуже уважно поглянути на склад своїх податкових надходжень. Уряди також сперечалися щодо найкращого способу введення жорстких заходів. Зокрема, чи слід знижувати ставки податків, пов'язаних із споживанням, щоб допомогти платникам податків за рахунок збільшення наявного доходу або збільшити для отримання вкрай необхідних податкових надходжень. Ще однією з причин, чому уряди мають сильну прихильність щодо непрямих податків, є те, що вони базуються на споживанні і, отже, є стабільним джерелом доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в багатьох працях вітчизняних учених,

зокрема А. С. Абрамова, В. С. Альошкін., В. Л. Андрущенко, О. М. Бандурка, П. М. Боровик, В. В. Буряковський, П. Т. Гега, Я. В. Греца, О. Д. Данилов, В. А. Дедекаєв, Л. М. Доля, О. С. Задорожний, А. І. Крисоватий, В. О. Ладженська, І. О. Лютий, К. А. Матвійчук, М. М. Мельник, О. І. Оксенюк, Т. В. Паєнтко, В. Ф. Роль, О. М. Скибіцький, А. В. Скрипник, А. М. Соколовська. Водночас, не применшуючи значення цих та багатьох інших досліджень, зазначимо, що у зв'язку з тим, що обрана тематика безпосередньо залежить від етапу розвитку суспільних відносин, її дослідження залишається актуальним.

Постановка завдання. Можливість збирати податки є основною для спроможності країни фінансувати соціальні послуги, такі як охорона

здоров'я та освіта, важлива інфраструктура, така як електроенергія та дороги, та інші суспільні блага. Враховуючи величезні потреби бідних країн, цей низький рівень збору податків ставить під загрозу економічний розвиток.

Податок може бути визначений як грошовий тягар, покладений на фізичних осіб або власників майна для підтримки уряду, платіж, який вимагає законодавча влада. Податок не є добровільним платежем чи пожертвою, а примусовим внеском, що вимагається відповідно до законодавства. Однак, основним завданням уряду будь-якої країни є формування податкової політики таким чином, щоб «тягар» який безпосередньо чи опосередковано лягає на плечі платників був посилюючим не лише для осіб з високим рівнем доходу, але й для бідного населення. Завданням даного дослідження є, саме, пошук тих форм і методів удосконалення правового регулювання, які дадуть змогу звести негативний вплив непрямих податків і сформувати сприятливий економічний клімат в країні. Що, в свою чергу, не тільки підвищить рівень інвестицій, але й покращить середньостатистичний показник рівня доходів на душу населення.

Виклад основного матеріалу.

Незважаючи на те, що уряд намагається краще узгодити політику оподаткування прибутку підприємств із сучасною діловою діяльністю, щоб отримати більше доходів, він також зосереджується на непрямих податках. Якщо говорити про міжнародну спільноту, то, наприклад, за оцінками Європейської комісії, 28,2 країни-члена Європейського Союзу в 2013 році не зібрали 15,2% податку

на додану вартість (ПДВ), податковий розрив склав 170 млрд. євро. Проблематика непрямих податків - включаючи ПДВ, податок на товари та послуги (GST), митні та акцизні збори - далеко не нова.

Однак вона зростає, оскільки непрямі податки, які збираються від імені уряду тими, хто продає товари та послуги, забезпечує зростаючу частку державних доходів. Податкові та митні адміністрації посилюють зусилля щодо дотримання та забезпечення порядку стягнення непрямого податку, у тому числі для цифрових продуктів та послуг. Виклики та ризик суперечок у непрямому податковому просторі різноманітні, включаючи складне законодавство та різні зобов'язання щодо дотримання законодавства від країни до країни та в залежності від зміни бізнес-моделі.

Податки на споживання швидко поширилися по всьому світу. Винайдений у Німеччині та вперше запроваджений у Франції в 1954 році, сьогодні ПДВ справляється в 167 країнах від Албанії до Зімбабве. США – єдиний член ОЕСР, який не має федерального податку з продажу, однак 45 із 50 штатів та тисячі місцевих юрисдикцій вводять податки з продажу, які, як правило, збираються роздрібними продавцями та постачальниками послуг і перераховуються державі.

Однак різниця між об'єктами, що підлягають оподаткуванню та що не підлягають оподаткуванню, не завжди може бути чіткою, і порядок їх оподаткування може відрізнятися залежно від країни. Прикладами є складні багатосторонні домовленості, такі як програми лояльності та багатосторонні гарантії. Багатоюри-

сдикційні та цифрові операції лише збільшують складність адміністрування непрямих податків (або податків на споживання). Припущення, що ПДВ, наприклад, є простим податком – невірне, бо не враховує складності реальних операцій.

Поліпшення рівня збору непрямих податків стало метою урядів повсюдно. Зрештою, зниження рівня надходжень від непрямих податків може загрожувати дієздатності держави стосовно сплати рахунків, або продовження виплат відсотків за позиками, або виплати заробітних плат.

У звіті ЕУ щодо управління конфліктами щодо непрямих податків у 2015 році було виявлено, що 56 країн (із 82) здійснюють обмін інформацією про ПДВ лише з різними відомствами національних органів влади, тоді як лише 51 країна обмінюється інформацією про ПДВ / податки на товари та послуги з іншими країнами, намагаючись покращити відповідність і визначити ризик [1, р. 4].

Один із найяскравіших прикладів запобігання ухиленню від сплати ПДВ та сплати інших податків із даної групи було розпочато в Португалії. Податковий орган створив центральну базу даних моніторингу ПДВ, підключену до систем усіх компаній, що забезпечують продажі на суму понад 100 000 євро на рік. Система швидко виявила 128 000 компаній з порушеннями, а загальний дохід від податків у 2013 р. Зріс на 13%. У ресторанному секторі ПДВ зріс на 140% у період 2011–2013 рр. Подібні системні зв'язки в режимі реального часу для боротьби з шахрайством розгорнуті в Бразилії та Китаї. Наприклад, в останній країні

постачальники зобов'язані вводити дані про транзакції в систему програмного забезпечення Jinshui або Golden Tax, щоб виставити рахунок-фактуру з ПДВ. Раніше у Китаю виникала проблема з шахрайством з ПДВ, однак, на даний час, вони впровадили програмну систему Golden Tax і ця ситуація значно покращилася [2].

Але навіть коли уряди різних країн зосереджуються на вирішенні давніх проблем у сфері непрямого оподаткування, цифрова економіка породила купу нових, особливо транскордонних викликів. І, як показує практика і динаміка розвитку світової економіки, значна частина майбутніх конфліктів виникне внаслідок цифрової ери в економіці.

Роздрібна торгівля в мережі «Інтернет» є одним із основних «тестувальників» якості адміністрування непрямих податків. Наприклад, коли інтернет-продавець не включає в ціну товару суму ПДВ, то покупець, відповідно, не сплачує його. Таким чином продавець свідомо, а покупець несвідомо (в більшості випадків) ухиляються від сплати ПДВ. Такі дії, в результаті, завдають великого удару по дохідних статтях державного бюджету. Тому, законодавець спільно з урядом повинні працювати над створенням консенсусу щодо того, як вирішити проблемні питання непрямого оподаткування, яке все частіше стає серцем транскордонної економіки.

Також, ця тематика стає дедалі актуальнішою, оскільки країни більше покладаються на непрямі податки та зменшують свою залежність від прямих податків. Питання полягає в тому, чи координується ця увага таким чином, щоб запобігти

перенапруженню транскордонних служб зі сторони непрямого оподаткування. Це, мабуть, одне з наступних серйозних питань, що постануть як щодо непрямого оподаткування, так і щодо міжнародного податкового сектора в усьому світі.

Важливо розуміти той факт, що податкова політика в Україні повинна сприяти насамперед збільшенню обсягів нагромадження, створенню умов, що полегшують підприємствам відновлення основного капіталу з одного боку, та їх конкурентоспроможність на міжнародній арені, з іншого.

Податки – найбільш адекватний у свободі господарської діяльності метод відносин держави як з підприємствами, так і з населенням, найдемократичніший спосіб економічного регулювання. Оновлена податкова система повинна враховувати принципові зміни, що відбуваються в країні. Отже, необхідно забезпечити існування розгалуженої податкової служби з метою контролю і своєчасної сплати податків.

Варто також забезпечити гнучкість податкової системи, пристосувати її до зовнішньої і внутрішньої економічної кон'юнктури. Необхідно звести до мінімуму негативний вплив на економіку країни тіньового бізнесу. Аналіз ситуації, що склалася, свідчить, що тіньова діяльність завдає збитків однаковою мірою як державі, так і кожному підприємцеві, що працює легально. Тіньова економіка небезпечна ще й тим, що активно залучає до своєї сфери нових і нових суб'єктів підприємницької діяльності.

Основне завдання податкової адміністрації – це систематично відпрацьовувати найзначніші факти

ухиляння від сплати податків, попереджати масові порушення податкового законодавства. Таким чином, поняття податкової реформи охоплює не тільки зміну законодавства, що регулює розміри і процес збирання податків, а й модернізацію податкової служби, приведення її у відповідність з існуючими ринковими нововведеннями, що могло б на достатньому рівні забезпечувати доходи в бюджет.

На разі, ми бачимо, що податкові реформи відбуваються. Введення системи електронного адміністрування ПДВ – це уже «крок на зустріч» європейській податковій системі. Однак, зараз на органи податкового контролю покладається не лише обов'язок остаточно і всеціло ввести таку систему, але й підтримувати її належне існування. Зокрема, провести роз'яснювальну роботу з тими, хто до цих пір стикається з проблемами в даній сфері в першу чергу – з платниками податку.

Власне, і сама процедура списання коштів з рахунків платника в даному випадку не регламентована належним чином, адже законодавство не передбачає внесення змін до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», норми якого регулюють засади функціонування платіжних систем і систем розрахунків в Україні, закріплюючи правові механізми руху коштів в межах даних систем. Таким чином, для перерахування коштів з рахунків платника податків, контролюючий орган не видає жодного акту, який впливав би на виникнення, зміну або припинення обов'язків платника податків, тобто акту, який би підлягав оскарженню в адміністративному чи судовому порядку.

Також без відповіді залишається питання про те, чи можливий зворотній процес: погашення заборгованості платника з інших податків за рахунок коштів в системі електронного адміністрування ПДВ, адже, наприклад, змін до статті 95 ПК України докорінно не вносились. Дана стаття передбачає реалізацію майна платника в режимі податкової застави і при цьому оперує поняттям «стягнення з рахунків платника у банку», тим самим не розмежовуючи рахунки платника в системі електронного адміністрування ПДВ від інших [3].

І таких «нюансів» в даній ситуації ще є багато, а, отже, для удосконалення правового регулювання непрямих податків ще є багато можливостей. Однозначно, те, що вже відбулось має позитивні наслідки. Введена система електронного адміністрування мінімізує прояви «податкових ям». Але це в ідеалі. А на разі, ми бачимо, що є ще багато упущень, які лише сприятимуть тіньовим схемам при сплаті ПДВ.

Що стосується акцизного податку, то тут, в першу чергу, потрібно звертатись до практики країн ЄС, адже в наведених вище фактах прослідковувались можливі варіанти реформування даного виду податку для максимально ефективного його застосування з метою наповнення державного бюджету. Законодавці повинні зрозуміти єдине правило: акциз – специфічний податок і його важливе не його сприйняття населенням, а його ефективне застосування законодавцем.

Варто зазначити, що акцизний податок формує значну частину доходів зведеного бюджету України. В той же час, навіть після введення в

дію Податкового кодексу України та внесення до нього ряду змін, пов'язаних з оподаткуванням підакцизних товарів, механізм справляння акцизного податку має цілий ряд недоліків, пов'язаних зі зростанням фіскальних властивостей цієї податкової форми та зменшенням її регулюючого впливу на виробництво і обіг підакцизних товарів. З цієї причини сучасний порядок вітчизняного акцизного оподаткування потребує суттєвого вдосконалення, завданням якого повинно бути з одного боку унеможливлення тіньового обігу підакцизних товарів, а з іншого – забезпечення виконання цим платежем не лише фіскальних завдань, але й регулюючих функцій. При цьому, основними кроками на шляху вдосконалення механізму справляння акцизного податку повинні бути:

- забезпечення стабільності ставок цього платежу протягом тривалого періоду (як мінімум – 3–5 років);
- запровадження більш захищених від підробок акцизних марок на алкогольні і тютюнові вироби;
- розширення прав та підвищення рівня відповідальності працівників податкових та митних органів, задіяних у сфері контролю за виробництвом і обігом підакцизних товарів;
- суттєве збільшення переліку підакцизних товарів за рахунок ювелірних виробів, дорогих імпортних автомобілів та інших предметів розкоші[4, с. 103–104].

Необхідність практичної реалізації напрямів реформування механізмів акцизного оподаткування доводиться тим, що така реалізація призведе до формування прозорого і стабільного правового поля діяльності

платників цього податку, сприятиме становленню справедливого конкурентного середовища та, одночасно, спричинить зростання обсягів надходжень саме від цього виду непрямих податків до державного бюджету.

Сьогодні в нашій державі створено власну податкову систему, яка не є результатом копіювання досвіду інших країн. Процес імплементації норм міжнародного податкового права та податкового права ЄС до національного законодавства України проявився в низці правових актів останнього часу. Податкові норми кодифіковано в єдиний правовий акт, створено систему контролюючих органів із сучасною організаційною структурою. Однак, така податкова система має ще багато недоліків, які потребують виявлення і виправлення. Наша податкова система є ще достатньо молодою і потребує значної уваги. Однак ті кроки до її удосконалення, які вже тепер здійснюються свідчать про наявність євроінтеграційних процесів у даній сфері.

Висновки. Отже, якщо говорити про правове регулювання непрямого оподаткування в Україні, то можна дійти до висновку, що існує ще багато недоліків у цій сфері. Однак, українське законодавство міняється, намагаючись гармонізуватись з законодавством Європейського Союзу. Україна робить впевнені кроки на світовому ринку, підтвердженням чого є підписання угоди про асоціацію з ЄС. І хай ситуація в країні є нестабільною, однак саме чітка та впевнена політика в провідних сферах державного життя (однією з яких являється сфера податків) допоможе подолати нестабільність, політичну кризу та проблеми фінансового сектору. Податки – це один із видів спілкування держави з її громадянами. Тому законодавець повинен пам'ятати, що для підтримання добробуту суспільства, таке «спілкування» повинне приносити заспокоєння і впевненість для громадян, формуючи стабільну та процвітаючу державу.

Список використаних джерел

1. Managing indirect tax controversy. Dealing with audits and disputes. Executive summary. EY Global. 2015. URL: <https://cdn.ey.com/echannel/gl/en/services/tax/VAT--GST-and-other-sales-taxes/indirect-tax-controversy/ey-TL-exec-summary-2015.pdf> (дата звернення: 20.10.2020).
2. Why indirect taxes are the next frontier in controversy. EY Global. 2019. URL: https://www.ey.com/en_gl/tax/why-indirect-taxes-are-the-next-frontier-in-controversy (дата звернення: 20.10.2020).
3. Макачук Р. Проблеми впровадження системи електронного адміністрування податку на додану вартість. *Взгляд юриста. Юридический блог компании Jurimex*. 2014. URL: <http://jurblog.com.ua/2014/09/problemi-vprovadzhennya-sistemi-elektronnoho-administruvannya-podatku-na-dodanu-vartist/> (дата звернення: 20.10.2020).
4. Боровик П. М., Ладизенська В. О. Проблеми акцизного оподаткування в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. № 3 (25). 2011. С. 103–107.

References

- Borovik, P. M., Ladizhenska, V. O. (2011). Problemi akciznogo opodatkuvannya v Ukraini. *Ekonomichnij visnik Donbasu*, 3 (25), 103-107.

M. Kohut, Senior Lecturer of the department theory and history of state and law Faculty of Law "Uzhgorod National University"

e-mail: kogutmarina8@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7885-7416

Ways to improve the legal regulation of indirect taxes

The problems of shortcomings inherent in indirect taxes and ways to improve and overcome them, including the example of foreign countries, are studied. The financial crisis has forced countries to look very closely at the composition of their tax revenues. Governments have also debated the best way to impose tough measures. In particular, should consumption-related tax rates be lowered to help taxpayers increase their disposable income or increase it to generate much-needed tax revenue. Another reason why governments have a strong commitment to indirect taxes is that they are consumption-based and therefore a stable source of revenue.

The ability to collect taxes is central to a country's ability to fund social services such as health and education, important infrastructure such as electricity and roads, and other public goods. Given the huge needs of poor countries, this low level of tax collection threatens economic development.

The main task of the government of any country is to formulate tax policy in such a way that the "burden" that directly or indirectly falls on the shoulders of taxpayers is feasible not only for people with high incomes, but also for the poor. The task of this study is to find those forms and methods of improving legal regulation that will reduce the negative impact of indirect taxes and create a favorable economic climate in the country. Which, in turn, will not only increase the level of investment, but also improve the average level of per capita income.

If we talk about the legal regulation of indirect taxation in Ukraine, we can conclude that there are still many shortcomings in this area. However, Ukrainian legislation is changing in an attempt to harmonize with European Union legislation. Ukraine is taking confident steps on the world market, as evidenced by the signing of an association agreement with the EU. And although the situation in the country is unstable, it is a clear and confident policy in the leading spheres of public life (one of which is the sphere of taxes) will help to overcome instability, political crisis and the problems of the financial sector. Taxes are one of the types of communication between the state and its citizens. Therefore, the legislator must remember that in order to maintain the welfare of society, such "communication" must bring peace and confidence to citizens, forming a stable and prosperous state.

Keywords: *indirect taxes; VAT; excise duty; tax administration.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.14

УДК 341.4

Попко В. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри порівняльного
та європейського права Інституту
міжнародних відносин Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-8358-7721

ПОСТНЮРНБЕРЗЬКИЙ РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ

У статті аналізується еволюція концепції міжнародного злочину в постнюрнберзький період, зокрема тенденції та фактори, що вплинули на її розвиток. Показана трансформація поняття міжнародного злочину в його еволюції й названі його основні модифікації: «нюрнберзька», «постнюрнберзька», «гаазька» та «римська». Досліджені фактори, що вплинули на концепцію міжнародного злочину в постнюрнберзький період.

Автор виявляє основні тенденції розвитку міжнародного кримінального права, що сформували концепцію міжнародного злочину у постнюрнберзький період, основним напрямом яких була розробка норм і механізму кримінальної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності в повоєнний період.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право; міжнародний злочин; нюрнберзькі принципи; конвенція.

В статье анализируется эволюция концепции международного преступления в постнюрнбергский период, в частности тенденции и факторы, которые повлияли на ее развитие. Показана трансформация понятия международного преступления в его эволюции и названы его основные модификации: «нюрнбергская», «постнюрнбергская», «гаагская» и «римская». Исследованы факторы, которые повлияли на концепцию международного преступления в постнюрнбергский период.

Автор выявляет основные тенденции развития международного уголовного права, которые сформировали концепцию международного преступления в постнюрнбергский период, основным направлением которых была разработка норм и механизма уголовной ответственности за военные преступления и преступления против человечности в послевоенный период.

Ключевые слова: международное преступление; постнюрнбергское развитие; международная юстиция; уголовная ответственность.

Постановка проблеми. У наш час питання протидії міжнародній злочинності посідає одне з головних місць серед найбільш актуальних та важливих проблем сучасного міжнародного кримінального права.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження концепції міжнародного злочину постнюрнберзького періоду як категорії міжнародного кримінального права, його еволюції, а також з'ясування особливостей і факторів, що вплинули на його розвиток, спираючись на теоретичні досягнення науки міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародне кримінальне право стає все більш запитуваним у сучасній юриспруденції, його становлення й розвиток пов'язують з другою половиною минулого століття. У цей час з'явилися фундаментальні праці зарубіжних і вітчизняних вчених, що сприяли формуванню доктрини міжнародного кримінального права та його системи. Це праці Р. Аго, Д. Анцилотті, М. Ш. Бассіоуні, М. О. Баймуратова, І. П. Бліщенко, В. Г. Буткевича, В. А. Василенка, Г. Верле, В. Н. Денисова, А. Кассезе, М. І. Костенка, І. І. Лукашука, А. В. Наумова, В. П. Панова, В. М. Репецького, Г. І. Тункіна, У. Шабаса, Дж. Шварценберґера та інших.

Перші спроби обґрунтувати й кодифікувати поняття й ознаки конкретних міжнародних правопорушень були розвинуті на початку ХХ ст. у працях плеяди видатних вчених – П. Є. Казанського, Л. О. Камаровського, М. М. Коркунова, Ф. Ліста, Ф. Ф. Мартенса, А. Фердросса та інших. У радянський період концепцію міжнародного злочину, його кваліфі-

каційні ознаки, структуру, суб'єктів, юрисдикційні принципи, а також класифікацію розробляли Л. Н. Галенська, І. І. Карпець, П. М. Куріс, Ю. О. Решетов, П. С. Ромашкін, О. П. Трикоз та інші. Неабиякий інтерес у вчених викликала діяльність Нюрнберзького трибуналу, з принципами й рішеннями якого пов'язують становлення концепції міжнародно-правового злочину. Опубліковані підготовчі й процесуальні матеріали та регламент Нюрнберзького процесу, зроблений детальний історичний аналіз цієї події. Правові питання вивчали М. Ш. Бассіоуні, К.-Г. Борхерт, Я. Броунлі, Г. Верле, І. І. Карпець, І. І. Котляров, В. Н. Кудрявцев, Н. С. Лебедева, І. А. Ледях, І. І. Лукашук, І. М. Махніборода, А. Й. Полторака, В. В. Пустогаров, Ю. О. Решетов, І. П. Сафіулліна, Е. Цоллер та інші вчені. Серед вітчизняних вчених, що безпосередньо досліджували питання модифікації міжнародного злочину та його розвиток у постнюрнберзький період, виділимо праці С. С. Андрейченко, Н. А. Зелінської та Н. В. Дрьоміної-Волок, А. А. Маєвської, Г. А. Русанова.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне кримінальне право в сучасному вимірі набуло самостійного характеру після Другої світової війни й приводом для цього слугувало кримінальне покарання воєнних злочинців, а також осіб, що скоїли злочини проти миру й міжнародної безпеки шляхом розв'язання війни. Міжнародний воєнний трибунал у Нюрнберзі був трибуналом *ad hoc*, проте його принципи покладені в основу всієї післявоєнної міжнародної кримінальної юстиції й стали концептуальною основою формування

галузі міжнародного кримінального права. Раніше існували міжнародно-правові норми, що передбачали відповідальність за порушення законів і звичаїв війни. Перші спроби обґрунтувати й кодифікувати поняття й ознаки конкретних правопорушень, міжнародного злочину, розробити процесуальні форми і процедури, види і розмір санкцій застосовувались ще наприкінці XIX ст. й були розвинуті на початку XX ст. у працях П. Є. Казанського, Л. О. Камаровського, М. М. Коркунова, Ф. Ліста, Ф. Ф. Мартенса, А. Фердросса та інших вчених. До міжнародних злочинів вони відносили прагнення одних держав поглинути інші та прагнення до всесвітнього панування, напад без оголошення війни і достатнього приводу. Злочин вони розглядали як посягання на загальний правовий порядок, що зобов'язувало держави ввести у своє національне законодавство норми міжнародного кримінального права.

Поступово стала складатися позиція, відповідно до якої дефініція «міжнародний делікт», вживана італійським вченим Д. Анцилотті [18, с. 394], російським професором А. Н. Трайніним («інтернаціональний делікт») [41, с. 100], українським вченим В. В. Василенком («квазіміжнародний делікт») [19, с. 171]), вже не змогла охопити нових міждержавних, національних, расових, етнічних, релігійних явищ і конфліктів. «Термін «міжнародне правопорушення» нам видається таким, що більш відповідає специфіці міжнародного права і міжнародної відповідальності, ніж термін «делікт», що несе в собі історичний тягар цивілістичної конструкції», – писав П. М. Куріс [28, с. 72]. Італійський юрист, згодом член Комісії між-

народного права ООН, Роберто Аго, ще в 1939 р. вперше розмежував ординарні міжнародно-протиправні діяння (публічні делікти) і виключно серйозні порушення міжнародного права (міжнародні злочини) [44, с. 412]. Вже в документах Конференції з уніфікації кримінального законодавства 1927 р., учасники якої затвердили перелік таких злочинів на основі міжнародних конвенцій, виокремлено термін «універсальні злочини» в якості різновиду *delicti jus gentium*.

Після Другої світової війни широко коло питань, пов'язаних зі змістом міжнародного кримінального права, неодноразово ставилось на розгляд Організації Об'єднаних Націй та її комісій. Їхні пошуки були доповнені юридичною практикою Нюрнберзького і Токійського трибуналів, що створили важливі правила, на підставі яких були сформульовані поняття й ознаки актуальних на той час порушень міжнародного права. Зокрема, у Статуті Нюрнберзького трибуналу (ст. 6) виокремлюються три види протиправних діянь проти людства (злочини проти миру, проти людяності, воєнні злочини), які усією міжнародною спільнотою визнаються як тяжкі міжнародні злочини. Важливо, що будь-який злочин, що підпадав під юрисдикцію Трибуналу, визнавався таким незалежно від того, чи було це діяння порушенням внутрішнього права країни, де воно було здійснено, чи ні. За рішеннями Нюрнберзького й Токійського трибуналів було започатковано прецедент у міжнародному праві: відбулась криміналізація злочинного діяння, що не є злочином за нормами національного права. На цій підставі була сформована пов'язана з міжнародною юстицією категорія міжнародного зло-

чину в новому значенні, що раніше не мало практичного використання при здійсненні правосуддя. Необхідність визначення правозастосовного суб'єкта, тобто органів міжнародної юстиції, гостро поставила питання про розробку складів міжнародних злочинів, у першу чергу воєнних та злочинів проти людяності.

Поняття міжнародного злочину з плином часу зазнало суттєвої трансформації. Поряд із «нюрнберзькою» модифікацією міжнародного злочину, що була сконструйована Нюрнберзьким та Токійськими прецедентами, у доктрині міжнародного кримінального права виокремлюють: «постнюрнберзьку», що розвивалась під впливом національної судової практики і розвитку міжнародного права; «гаазьку», формування якої пов'язано із заснуванням і діяльністю міжнародних трибуналів у Гаазі (Міжнародний трибунал по колишній Югославії) й Аруші (Міжнародний трибунал по Руанді); та «римську», закладену в Римському статуті Міжнародного кримінального суду [24, с. 95].

Поняття «злочин» у доктрині міжнародного права праві є найбільш вживаним; воно трактується неоднозначно, перш за все через відсутність єдиного кодифікованого джерела. Це й серйозні порушення міжнародного гуманітарного права [16; 17], і злочини за міжнародним правом (Г. Верле) [20, с. 38] і тяжкі злочини, що загрожують загальному миру, безпеці й благополуччю [15], і міжнародні кримінальні злочини і злочини проти миру і безпеки людства [36], «універсальні злочини» (О. Трикоз, Г. Швець, А. Кассезе) [32; 52], екстрадиційні злочини (М. Бассіоуні) [46], міжнародні злочини і злочини міжнародного характеру (чи конвенційні злочини)

[27, с. 48] і насамкінець транснаціональні злочини (Н. Бойстер, Н. Зелінська) [48; 25]. При цьому, наприклад, злочини проти миру і безпеки людства одні вчені називають злочинами у власному сенсі слова (В. Панов) [35], інші – злочинами за загальним міжнародним правом (Г. Верле, І. Лукашук, А. Наумов) [20, 31]. З часом це розмаїття дефініцій на рівні достатньо узагальнених положень сприяло виробленню єдиного підходу до визначення суспільно небезпечних для міжнародного миру і безпеки діянь, які шляхом виокремлення їхніх ознак у відповідних нормах належать до категорії міжнародних злочинів.

Постнюрнберзький етап розвитку міжнародного злочину, точкою відліку якого є рішення Нюрнберзького та Токійського трибуналів, отримав своє продовження у судовій практиці національних судів та воєнних трибуналів; Нюрнберзьких принципів, підтверджених Генеральною Асамблеєю ООН; діяльності Комісії міжнародного права, створеної в 1947 р.; змісті міжнародних конвенцій, укладених із приводу протидії окремим злочинам за міжнародним правом. У цей час швидко збільшувалось число міжнародних організацій, серед яких центральне місце посіла Організація Об'єднаних Націй, а положення її Статуту дали фундаментальну юридичну основу для розвитку всього комплексу міжнародних відносин і міжнародного права. Загальносвітовою тенденцією в період після Другої світової війни стало міжнародне співробітництво у сфері кримінального права, яке характеризувалось, в основному, широким поширенням практики укладання двосторонніх договорів переважно з питань екст-

радиції, а також подальшою розробкою правових інститутів із урахуванням створення ООН та її діяльності.

Безпосереднім фактором, що значно вплинув на розвиток концепції міжнародного злочину в пост-нюрнберзький період, була *судова практика національних судів* при розгляді ними справ із обвинувачення нацистських злочинців. Джерельною базою для неї слугували нормативно-правові акти, ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН. Резолюція 3(І) від 13 лютого 1946 р. «Видача і покарання воєнних злочинців» виходила з того, що воєнні злочинці продовжували приховуватися від правосуддя на території низки держав, Генеральна Асамблея ООН рекомендувала державам-членам ООН вжити всіх необхідних заходів для того, щоб воєнні злочинці були арештовані і вислані в ті держави, де вони здійснили злочини, для суду і покарання у відповідності із законами цих держав [9]. Резолюція 170 (ІІ) «Видача злочинців війни і зрадників», ухвалена 31 жовтня 1947 р. ГА ООН рекомендувала «продовжувати з неупущеною енергією виконувати зобов'язання із видачі та віддання до суду злочинців війни» [10]. Збір матеріалів, що документально підтверджували факти воєнних злочинів, здійснювався спеціально створеними міжнародними і національними комісіями. Після капітуляції Німеччини союзники, здійснюючи її окупацію, почали викорінювати нацистський режим і його ідеологію: нацистські закони буди відмінені; особи, що проводили в життя гітлерівську політику і здійснювали злочини, притягувались до відповідальності; проводилась денацифікація, викорінення расової теорії та інших «доктрин» фа-

шизму, який був заборонений, а його прояви розглядались як кримінальний злочин.

Поряд із національними судами, окупаційними властями були створені воєнні трибунали і проведені численні судові процеси, що також мали юрисдикцію судового переслідування нацистських злочинців у післявоєнний період, діяльність яких опиралась на рішення Нюрнберзького трибуналу. 20 грудня 1945 р. Союзною Контрольною Радою для Німеччини був прийнятий Закон № 10 [3], за яким союзні держави «з метою здійснення Московської Декларації від 30 жовтня 1943 р., Лондонської Угоди від 8 серпня 1945 р. і Статуту Міжнародного Воєнного Трибуналу і з метою встановлення в Німеччині одноманітних принципів судового переслідування воєнних й інших подібних злочинців, за виключенням осіб, проти яких ведеться переслідування Міжнародним Воєнним Трибуналом», отримали право «арештовувати будь-яку особу, що підозрюється у здійсненні злочину, включаючи тих, кому пред'явлено обвинувачення однією з Об'єднаних Націй, і брати під контроль майно нерухоме і особисте, яке перебуває у власності чи контролюється особами, про які йдеться, до постановлення чи винесення рішення про те, як вдіяти з цим майном» (ст. III п. 1), а також засновувати трибунали для суду над ними (ст. III п. 2). Завдання судового переслідування злочинців було покладено на кожну з окупаційних держав. Виконанню цих завдань сприяла діяльність *Комісії ООН із воєнних злочинів* (UNWCC), яка була створена 20 жовтня 1943 р. в Лондоні з представників сімнадцяти держав. За роки своєї діяльності з 1943 р. по 1948 р. Комісія

вивчила 388178 обвинувачень, висунутих урядами держав, що були представлені в Комісії, склала 80 списків підозрюваних осіб більше ніж на 36000 осіб, сформулювала рекомендації національним судам за зібраними матеріалами.

Американський юрист, правозахисник й державний діяч Р. Кларк зазначав: «За відсутності постійно діючого міжнародного кримінального трибуналу за моделлю того, що був заснований *ad hoc* у Нюрнбергу, національні суди цілком можна розглядати як представників міжнародно-правової системи. Національні суди, якщо говорити про функції, які вони виконували, мали, по суті, міжнародний характер. Вони були покликані піддавати міжнародних злочинців кримінальному переслідуванню не лише від імені своїх власних держав, а й від імені всіх інших держав. Вони виконували завдання, яке у звичайних умовах мають виконувати суди міжнародної юрисдикції. У такий спосіб вони діяли як судові органи в умовах міжнародного правопорядку, що страждає на дефіцит установ» [34, с. 223].

Судова практика національних судів при розгляді ними справ із обвинувачення нацистських злочинців спиралась на концепцію злочинів за загальним міжнародним правом. Як зазначається вченими, «значною мірою вона була затребувана саме з метою узгодження з принципами «*nullum crimen sine lege*» і «*ex post facto*». Для обґрунтування поширення своєї юрисдикції на діяння, що не визнавались злочинними за кримінальним внутрішньо-державним правом, національні суди робили посилення на авторитет міжнародного права» [26, с. 192]. Так, Американсь-

кий воєнний трибунал у вирок у справі про каральні загони (процес № 2), відхилив тезу захисту про протиправність Закону № 10 Союзної Контрольної Ради, який вона визначала як *ex post facto law*, і заявив, що цей закон, так само як і Статут Міжнародного воєнного трибуналу, представляє вираження вже чинного на той час міжнародного права [29, с. 31].

Наступним фактором, що вплинув на формування концепції міжнародного злочину в постнюрнберзький період, стало формування *Нюрнберзьких принципів*, які слід розглядати як у широкому, так і вузькому значенні. Широкий підхід до розуміння Нюрнберзьких принципів був сформульований німецьким професором Герхардом Верле, який пише, що «згодом після закінчення Другої світової війни міжнародне кримінальне право було оформлено у вигляді «Нюрнберзьких принципів», викладених у Статуті Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу, застосовані Нюрнберзьким трибуналом і підтверджені Генеральною Асамблеєю ООН» [20, с. 4]. Нюрнберзькі принципи були застосовані не лише в Нюрнберзі, а й у ході суду над воєнними злочинцями в Токіо, згодом підтверджені численними судовими процесами в окупованих зонах, а в наш час «визнані в якості звичаєвого права і складають «ядро» матеріального міжнародного кримінального права» [20, с. 10], що є «безсумнівним» [20, с. 15]. Названі документи переслідували мету закріпити і конкретизувати сформульовані в Нюрнберзі принципи міжнародної кримінальної відповідальності і водночас підтвердити їх світовою спільнотою в цілому, а не невеликою кіль-

кістю держав, які виступали від її імені в Нюрнберзі.

У вузькому значенні слід розглядати Нюрнберзькі принципи, викладені в Резолюції 95 (I) від 11 грудня 1946 р., які Генеральна Асамблея на першій сесії (друга частина) підтвердила як принципи міжнародного кримінального права, викладені у Статуті і застосовані у вироку Нюрнберзького трибуналу. Цією Резолюцією Асамблея зобов'язала «Комітет із кодифікації міжнародного права, створений згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї від 11 грудня 1946 р., розглядати як питання першочергової ваги проекти, що мають на меті формулювання і винесення принципів, які визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу і знайшли вираження в його рішенні, у загальну кодифікацію злочинів проти миру і безпеки людства чи до міжнародного кримінального кодексу» [11].

Заснована Генеральною Асамблеєю ООН Комісія міжнародного права була схвалена Резолюцією 174 (II) від 21 листопада 1947 р. й отримала статус допоміжного органу, завданням якого є прогресивний розвиток міжнародного права і його кодифікація [12]. Також перед Комісією міжнародного права в повоєнний період Генеральна Асамблея ООН спеціальною резолюцією поставила питання розробки норм про створення міжнародного органу правосуддя [13]. У результаті вивчення питання Комісія дійшла висновку, що створення міжнародного кримінального суду видається «бажаним і «можливим» [22], проте діяльність спеціально створених комітетів із цього питання була призупинена з огляду на невирішеність низки міжнародно-правових проблем, зокрема від-

сутністю розробленого поняття «агресія» та складу цього злочину, а також перепорою стала відсутність кодифікованого документу відповідних злочинів.

У 1950 р. Комісія міжнародного права прийняла і представила Генеральній Асамблеї ООН «Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу, що знайшли своє відображення в його вироку», затверджені вже згаданою Резолюцією 95 (I). Згідно з Принципом I, «будь-яка особа, яка здійснила будь-яке діяння, що визнається за міжнародним правом злочином, несе за нього відповідальність і підлягає покаранню». Принцип II проголошував: «та обставина, що за внутрішнім правом не встановлено покарання за будь-яку дію, що визнавалась за міжнародним правом злочином, не звільняє особу, яка вчинила цю дію, від відповідальності за міжнародним правом»). Принцип III проголошував принцип неприпустимості посилення на посадове становище особи: «та обставина, що будь-яка особа, яка вчинила діяння, що визнається за міжнародним правом злочином, діяла в якості глави держави чи відповідальної посадової особи уряду, не звільняє таку особу від відповідальності по міжнародному праву». Принцип IV передбачав, що від особи, яка діяла за наказом свого уряду чи начальника, вимагається самостійна оцінка ситуації і виявлення самостійної волі під загрозою індивідуального покарання. Виконання такого наказу не є підставою для звільнення особи від відповідальності за міжнародним правом, якщо усвідомлений вибір був фактично для особи можливий. Принцип V закріплював право особи, яку обви-

нувачують у міжнародно-правовому злочині, «на справедливий розгляд справи на основі фактів і права». Перелік і класифікація міжнародно-правових злочинів були дані в Принципі VI, відповідно до якого як міжнародно-правові розглядаються злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності, наводиться їх зміст. Співучасть у здійсненні цих злочинів, як проголошує Принцип VII, також є міжнародно-правовий злочин. Нюрнберзькі принципи вплинули на весь наступний період розвитку міжнародного кримінального права, відіграли суттєву роль не лише в розвитку концепції міжнародного злочину, а й у створенні міжнародної юстиції, заклали правову основу міжнародних норм кримінального судочинства, що застосовуються до воєнних злочинців, а також розвитку національного права різних держав.

Діяльність Комісії міжнародного права в повоєнний період пов'язують перш за все із розробкою Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства [36], перший проєкт якого був ухвалений у 1954 р. Комісія працювала над узгодженням Проєкту багато років, пізніше були опубліковані наступні редакції: у 1991, 1994 та 1996 рр. Незважаючи на важливість й актуальність Проєкту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, він не був схвалений з огляду на низку проблем, пов'язаних із розробкою складів міжнародних злочинів та їх суб'єктів. Зокрема, концептуальне визначення агресії було дано лише згодом у змісті Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 грудня 1974 р. [14]. Згідно з цією Резолюцією «агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету,

територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, чи будь-яким іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй, як це встановлено в чинному визначенні» (ст. 1). Зазначається, що положення ст. 1 поширюється на всі держави, незалежно від того, чи мають вони членство в ООН. Щоправда, обговорення визначення поняття агресії тривало й на Конференції у Римі й під час ухвалення Статуту Міжнародного кримінального суду (1998) [56; 21].

Гостру дискусію викликало питання: суб'єктами яких міжнародних злочинів може бути держава [40]. Концепція кримінальної відповідальності держави отримала широку підтримку ще з повоєнних часів Першої світової війни у матеріалах Асоціації міжнародного права 1922 р., знайшла відображення в міжнародних конвенціях, зокрема в ст. IX Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. [5], а також багато років Комісія міжнародного права працювала над узгодженням Проєкту статей «Про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння». Проте зважаючи на заперечення окремих держав і багатьох вчених [53; 58; 55] надалі Комісія відмовилась від використання цього терміна і застосувала поняття зобов'язань *erga omnes* і концепції *jus cogens* [54]. Як зазначив І. І. Лукашук, було знайдено компроміс і в Проєкті статей про міжнародну відповідальність держав Комісія змінила назву глави на «Серйозні порушення зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права» [30, с. 266–267]. Держава може нести відповідальність за правопорушення

(«серйозні порушення зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права»), проте не кримінальну, а міжнародно-правову.

Не дивлячись на те, що Проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства не був схвалений, він визнається важливим міжнародним документом, до нього звертаються юристи та вчені. Важливими новелами Проекту є визнання міжнародних злочинів, їх кваліфікація та кримінальна відповідальність індивідів, зокрема ст. 1 проголошувала: «злочини з міжнародного права, які визначаються цим кодексом, є злочини проти миру та безпеки людства». У ст. 2 визначалось: «кваліфікація будь-якої дії чи бездіяльності як злочину проти миру і безпеки людства не залежить від внутрішньодержавного права. Той факт, що будь-яка дія чи бездіяльність карається чи не карається відповідно до внутрідержавного права, не стосується цієї кваліфікації». У Проекті Кодексу наводиться перелік основних тяжких злочинів проти миру та безпеки людства й визначається, що на них не поширюється дія строку давності.

Найбільш небезпечними міжнародними злочинами, що визначені у Статуті Нюрнберзького трибуналу (ст. 6) та які отримали подальше обґрунтування в постнюрнберзький період становлять три основні групи: *злочини проти миру* (планування, підготовка, розв'язання чи ведення агресивної війни чи війни в порушення міжнародних договорів, угод чи завірень); *воєнні злочини* (порушення законів і звичаїв війни, у тому числі вбивства, знущання чи уведення в рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території,

вбивства чи знущання з військовополонених чи осіб, що перебувають у морі, вбивства заручників, пограбування суспільної чи приватної власності, безглузда руйнація міст, розорення, не виправдане воєнною необхідністю та інші злочини); *злочини проти людяності* (вбивства, знищення, рабство, висилка та інші жорстокості, здійснені стосовно цивільного населення до чи під час війни, чи переслідування по політичним, расовим чи релігійним мотивам із метою здійснення чи у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Трибуналу). Як зазначає Г. О. Русанов, правове регулювання в міжнародно-правових актах таких злочинів геноцид, агресія, воєнні злочини та злочини проти людяності «вказують на дві ознаки міжнародного злочину: його серйозність і стурбованість усієї світової спільноти таким злочином» [39, с. 122].

Основні положення концепції міжнародного злочину, сформульовані в Нюрнберзький період, були розвинені в низці *конвенцій*, що сприяло розвитку міжнародного кримінального права в частині відповідальності за найбільш небезпечні злочини. Дипломатичною конференцією у 1949 р. були ухвалені Женевські гуманітарні конвенції [2], норми яких мають загальне застосування, виражені в чіткій формі й набули загальнообов'язкового характеру норм міжнародного права. До групи Женевських конвенцій 1949 р. входять: 1) Про покращення участі поранених і хворих у діючих арміях (замінила Женевську конвенцію 1929 р.), 2) Про покращення участі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельну аварію із складу збройних сил на морі (замінила 10 Гаазьку конвенцію

1907 р.), 3) Про поводження з військовополоненими (замінила Женевську конвенцію 1929 р.) і 4) Про захист цивільного населення під час війни (новий документ). Вони ратифіковані більше ніж 200 державами, тобто визнані переважною світовою спільнотою. Як зазначають В. М. Репецький та В. М. Лисик, «прийняття чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. усіма членами міжнародної спільноти* тоді, коли світ був розділений на два ворожі табори, а «холодна війна» досягла апогею, стало справжньою перемогою й надало їм особливого значення. Конвенції 1949 р. зробили суттєвий внесок у розвиток міжнародного гуманітарного права, розширивши межі його застосування (це стосується осіб, що перебувають під заступництвом) і змінивши його. Упродовж півстоліття їх норми набули універсального характеру» [37, с. 99]. Женевські конвенції про захист жертв війни ввели таку нову правову категорію як «серйозні порушення конвенцій», здійснені під час збройних конфліктів міжнародного характеру, які Додатковим протоколом I 1977 р. кваліфікуються як воєнні злочини (ст. 85 п. 5). Вони також зобов'язали держави здійснювати переслідування таких злочинів й містили низку положень щодо механізму формування і реалізації кримінальної відповідальності за воєнні злочини, зобов'язання по криміналізації відповідних правопорушень, перелік яких згодом був розширений, а також норми щодо співробітництва держав у цій сфері [43, с. 536]. У двох Додаткових протоколах до Женевських конвенцій, ухвалених у 1977 р., питання про

кримінальну відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного права знайшло свій подальший розвиток. У Додатковому протоколі I закріплена норма про те, що воюючі сторони несуть відповідальність за всі діяння, що вчиняються особами, які входять до складу їхніх збройних сил (ст. 91). У Женевських конвенціях закріплений універсальний принцип юрисдикції, оскільки згідно зі ст. 146 Конвенції про захист цивільного населення під час війни [6], передбачається, що суду підлягають особи, незалежно від їх громадянства й місця вчинення злочину. З плином часу універсальна юрисдикція набула дедалі більшого поширення поряд із традиційними принципами національної юрисдикції, у першу чергу територіальним, що було зумовлено необхідністю забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини. Саме існування концепції міжнародних злочинів, за висловом ізраїльського професора Ш. Феллера, «викликало появу принципу універсальності, відповідно до якого будь-яка держава, будучи членом цього співтовариства, має право виступати проти цих правопорушень, де б вони не вчинялися» [38, с. 174].

З часу ухвалення Женевських конвенцій воєнні злочини, перелік яких був значно розширений, розглядаються як серйозні порушення цих конвенцій та порушення законів і звичаїв війни. Кваліфікуючою ознакою воєнних злочинів є здійснення їх у рамках плану чи політики чи при масштабному здійсненні таких злочинів. До воєнних злочинів були віднесені діяння, здійснені в період

* За винятком двох переможених держав, які через деякий час приєдналися до них: Японія – у 1953 р., Федеративна Республіка Німеччина – у 1954 р.

міжнародних збройних конфліктів, а також у ході збройних конфліктів неміжнародного характеру (серйозні порушення ст. 3, спільної для всіх чотирьох Женевських конвенцій, а саме: будь-яке з діянь, здійснених щодо осіб, що не беруть участі у військових діях, включаючи військовослужбовців, які склали зброю, і осіб, виведених із строю в результаті хвороби, поранення, поміщення під варту чи по будь-якій іншій причині, а також інші серйозні порушення законів і звичаїв війни). Пізніше ці норми були підтверджені в ст. 6 п. 1 Додаткового протоколу II («Кримінальне переслідування»), в якій зазначається, що «чинна стаття застосовується до судового переслідування і покарання за кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом» [1]. Слід також відмітити важливу норму, за якою до воєнних злочинців не застосовуються строки давності, що було визначено Конвенцією про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, ухваленою Резолюцією ГА ООН 2391 (XXIII) від 26 листопада 1968 р. [7].

Зміст та склад міжнародних злочинів, а також розуміння міжнародного злочину як підстави міжнародної кримінальної відповідальності особи за його вчинення, передбачені й у інших міжнародно-правових документах, зокрема в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р., Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р., Конвенції про припи-

нення злочину апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 р. [8], Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 р. [4] та інших.

Ухвалення Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. стало важливим етапом у розвитку і кодифікації міжнародно-правових норм, спрямованих на боротьбу з міжнародними злочинами [32, с. 225]. З огляду на значну суспільну небезпеку Конвенція виокремлює злочин геноциду в самостійний міжнародний злочин. Термін «геноцид» вперше використав польський юрист, обвинувач від США на Нюрнберзькому процесі Р. Лемкін. За загальноприйнятою класифікацією, закріпленою вперше в Статуті Міжнародного воєнного трибуналу, геноцид належить до групи злочинів проти людяності, проте його відрізняють особливі цілі, фізичне знищення окремих видів національних, расових чи релігійних груп населення і можливість здійснення цих діянь у мирний час. Особи, винні у здійсненні актів геноциду, мають бути притягнені до кримінальної відповідальності незалежно від їх участі в Конвенції, адже це вимога загального міжнародного права. Така теза міститься в Консультативному висновку Міжнародного суду ООН «Застереження до Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього», у якому визнано, що заборона геноциду є універсальною нормою міжнародного права (*universal rules of international law*) [47; 50]. У Висновку зазначено: «Причини розробки Конвенції відображають

намір Організації Об'єднаних Націй засудити і покарати геноцид як «злочин по міжнародному праву», що розуміється як відмова у визнанні права на існування цілих людських груп, відмова, яка принижує людську гідність, тягне за собою великі втрати для людства і суперечить моральному закону, духу і цілям Організації Об'єднаних Націй (Резолюція 96 (I) Генеральної Асамблеї. 11 грудня 1946 р.). Ця концепція приводить до наступного висновку: принципи, на яких основана Конвенція, є принципами, визнаними цивілізованими націями обов'язковими для держав навіть поза усіляким конвенційним зв'язком».

Склад злочину апартеїду, визначений у Конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 р., згідно з якою «апартеїд є злочином проти людяності і що нелюдські акти, які є наслідком політики і практики апартеїду та подібної до нього політики, а також практики расової сегрегації і дискримінації, є злочинами, що порушують принципи міжнародного права, створюють серйозну загрозу для міжнародного миру і безпеки і тягнуть за собою міжнародну кримінальну відповідальність».

У міру ратифікації міжнародних конвенцій формується практика національно-правової імплементації встановлених у цих конвенціях зобов'язань. Водночас слід зазначити, практика реалізації норм про кримінальну відповідальність за воєнні злочини в національних судах залишалась недосконалою. Число випадків притягнення державами своїх військово-службовців до кримінальної відповідальності невелике. Як

приклад згадаємо процес американського лейтенанта У. Келлі, який у 1971 р. був засуджений воєнним трибуналом відповідно до Єдиного закону про воєнну юстицію за масові вбивства мирних жителів в'єтнамського села Сонгмі, проте його покарання було символічним, а згодом він взагалі був помилуваний.

Із плином часу конвенційне регулювання отримали й інші тяжкі міжнародні злочини: тероризм, піратство, наркоторгівля та інші. У розроблених і ухвалених конвенціях уточнювався і доповнювався перелік серйозних порушень законів і звичаїв війни, міжнародні злочини отримали чіткі юридичні характеристики. Поняття «міжнародний злочин» набуває усталених рис, наукового обґрунтування й юридичного закріплення у джерелах.

Основними тенденціями розвитку міжнародного кримінального права, що сформували концепцію міжнародного злочину в постнюрнберзький період можна відмітити наступні. По-перше, розробка міжнародно-кримінальних норм була спрямована на підтримку миру, запобігання агресії, зокрема розробка Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, утвердження правових норм про заборону пропаганди війни, формування понять й складів злочинів проти миру, людяності й визнання їх як найтяжчих міжнародних злочинів проти усієї світової спільноти, проти основ міжнародного права. Основним напрямом у цьому процесі була розробка норм і механізму кримінальної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності у повоєнний період. По-друге, слід зазначити, що розробка і формулювання цих норм сприяли

розробці й ухваленню значного числа міжнародно-правових норм про захист людини в мирний час і співробітництво держав у цій сфері. Були ухвалені Загальна декларація прав людини 1948 р., Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р., Міжнародні пакти про права людини 1966 р., а також численні конвенції, наприклад Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. та ін. Відтепер права людини є не тільки внутрішньою, а й міжнародною проблемою, а з ухваленням міжнародних пактів 1966 р. економічні і соціальні права визнані усіма державами такими ж важливими, як і політичні, й громадянські, чого не було в 1948 р., коли розроблялась Загальна декларація прав людини. По-третє, розвиток концепції міжнародного злочину йшов шляхом забезпечення принципу невідворотності покарання винних осіб за вчинення тяжких злочинів, серед яких найбільш небезпечними визнавались воєнні злочини, проти миру і злочини проти людяності. Кримінальне переслідування осіб, що скоїли такі злочини, здійснювалось в рамках національних правових систем і конструкція міжнародного злочину мала спиратися на національну юрисдикцію. Принцип територіальності переважав у здійсненні юрисдикції, питання видачі злочинців були актуальними в міжнародному співробітництві держав. Важливе значення мало впровадження в міжнародну практику і міжнародне право принципу відповідальності вищих посадових осіб держав за планування й здійснення міжнародних злочинів. Такі особи не звільняються від відповідальності, навіть якщо вони діяли за розпорядженням уряду чи

за наказом начальника. Строк давності стосовно таких злочинів не застосовується, що було закріплено в спеціальній Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р. Четверте, у національних правових системах з'явилися норми про відповідальність за діяння, що визнавались тяжкими міжнародними злочинами.

Висновки. Отже, концепція міжнародного злочину в постнюрнберзький період побудована на наступних важливих постулатах. Міжнародний злочин – це діяння, що є найбільш небезпечним для світового порядку, міжнародної спільноти і всього людства; воно було пов'язано з конкретними історичними подіями і ототожнювалось із злочинами Другої світової війни. Кримінальне переслідування нацистів мало історико-виховний і ідеологічний підтекст і було покликано служити відплатою злочинцям – представникам переможеної сторони. У судових процесах по цим справам добро і зло були чітко ідентифіковані і окреслені [57, с. 24]. Як зазначають Н. А. Зелінська та Н. В. Дрьоміна-Волок, «поняття «міжнародний злочин» мало на собі значне історико-політичне й ідеологічне навантаження, але його юридична конструкція дещо ослабла» [40, с. 255], на що вказує зокрема, відсутність органів міжнародної юрисдикції, не дивлячись на всі спроби міжнародних інституцій їх створити й юридично обґрунтувати, а також відсутність єдиного кодифікованого джерела.

Зміст поняття «міжнародний злочин» визначається «міжнародно-визнаним характером цінностей, на які він зазіхає» [23, с. 273], що дає

можливість інтерпретувати його як міжнародно-визнаний злочин. Для визнання злочину міжнародним зовсім не вимагається відображення його складу у внутрішніх законах держави: він базується на необхідності кримінально-правового захисту основних загальнолюдських цінностей. Вчинення міжнародного злочину з необхідністю передбачає караність на підставі принципу безпосередньої кримінальної відповідальності індивіда за міжнародним правом.

Міжнародний злочин, тобто злочин за міжнародним правом – це винне діяння, що посягає на міжнародну безпеку, світовий правопорядок та його окремі сфери, визнане в результаті узгодження волевиявлень суверенних держав протиправним, і таким, що підлягає кримінальному покаранню. Норми, які передбачають міжнародну кримінальну відповідальність за агресію, геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності, є універсальними й імперативними [49, с. 203, 207]. Міжнародні злочини не мають вичерпно-

го переліку і є великою суспільною небезпекою для світового правопорядку у цілому. Із плином часу міжнародні злочини отримали чіткі юридичні характеристики, що сприяло виробленню доктрини міжнародного кримінального права й концепції міжнародного злочину [31; 45].

Протиправність міжнародного злочину має міжнародно-правовий характер, тобто безпосереднє порушення норм міжнародного права, передбачає можливість притягнення винної особи до кримінальної відповідальності незалежно від наявності національної кримінально-правової заборони й не вимагає з необхідністю криміналізації діяння та кримінально-правового захисту відповідними кримінально-правовими нормами в національному внутрішньодержавному праві. Вчинення міжнародного злочину підвищує його суспільну небезпеку порівняно із загальнокримінальним злочином, адже таким діянням завдається шкода як безпосередньому об'єкту злочину, так і міждержавним відносинам.

Список використаних джерел

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 р.
2. Женевські конвенції про захист жертв війни (1949) і Додаткові протоколи до них (1977) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS001992> (дата звернення: 11.10.2020).
3. Закон № 10 Контрольного Совета в Германии от 20 декабря 1945 г. URL: <https://memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/451220.htm> (дата звернення: 11.10.2020).
4. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258 (дата звернення: 11.10.2020).
5. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 17.09.2020).
6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm> (дата звернення: 11.10.2020).

7. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168#Text (дата звернення: 11.10.2020).
8. Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149#Text
9. Резолюція 3 (I) Генеральної Асамблеї ООН «Видача та покарання військових злочинців» від 13 лютого 1946 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_909#Text (дата звернення: 11.10.2020).
10. Резолюція 170 (II) Генеральної Асамблеї ООН «Видача злочинців війни та зрадників» від 31 жовтня 1947 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_908#Text (дата звернення: 11.10.2020).
11. Резолюція ГА ООН № 95 (1) від 11 грудня 1946 р. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901753261> (дата звернення: 11.10.2020).
12. Резолюція 174 (II) від 21 листопада 1947 р. URL: <https://www.un.org/ru/ga/2/docs/2res.shtml> (дата звернення: 11.10.2020).
13. Резолюція 260 В (III) от 9 декабря 1948 г. URL: <https://www.un.org/ru/ga/3/docs/3res.shtml> (дата звернення: 11.10.2020).
14. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 грудня 1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text (дата звернення: 11.10.2020).
15. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. із змінами. Чинна редакція від 16 січня 2002 р. Документ 995_588. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 11.10.2020).
16. Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р., ухвалений Резолюцією № 827 Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р. URL: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (дата звернення: 11.10.2020).
17. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, ухвалений Резолюцією 955 (1994) на засідання Ради Безпеки ООН 8 листопада 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d6 (дата звернення: 11.10.2020).
18. Анцилотти Д. Курс международного права: в 2 т. Т. 1. Введение. Общая теория / пер. с итал. А. Л. Сакетти и Э. М. Фабрикава; под ред. и с предисл. Д. Б. Левина. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1961. 447 с.
19. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения : монография. Киев : Вища школа, 1976. 267 с.
20. Верле Г. Принципы международного уголовного права: Учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одеса : Фенікс; Москва : ТрансЛит, 2011. 910 с.
21. Глотова С. В. Преступление агрессии и Римский Статут Международного Уголовного Суда. *Международный Уголовный Суд: проблемы, дискуссии, поиск решений*. Москва : Изд-во Института права и публичной политики, 2008. С. 187–202.
22. Ежегодник Комиссии международного права. Доклад Комиссии Генеральной Ассамблее. Нью-Йорк : Издание ООН. 1950. Т. II. С. 128–145.
23. Зелінська Н.А. Поняття «міжнародний злочин» в історико-правовому ракурсі. *Актуальні проблеми політики* : збірник наук. праць. Вип. 32. Одеса, 2007. С. 271–278.
24. Зелинская Н.А. Международное преступление как основание международной уголовной ответственности индивидов. *Український часопис міжнародного права*. Спеціальний випуск: Міжнародний кримінальний суд. 2003. № 4. С. 93–99.
25. Зелинская Н.А. Транснациональное уголовное право. *Правове життя сучасної України*. Тези доповідей 9-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА 26 квітня 2006 р. С. 326–328.

26. Зелинская Н. А., Дремина-Волок Н. В. Концепция преступлений по общему международному праву в контексте проблемы ретроактивного применения норм международного уголовного права. *Альманах международного права*. 2010. Вып. 2. С. 189–210.
27. Карпец И. И. Преступления международного характера. Москва : Юридическая литература, 1979. 262 с.
28. Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государства. Вильнюс : Минтис, 1973. 279 с.
29. Ледях И. А. Нацистские преступники и судебная практика в ФРГ. Москва : Юридическая литература, 1973. 162 с.
30. Лукашук И. И. Право международной ответственности. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
31. Лукашук И. И., Наумов А. В. Международное уголовное право : учебник. Москва : Спарк, 1999. 287 с.
32. Маєвська А. А. Злочин геноциду і відповідальність за нього: міжнародно-правові норми і національне законодавство. *Проблеми законності* : зб. наук. праць Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. 2000. Вип. 44. С. 225–229.
33. Міжнародне публічне право : підручник : у 2-х т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський та ін.; за заг. ред. В. В. Мицика. Т. 2: Основні галузі. Харків : Право, 2019. 624 с.
34. Нюрнбергский процесс: право против войны и фашизма / Ин-т государства и права РАН и др. / под ред. И. А. Ледях, И. И. Лукашука. Москва, 1995. 264 с.
35. Панов В. П. Международное уголовное право : учебное пособие. Москва : Инфра-М, 1997. 320 с.
36. Проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства від 1 січня 1995 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_710 (дата звернення: 11.10.2020).
37. Репецкий В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник. Київ : Знання, 2007. 467 с.
38. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. Москва : Международные отношения, 1983. 224 с.
39. Русанов Г. А. Международная уголовная ответственность и международное преступление. Москва : Юрлитинформ, 2015. 142 с.
40. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дремина-Волок Н. В., Коваль Д. О.; за ред. проф. Зелінської Н. А. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
41. Трайнин А. Н. Защита мира и уголовный закон / под ред. и с предисл. А. Я. Вышинского. Москва : Юрид. издат. НКЮ СССР, 1937. 216 с.
42. Трикоз Е. Н., Швец А. А. Универсальные преступления и их кодификация в международном уголовном праве. *Общество и право*. 2016. № 3/57. С. 23–27.
43. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3 : К-М. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія імені М. П. Бажана», 2001. 792 с.
44. Ago R. Le delit international (Volume 068). Boston, 1939. 554 p. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. URL: http://dx.doi.org/10.1163/1875-8096_pp1rdc_ej.9789028610521.415_554 (дата звернення: 11.10.2020).
45. Bassiouni M. Ch. Characteristics of International Criminal Law Conventions. *International Criminal Law*. New York : 1986. Vol. 1. P. 1.
46. Bassiouni M. Ch. International Crimes: jus cogens and obligatio erga omnes. *Law and Contemporary Problems*. 1996. Vol. 59. № 4. P. 63–74.
47. Barcelona Traction, ICJ Reports (1970).
48. Boister N. An Introduction to Transnational Criminal Law. Oxford : University Press, 2012. 512 p.

49. Brownlie I. International Law. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 489.
50. Case concerning application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Preliminary Objections, ICJ Reports (1996).
51. Cassese A. International Law. 2nd ed. New York, U.S.A. : Oxford University Press Inc., 2005. P. 558.
52. Cassese A. The Statute of the International Criminal Court: Some Preliminary Reflections. *European Journal of International Law*. 1999. Vol. 10. P. 128–149.
53. International Crimes of State: A Critical Analysis of the International Law Commission's Draft Article 19 on State Responsibility. European University Institute / Ed. by J.H. Weiler, A. Cassese, M. Spinedi. Berlin : Walter De Gruyter Inc., 1989. 380 p.
54. First Report on State Responsibility, by Mr. James Crawford, Special Rapporteur (24 April 1998, A/CN.4/490).
55. Rosenne S. State Responsibility and International Crimes : Further Reflections on Article 19 of the Draft Articles on State Responsibility. *New York University Journal of International Law and Politics*. 1997–1998. P. 145.
56. Schabas W.A. The unfinished work of defining aggression. *The permanent International Criminal Court*. Oxford and Portland, 2004. P. 123–141.
57. Simpson G.J. War Crimes: A Critical Introduction. *The Law of the War Crimes*. Ed. by T.L.H. McCormack and G.J. Simpson. London, Boston, 1997. 262 p.
58. State Responsibility. Comments and Observations Received from Governments. *Yearbook of the International Law Commission*. 1998. Vol. II. Part I.

References

- Antsylvotyy, D. (1961). *Kurs mezhdunarodnoho prava: v 2 t. T. 1. Vvedenye. Obschaia teoriya / per. s ital. A. L. Saketty y E. M. Fabrykova; pod red. y s predysl. D. B. Levyna*. Moskva : Yzd-vo ynostrannoy lyteratury [in Russian].
- Vasylenko, V. A. (1976). *Otvettstvennost' hosudarstva za mezhdunarodnye pravonarusheniya : monohrafiya*. Kyev : Vyscha shkola [in Russian].
- Verle, H. (2011). *Pryntsypy mezhdunarodnoho uholovnoho prava: Uchebnyk / per. s anhl. S. V. Saiapyna*. Odesa : Feniks; Moskva : TransLyt [in Russian].
- Hlotova, S. V. (2008). Prestuplenye ahressyy y Rymskyj Statut Mezhdunarodnoho Uholovnoho Suda. *Mezhdunarodnyj Uholovnyj Sud: problemy, diskussyy, poysk resheniy*. Moskva : Yzd-vo Ynstytutu prava y publychnoy polytyky [in Russian].
- Zelins'ka, H. A. (2007). Poniattia «mizhnarodnyj zlochyn» v istoryko-pravovomu rakursi. *Aktual'ni problemy polityky : zbirnyk nauk. prats'*. 32. Odesa, 271–278 [in Ukrainian].
- Zelynskaia, N. A. (2003). Mezhdunarodnoe prestuplenye kak osnovanye mezhdunarodnoj uholovnoj otvetstvennosti yndyvdydov. *Ukrains'kyj chasopys mizhnarodnoho prava. Spetsial'nyj vypusk: Mizhnarodnyj kryminal'nyj sud*, 4, 93–99 [in Russian].
- Zelynskaia, N. A. (2006). Transnatsyonal'noe uholovnoe pravo. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy. Tezy dopovidej 9-i zvitnoi naukovo konferentsii profesors'ko-vykladats'koho skladu ONYuA 26 kvitnia 2006 r.* 326–328 [in Ukrainian].
- Zelynskaia, N.A., Dremyna-Volok, N.V. (2010). Kontseptsyia prestupleniy po obschemu mezhdunarodnomu pravu v kontekste problemy retroaktyvnoho pryimeneniya norm mezhdunarodnoho uholovnoho prava. *Al'manakh mezhdunarodnoho prava*, 2, 189–210 [in Russian].
- Karpets, Y.Y. (1979). *Prestupleniya mezhdunarodnoho kharaktera*. Moskva : Yurydycheskaia lyteratura [in Russian].
- Kurys, P. M. (1973). *Mezhdunarodnye pravonarusheniya y otvetstvennost' hosudarstva*. Vyl'nus : Myntys [in Russian].

Lediakh, Y. A. (1973). *Natsystyskye prestupnyky y sudebnaia praktyka v FRH*. Moskva : Yurydycheskaia lyteratura [in Russian].

Lukashuk, Y. Y. (2004). *Pravo mezhdunarodnoj otvetstvennosti*. Moskva : Volters Kluver [in Russian].

Lukashuk, Y.Y., Naumov, A.V. (1999). *Mezhdunarodnoe uholovnoe pravo : uchebnyk*. Moskva: Spark [in Russian].

Maievs'ka, A. A. (2000). Zlochyn henotsydu i vidpovidal'nist' za n'oho: mizhnarodno-pravovi normy i natsional'ne zakonodavstvo. *Problemy zakonnosti : zb. nauk. prats' Natsional'noho iurydychnoho universytetu im. Yaroslava Mudroho*, 44, 225–229 [in Ukrainian].

Mytsyk, V. V. (za zah. red.). (2019). *Mizhnarodne publichne pravo : pidruchnyk : u 2-kh t. / V.V. Mytsyk, M.V. Buromens'kyj, M.M. Hnatovs'kyj ta in.; T. 2 : Osnovni haluzi*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

Lediakh, Y. A., Lukashuk, Y.Y. (pod red.). (1995). *Niurnberhskiy protsess: pravo protyv vojny y fashyzma / Yn-t hosudarstva y prava RAN y dr*. Moskva [in Russian].

Panov, V. P. (1997). *Mezhdunarodnoe uholovnoe pravo : uchebnoe posobyie*. Moskva : Ynfra-M [in Russian].

Repets'kyj, V. M., Lysyk, V. M. (2007). *Mizhnarodne humanitarne pravo : pidruchnyk*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].

Reshetov, Yu. A. (1983). *Bor'ba s mezhdunarodnymi prestupleniyami protyv myra y bezopasnosti*. Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].

Rusanov, H. A. (2015). *Mezhdunarodnaia uholovnaia otvetstvennost' y mezhdunarodnoe prestupleniye*. Moskva : Yurlytynform [in Russian].

Zelins'ka, N. A. (za red.). (2017). *Teoriia ta praktyka mizhnarodnoho kryminal'noho prava : pidruchnyk / Zelins'ka N.A., Andrejchenko S.S., Dr'omina-Volok N.V., Koval' D.O.*; Odesa: Feniks [in Ukrainian].

Trajnyn, A. N. (1937). *Zaschyta myra y uholovnyj zakon / pod red. y s predysl. A. Ya. Vyshynskoho*. Moskva : Yuryd. yzdat. NKYu SSSR [in Russian].

Trykoz, E. N., Shvets, A. A. (2016). Unyversal'nye prestupleniya y ykh kodyfikatsiya v mezhdunarodnom uholovnom prave. *Obschestvo y pravo*, 23/57, 23–27 [in Russian].

Yurydychna entsyklopediia : v 6 t. T. 3 : K-M. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv : Vyd-vo «Ukrains'ka entsyklopediia imeni M. P. Bazhana» (2001) [in Ukrainian].

Ago, R. (1939). *Le delit international (Volume 068)*. Boston. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. URL: http://dx.doi.org/10.1163/1875-8096_pp1rdc_ej.9789028610521.415_554.

Bassiouni, M. Ch. (1986). *Characteristics of International Criminal Law Conventions. International Criminal Law*. New York. Vol. 1. P. 1.

Bassiouni, M. Ch. (1996). International Crimes: jus cogens and obligatio erga omnes. *Law and Contemporary Problems*, 59, 4, 63–74.

Boister, N. (2012). *An Introduction to Transnational Criminal Law*. Oxford : University Press.

Brownlie, I. (2004). *International Law*. Oxford: Oxford University Press.

Case concerning application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Preliminary Objections, ICJ Reports (1996).

Cassese, A. (2005). *International Law*. 2nd ed. New York, U.S.A.: Oxford University Press Inc.

Cassese, A. (1999). The Statute of the International Criminal Court: Some Preliminary Reflections. *European Journal of International Law*, 10, 128–149.

Weiler, J. H., Cassese, A., Spinedi, M. (ed. by). (1989). *International Crimes of State: A Critical Analysis of the International Law Commission's Draft Article 19 on State Responsibility*. European University Institute. Berlin : Walter De Gruyter Ing.

First Report on State Responsibility, by Mr. James Crawford, Special Rapporteur (24 April 1998), A/CN.4/490.

Rosenne, S. (1997–1998). State Responsibility and International Crimes : Further Reflections on Article 19 of the Draft Articles on State Responsibility. *New York University Journal of International Law and Politics*. 145.

Schabas, W. A. (2004). The unfinished work of defining aggression. *The permanent International Criminal Court*. Oxford and Portland, 123–141.

Simpson, G. J. (1997). War Crimes: A Critical Introduction. *The Law of the War Crimes*. Ed. by T.L.H. McCormack and G.J. Simpson. London, Boston.

State Responsibility. Comments and Observations Received from Governments. *Yearbook of the International Law Commission*. (1998). Vol. II. Part I.

V. Popko, Doctor of Law (Dr. hab), Associate professor, Associate professor of the Department of comparative and of the European Union law of the Institute of International Relations, National Taras Shevchenko University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-8358-7721

Post-nuremberg development of the international crime concept

The article analyzes the evolution of the concept of international crime in the post-Nuremberg period, in particular the trends and factors that influenced its development. The transformation of the concept of international crime in its evolution is shown and its main modifications are named: "Nuremberg", "post-Nuremberg", "Hague" and "Roman". The factors that influenced the concept of international crime in the post-Nuremberg period were studied: the decisions of the Nuremberg and Tokyo tribunals; case law of national courts and occupation tribunals; Nuremberg Principles, reaffirmed by the UN General Assembly; the activities of the International Law Commission established in 1947; international conventions concluded on combating certain crimes under international law. It is shown that the case law of national courts in their cases of Nazi criminals was based on the concept of crimes under general international law. The content of the Nuremberg Principles is revealed, which specifies the principles of international criminal responsibility for crimes against peace, war crimes and crimes against humanity. An important factor in the development of the concept of international crime is the work of the International Law Commission in the postwar period, in particular on the development of the Code of Crimes against Peace and Security of Mankind, which was not approved due to a number of problems. It is revealed that the main problems are the difficulties associated with the development of the composition of international crimes, such as the crime of aggression, and their subjects, including the state). The characteristic of the basic international legal acts, first of all conventions in which the maintenance and structure of the basic crimes formulated in the Statute of the Nuremberg tribunal have developed, is given.

The author reveals the main trends in international criminal law that formed the concept of international crime in the post-Nuremberg period, the main direction

of which was the development of norms and mechanisms of criminal liability for war crimes and crimes against humanity in the postwar period. The concept of international crime in this period is based on the following important postulates: it is dangerous for the world order, the international community and all mankind; associated with specific historical events and identified with the atrocities of World War II; the meaning of the concept of international crime is determined by the nature of values that are internationally recognized, i.e. it is based on the need for criminal law protection of basic universal values; the commission of an international crime necessarily implies punishment on the basis of the principle of direct criminal responsibility of the individual under international law.

Keywords: *international criminal law; international crime; Nuremberg principles; trends, criminal liability; convention.*

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.15
УДК 343.8

Марчук В. Т.,
здобувач кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності ПрАТ «Вищий навчальний
заклад «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»
ORCID: 0000-0001-8263-7934

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті розкрито стан наукового дослідження проблеми виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Автором доведено, що сучасна тенденція розвитку вітчизняного кримінального і кримінально-виконавчого законодавства засвідчує поступовий процес гуманізації суспільних відносин у сфері виконання і відбування покарань у виді довічного позбавлення волі, що спирається на європейську модель відбування засудженими цього виду покарання в установах максимального рівня безпеки.

Ключові слова: покарання; довічне позбавлення волі; гуманізація; виконання; відбування; модель; безпека.

В статье раскрыто состояние научного исследования проблемы исполнения наказания в виде пожизненного лишения свободы. Автором доказано, что современные тенденции развития отечественного уголовного и уголовно-исполнительного законодательства свидетельствует о постепенном процессе гуманизации общественных отношений в сфере исполнения наказания в виде пожизненного лишения свободы, основой которого является европейская модель отбывания этого наказания в учреждениях максимального уровня безопасности.

Ключевые слова: наказание; пожизненное лишение свободы; гуманизация; исполнение; отбывание; модель; безопасность.

Постановка проблеми. Дослідження покарання у виді довічного позбавлення волі показує, що за своєю сутністю даний вид покарання є найсуворішою мірою державного примусу, а його зміст полягає в істотному обмеженні прав і свобод засудженого як людини і громадянина держави, що вира-

жається у найвищому ступені ізоляції, триманні переважно у приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки тощо.

Закріплення у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів

України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) вектору посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством потребує від вітчизняних науковців провести фундаментальний аналіз кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристики покарання у виді довічного позбавлення волі. Окреслене дозволить забезпечити оптимізацію кількісно-якісної складової не тільки засуджених, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, а й персоналу місць несвободи, які забезпечують виконання даного виду покарання.

Дослідження стан наукового дослідження проблеми покарання у виді довічного позбавлення волі у виді довічного позбавлення волі пов'язано з низкою проблемних питань, зокрема: постійні скарги засуджених на порушення їхніх прав до Європейського суду з прав людини; неефективність прийнятих Україною нормативно-правових актів у сфері виконання покарань у виді довічного позбавлення волі; невідповідність правового положення засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі міжнародним стандартам у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи; застосування до засуджених у виді довічного позбавлення волі правообмежень, неузгоджених з міжнародними стандартами; незначна соціальна захищеність персоналу місць несвободи, які виконують покарання у виді довічного позбавлення волі тощо.

Саме вказані проблеми спонукали нас провести ґрунтовне фундаментальне дослідження «Кри-

мінально-виконавчі засади виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі». Водночас варто відзначити, що в кримінально-правовій та кримінально-виконавчій науці відсутня значна кількість наукових праць, присвячених дослідженню різних аспектів призначення, виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Безпосередньо питання щодо довічного позбавлення волі розглядали: Л. О. Мостепанюк (2005 р.), С. В. Царюк (2009 р.), О. В. Хорошун (2012 р.) Проте авторами не вирішено низку фундаментальних завдань, які знайшли своє втілення у сучасній практиці призначення, виконання і відбування після 2012 року.

Станом на 1 грудня 2020 року у 182 установах виконання покарань (29 з яких розташовані на території Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, 5 – на тимчасово окупованій території АР Крим) трималося 51 248 осіб, з них: 4 851 особа засуджена на строк понад 10 років; 6 091 особа – за умисне вбивство; 2 599 осіб – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 6 610 осіб – за розбій та грабіж; 11 082 особи – за крадіжку; 582 особи – за зґвалтування; 9 осіб – злочини проти основ національної безпеки. Також у виді довічного позбавлення волі відбуває покарання 1 536 чоловіків і 22 жінки [1] Такий криміногенний склад засуджених до довічного позбавлення волі говорить про складну криміногенну ситуацію в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд стану наукового дослідження проблеми виконання і

відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологічним підґрунтям дослідження довічного покарання: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристики стали праці таких вітчизняних і зарубіжних учених: К. А. Автухова, В. І. Анісімова, Ю. В. Бауліна, А. І. Богатирьова, І. Г. Богатирьова, О. В. Беци, М. Г. Вербенського, І. М. Даньшина, О. Ф. Кістяківського, М. Й. Коржанського, В. А. Льовочкіна, П. П. Михайленко, М. І. Мельника, Л. О. Мостепанюк, М. І. Панова, В. І. Панфілова, М. С. Пузирьова, С. М. Скокова, В. В. Сташиса, А. Х. Степанюка, Б. М. Телефанко, В. М. Трубникова, О. В. Хорошуна, О. І. Фролова, С. В. Царюка, О. О. Шкути та ін.

З огляду на міжнародний характер проблем виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі та смертної кари автором опрацьовано праці зарубіжних вчених, зокрема таких як Г. З. Анашкін, Ю. М. Антонян, Ю. В. Голік, Е. А. Гришко, С. І. Дементьєв, О. В. Захаріхіна, І. І. Карпець, В. Є. Квашис, С. Г. Келіна, Н. Ф. Кузнєцова, С. І. Кузьмін, С. В. Максимов, Г. Л. Мінаков, О. С. Міхлін, А. С. Нікіфоров, П. Г. Пономарьов, В. І. Селіверстов, М. С. Таганцев, Г. Ф. Хохряков, О. Ф. Шишов, І. В. Шмаров та ін.

Разом із тим, наукові праці цих авторів не стосувались досліджень питань правового, кадрового, фінансового і матеріально-технічного забезпечення призначення, виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі; відсутності спеціальних установ для утримання даної категорії засуджених, розробки науково обґрунтованої концепції

виконання даного виду покарання, заснованої на вимогах міжнародних стандартів, прогресивної системи виконання довічного позбавлення волі тощо.

Незважаючи на незначну кількість праць із названої проблематики, маємо констатувати, що вивчення довічного покарання: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристики залишається актуальним завданням завдяки орієнтуванню на них як на загально визнаний взірець суспільних відносин у сфері виконання і відбування кримінальних покарань.

Крім того, при зміні пріоритетів державної політики у цій сфері її подальшій демократизації, гуманізації та наближення до міжнародних стандартів є потреба в удосконаленні правової бази, організаційно-управлінських та суто кримінально-правових та кримінально-виконавчих підходів до призначення, виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу.

Безумовно проблема дослідження проблеми покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні розглядається з моменту введення до Кримінального кодексу України у 2001 році нового виду покарання – довічного позбавлення волі. Проведені вітчизняними науковцями дослідження покарання у виді довічного позбавлення волі Л. О. Мостепанюк (2005 р.), С. В. Царюк (2009 р.), О. В. Хорошун (2012 р.) заклали відповідні підвалини та свою видову специфіку предмета нашого дослідження як цілісного комплексного феномену, що має свої власні задачі, закономірності існування, розвиток і відтворення.

Проте, як зазначає вітчизняний учений Є. Ю. Бараш, поява нового виду кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі, що передбачене ст. 64 Кримінального кодексу України (далі – КК України), містить у собі відповідні протиріччя при застосуванні цього інституту на практиці. Більше того на думку дослідника, а з нею варто погодитися, це покарання є найменш дослідженим серед усіх інших видів і потребує ґрунтовного вивчення з метою уникнення протиріч серед науковців [2, с. 345].

Варто також звернути увагу і на позицію вітчизняних вчених (Н. В. Малярчук, М. В. Мороз), що одним із завдань покарання у виді довічного позбавлення волі є ізоляція особи від соціального середовища. Воно зводиться до позбавлення волі особи, обмеження спілкування засуджених, як із законотрухняними громадянами, які знаходяться «на волі», так і з іншими засудженими. Проте, відомо, що істинною метою покарання у виді довічного позбавлення волі, чи, то іншого виду покарання, є не лише ізоляція засудженого, але і його виправлення [3, с. 183].

Хоча дана позиція вітчизняних учених не повністю кореспондується з нашою позицією в частині виправлення засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі, ми дотримуємося думки, що кожен вчений має власне бачення на проблеми виконання і відбування кримінальних покарань. З нашої точки зору, в українських реаліях засуджений до довічного позбавлення волі розуміє, що шансу вийти йому на свободу дуже мало, а тому ставати на шлях виправлення він не бажає. Більше

того, а чи взагалі можливо виправити особу, яка усвідомлює, що вона довічно має перебувати в установі виконання покарань максимального рівня безпеки?

Варто зазначити, що досі не існує такого наукового осмислення, яке б було достатнє для адекватного і, тим більше ефективного призначення, виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Більше того, Україна, будучи членом Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи (та інших авторитетних міжнародних організацій, взяла на себе юридичні зобов'язання привести національне законодавство до загальноновизнаних принципів і норм [4, с. 12].

Цьому слугувало прийняття Верховною Радою України у 2004 році Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», а в 2014 році – «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засуджених до європейських стандартів», які заклали основи видозміни кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням вимог і норм європейського права [5, с. 35].

Важливого значення у цьому напрямі набуло також прийняття Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) [6], Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) [7] та Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету

Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) [8].

Завдяки прийнятим документам, Міністерству юстиції України як головному суб'єкту реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації вдалося підвищити рівень формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами, а також прискорити наближення українського законодавства до стандартів ЄС, шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності поводження із засудженими та ув'язненими.

Враховуючи, що довічне позбавлення волі призначається судом за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, варто звернути увагу на рішення суду, у якому має бути відображено, чому саме суд не вважає за можливе застосувати до особи, яка вчинила таке кримінальне правопорушення, інше покарання, зокрема, у виді позбавлення волі на певний строк.

Це дуже важливо встановити тому, що відповідно до ст. 12 КК України особливо тяжкими є злочини, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічне позбавлення волі (наприклад злочини передбачені ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 258, ст. 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ч. 1 ст. 442, ст. 443 КК України). Сам же порядок виконання покарання у виді довічного позбавлення волі регулюється чинним Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України), а саме

розділом IV, що на думку В. С. Журавського, В. О. Гацелюка має певні суперечності в процесі застосування норм права на практиці [9, с. 76].

Більше того, як показує практика роботи виправних колоній максимального рівня безпеки засуджені до довічного позбавлення волі потребують більше індивідуальної уваги до себе, у зв'язку з їх психічним станом та мотивами поведінки у місцях несвободи.

Вивчаючи стан дослідження покарання у виді довічного позбавлення волі ми не могли оминати погляди вітчизняних вчених правників, психологів, педагогів, які, хоча і фрагментарно, але розглядали проблему призначення, виконання і відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Серед таких праць ми виділяємо:

1) кандидатську дисертацію Л. О. Мостепанюк «Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання». Варто зазначити, що вчена вперше після прийняття нового Кримінального кодексу України 2001 року поставила за мету дослідити новий вид покарання і вдало розкрила специфіку режиму відбування і виконання довічного позбавлення волі з урахуванням загальних вимог ізоляції й охорони засуджених, нагляду за ними, забезпечення безпеки засуджених і персоналу, особливостей матеріально-побутового забезпечення засуджених, ефективності заходів стимулювання їх позитивної поведінки.

Водночас, на вітчизняному досвіді дослідила особливості правового регулювання застосування покарання у виді довічного позбавлення волі, показала узагальнено практику

застосування довічного позбавлення волі з виробленням пропозицій щодо можливості зміни правового становища засуджених з метою ефективного використання основних засобів виправного впливу на засуджених до довічного позбавлення волі [10, с. 9]. Таким чином, це дослідження стало основою для подальших досліджень.

2) кандидатську дисертацію С. В. Царюка «Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки», який розглянув ряд проблем довічного відбування засудженими покарання. Автор розкрив зміст кримінально-виконавчої характеристики засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі та запропонував її авторське визначення, обґрунтував потребу у подальшому науковому пошуку вивчення засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки. С. В. Царюком внесено пропозицію про заміну довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк після відбуття 25 років покарання у виправній колонії максимального рівня безпеки [11, с. 3–4].

3) кандидатську дисертацію О. В. Хорошуна «Кримінально-виконавча характеристика довічного позбавлення волі», у якій слушно зазначається, що сучасна тенденція розвитку вітчизняного кримінального і кримінально-виконавчого законодавства полягає у гуманізації правовідносин у галузі покарань і спирається на певний історичний досвід, який показує, що немає і не може бути наукового уявлення чи наукової гіпотези, слушних для усіх часів.

Проведений порівняльний аналіз вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства із аналогічним законодавством зарубіжних країн дозволив встановити певні відмінності, які обумовлені особливостями державної внутрішньої та зовнішньої політики, національними традиціями і культурою. Поряд з цим звертається увага науковців і практиків на те, що закордонний досвід виконання довічного позбавлення волі не може бути механічно перенесений у вітчизняну науку кримінального, кримінально-виконавчого права, його слід впроваджувати через моніторинг теоретичного і практичного обґрунтування.

Автор дослідження довів, що процес виконання покарання у виді довічного позбавлення волі та здійснення виправного впливу на засуджених вимагає використання спеціальних суто індивідуальних психолого-педагогічних форм і методів роботи, заснованих на вивченні особи кожного засудженого, урахуванні специфіки порядку і умов відбування довічного позбавлення волі. Обґрунтовано, що виконання довічного позбавлення волі потребує спеціально підготовленого персоналу до роботи в особливо складних умовах, котрий мав би додаткові заходи соціального і правового захисту [12, с. 8].

Висновки. На підставі вищевикладеного робимо висновок, що проведені останнім часом дослідження в сфері виконання і відбування покарань свідчить про те, що сьогодні особливо актуальним стало питання дослідження покарання у виді довічного позбавлення волі. Більше того це покарання є актуальним і для за-

рубіжних країн в частині реалізації міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених в кримінально-виконавчих установах максимального рівня безпеки.

Список використаних джерел

1. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. *Державна кримінально-виконавча служба України*: сайт. URL: <https://kvs.gov.ua/important-info/for-public/> (дата звернення: 01.12.2020).
2. Бараш Є. Ю. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 344–354.
3. Мальярчук Н. В., Мороз М. В. Довічне позбавлення волі: недоліки виконання покарання. *Юридичний вісник*. 2018. № 4 (49). С. 182–188.
4. Спільна програма комісії Європейських співтовариств : Ради Європи у галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України. Доповідь про місії експертів Ради Європи в Україну, у червні та серпні 1996 року. Страсбург – Київ : Правовий директорат Ради Європи, 1996. 92 с.
5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція № 2200 А (XXI)). *Збірник міжнародно-правових актів та угод з питань діяльності пенітенціарних установ і поводження з в'язнями*. Київ : Вид-во «АННА-Т», 2008. С. 27–45.
6. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 19.02.2019).
7. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 19.12.2019).
8. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2019).
9. Журавський В. С., Гацелюк В. О. Довічне позбавлення волі: недоліки виконання покарання. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 1. С. 75–81.
10. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 196 с.
11. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 230 с.
12. Хорошун О. В. Кримінально-виконавча характеристика довічного позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2012. 234 с.

References

- Barash, Ye. Yu. (2015). Zagalni tendenciyi gumanizaciyi ta perspektivi penitenciaranoi probaciyi shodo dovichnogo pozbavlennya voli. *Visnik Asociaciyi kriminalnogo prava Ukraini*, 1 (4), 344–354 [in Ukrainian].
- Malyarchuk, N. V., Moroz, M. V. (2018). Dovichne pozbavlennya voli: nedoliki vikonannya pokarannya. *Yuridichnij visnik*, 4 (49), 182–188 [in Ukrainian].

Zhuravskij, V. S., Gacelyuk, V. O. (2015). Dovichne pozbavlennya voli: nedoliki vikonannya pokarannya. *Naukovi zapiski Institutu zakonodavstva Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 1, 75–81 [in Ukrainian].

Mostepanyuk, L. O. (2005). *Dovichne pozbavlennya voli yak vid kriminalnogo pokarannya* (dis. ... kand. yurid. nauk). Kiyiv [in Ukrainian].

Caryuk, S. V. (2009). *Kriminalno-vikonavcha charakteristika zasudzhenih, yaki vidbuvayut pokarannya u vipravnih koloniyah maksimalnogo rivnya bezpeki* (dis. ... kand. yurid. nauk). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Horoshun, O. V. (2012). *Kriminalno-vikonavcha charakteristika dovichnogo pozbavlennya voli* (dis. ... kand. yurid. nauk). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

V. Marchuk, *Postgraduate student of the Law degree at Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities Chair of Interregional Academy of Personnel Management*

ORCID: 0000-0001-8263-7934

The state of scientific research of the problem of life imprisonment

The state of scientific research of the problem of life imprisonment was described in the article. The current trend in the development of domestic criminal and penal enforcement legislation was found to certify the gradual process of humanization of public relations in the field of execution and serving of sentences in the form of life imprisonment and it is based on the European model of serving this type of sentence by convicts in penitentiary institutions of the maximum level of security.

Therefore, the study of punishment in the form of life imprisonment shows that in its essence this type of punishment is the strictest measure of state coercion, and its content consists in a significant restriction of the rights and freedoms of the convicted person as a person and citizen of the state, which is expressed in the highest degree of isolation, keeping mainly in cell-type premises of Correctional colonies of the maximum level of security and so on.

The study of the state of scientific research of punishment in the form of life is connected with a number of problematic issues, in particular: constant complaints of convicts about violations of their rights to the European Court of human rights; ineffectiveness of the normative legal acts adopted by Ukraine in the field of execution of sentences in the form of life imprisonment; non-compliance of the legal status of convicts in the form of life imprisonment with international standards in the field of protection of the rights of convicts in places of detention; application to convicts in the form of life imprisonment of legal restrictions which are not consistent with international standards; insignificant social protection of personnel of places of detention which carry out sentences in the form of life imprisonment, etc.

These problems have motivated us to conduct a thorough fundamental study «Penal enforcement principles for the execution and serving of a life sentence». At the same time, it is worth noting that in criminal law and penal enforcement science there is no significant number of scientific works devoted to the study of various

aspects of assigning, executing and serving a sentence in the form of life imprisonment.

It is noted that in the practice of the staff of penitentiary institutions of the maximum level of security, those convicts to life imprisonment require more individual attention to themselves, due to their mental state and motives for behavior while serving this type of sentence.

Life imprisonment was found to be imposed by a court for committing particularly serious crimes and it is applied only in cases specifically provided for by the Criminal Code of Ukraine, it is worth paying attention to the court's decision, in which reasons should be reflected: why the court cannot apply another penalty to a person, who has committed such criminal offense, in particular, in the form of imprisonment for a certain period.

Keywords: *punishment; life imprisonment; humanization; execution; institution.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.16
УДК 347.97/99

Зур'ян В. О.,
молодший спеціаліст у галузі права,
здобувач вищої освіти ступеня
«Бакалавр» юридичного факультету
ВНЗ «Університет економіки та
права «КРОК»
ORCID: 0000-0002-0711-8410

НАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню проблем електронного судочинства в Україні. Виконано огляд загальних проблем інформатизації суспільства та перспектив впровадження електронного правосуддя. Досліджено процес трансформації юридичної діяльності з усталеної системи до комунікаційної моделі, що передбачає оптимізацію бюрократичної процедури та підвищення ефективності судочинства. Проаналізовано вплив пандемії COVID-19, та пов'язаних з нею карантинних обмежень на прискорення процесів розвитку та впровадженню у судову практику сучасних телекомунікаційних технологій. Обґрунтована неможливість судочинства залишатися осторонь новітніх технологій у сучасних реаліях, а тому розвиток електронного судочинства є вагомим фактором забезпечення доступності, прозорості та ефективності правосуддя. Окремо досліджено питання запровадження «електронного суду» як самостійної унікальної форми судового процесу, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі. Доведено існування численних ризиків функціонування інформаційного середовища, але вони жодним чином не зменшують значення інформаційних технологій у вдосконаленні державних інститутів.

Ключові слова: електронне судочинство; інформатизація суспільства; електронний документообіг; пандемія COVID-19; автоматизована система документообігу суду.

Статья посвящена исследованию проблем электронного судопроизводства в Украине. Осуществлен обзор общих проблем информатизации общества и перспективы внедрения электронного правосудия. Исследован процесс трансформации юридической деятельности из устойчивой системы в коммуникационную модель, предполагающую оптимизацию бюрократической процедуры и повышение эффективности судопроизводства. Проанализировано влияние пандемии COVID-19, и связанных с ней карантинных ограничений на ускорение процессов развития и внедрения в судебную практику современных телекоммуникационных технологий. Обоснована невозможность судопроизводства оставаться в стороне передовых технологий в современных реалиях, а потому развитие электронного судопроизводства является весомым фактором обеспечения доступности, прозрачности, а также эффективно-

сти правосуддя. Отдельно исследован вопрос внедрения «электронного суда» как самостоятельной уникальной формы судебного процесса, обеспечивающего полный цикл рассмотрения дела в электронном формате. Доказано наличие многочисленных рисков функционирования информационной среды, но они никоим образом не уменьшают значение информационных технологий в усовершенствовании государственных институтов.

Ключевые слова: электронное судопроизводство; информатизация общества; электронный документооборот; пандемия COVID-19; автоматизированная система документооборота суда.

Постановка проблеми. Сучасна, передова держава не може повноцінно існувати без функціонування швидкої та відкритої системи судочинства. Проте на сьогоднішній день загальний стан автоматизації судової системи України не можна вважати цілком задовільним. Натомість, впровадження у неї новітніх інформаційно-комунікаційних технологій дозволить підвищити ефективність судочинства в умовах всеоб'ємлючого зростання інформатизації суспільства. Це, у свою чергу, дозволить дотримуватися відповідних передових принципів, засад, і стандартів електронного судочинства.

Електронне правосуддя не є чимось абсолютно новим для українського цивільного судочинства на даний час. Першим кроком щодо запровадження електронного правосуддя можна назвати включення у ЦПК України ст. 197 про фіксування цивільного процесу технічними засобами [1]. Далі у 2012 р. розвиток електронного правосуддя продовжився через закріплення відповідної норми (ст. 158-1 ЦПК України) про участь учасників процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Серед останніх досягнень електронного правосуддя важливим є реалізація проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу, відпо-

відно до Розділу 4 «Надсилання електронних документів судом Користувачу» Тимчасового регламенту надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження [2].

На відміну від України електронне правосуддя в більш розвинених країнах є достатньо поширеним та широко застосовуваним, оскільки це сприяє реалізації принципу доступності правосуддя через спрощення роботи усіх суб'єктів судочинства, пришвидшення строків розгляду спору та усунення транскордонних бар'єрів в межах держав-членів при здійсненні судочинства. Основні стандарти щодо електронного правосуддя в Євросоюзі передбачені у наступних документах: Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно відбору, оброблення, подання та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах; Рекомендація (2001) 3 Комітету міністрів ради Європи державам-членам щодо надання судових та інших юридичних послуг громадянам з використанням новітніх технологій; Рекомендація (2003) Комітету міністрів ради Європи державам-членам про архівування електронних документів у правовій сфері та інші. На даний час в ЄС відбувається реалізація Плану дій щодо електронного правосуддя [3].

Тут варто одразу вказати, що в Україні також прийнята Концепція електронного суду України, в якій розглядаються питання шляхів побудови, удосконалення та перспектив універсальних форматів взаємодії систем документообігу та діловодства [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні аспекти інформаційної політики, значення інформаційних технологій у різних сферах суспільного життя, питання інформаційно-технічного забезпечення діяльності окремих органів державної влади досліджені і описані в роботах науковців-правників, серед яких Г. В. Атаманчук, П. М. Бірюков, О. Є. Сімсон, В. С. Цимбалюк та ін. Питанням електронного судочинства як окремого напрямку електронного урядування останнім часом також приділяють увагу все більше вітчизняних дослідників. Серед них І. О. Боголюбський, М. В. Бондаренко, І. В. Булгакова, О. В. Головченко, І. О. Ізарова, І. А. Каланча та інші.

Дослідження використання передових досягнень зазначених технологій в аспекті електронного судочинства є фрагментарними, присвяченими переважно окремим аспектам цієї проблеми. Такі обставини свідчать про відсутність комплексного підходу до розробки проблеми впровадження електронно-інформаційних технологій у судову діяльність і обумовлюють неповноту її вирішення особливо в умовах сучасних викликів до суспільства.

Постановка завдання. Виконати аналіз нормативно-правової бази України, що регулює діяльність електронного судочинства в період карантинних обмежень, зумовлених

пандемією COVID-19. Проаналізувати досвід впровадження в практику судочинства штучного інтелекту. Запропонувати шляхи вирішення зазначених проблем, та окреслити перспективи подальшого розвитку електронного судочинства в Україні з урахуванням досвіду отриманого під час роботи судочинства в період пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток інформаційних технологій у XXI-му столітті ставить принципово нові виклики та завдання перед українськими законодавцями, зокрема, у галузі судочинства. Така необхідність зумовлена, в першу чергу, відповідністю національного законодавства передовим світовим нормам, що дозволить суб'єктам права зручніше користуватися адміністративними послугами. Досліджуючи проблематику впровадження повноцінного електронного судочинства, перш за все слід звернути увагу на цілеспрямовану цифровізацію вітчизняного судочинства шляхом прийняття Положення про автоматизовану систему документообігу суду (АСДС), що є основним нормативно-правовим актом, який регулює діяльність електронного судочинства. Дане положення було розроблено та затверджено на виконання вимог пункту 17 Перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», та ін. нормативно-правових актів [5]. Цей нормативний документ регулює відносини, пов'язані з функціонуванням автоматизованої системи документообігу суду відповідно до Законів України в галузі інформаційно-телекомунікаційної політики [6].

Чинна нормативна база дозволяє констатувати поступовий пере-

хід українського судочинства з усталеної «паперової» моделі (людина-людина) до електронно-комунікаційної системи, де провідну роль починає відігравати взаємодія людини та машини. Виражено це, першочергово, у повсякденності застосування автоматизованої системи документообігу суду, де необхідні практичні знання користувача задля отримання необхідного результату. Також не можна відкидати значення морального фактору кожної людини, адже одній особі буде легко перелаштуватися на користування будь-якою інновацією, інша ж вважає за необхідне дотримуватися усталеного звичаю ділового обороту. Тому законодавець, шляхом видання відповідних нормативних актів, зобов'язувати осіб користуватися електронною діловою документацією, що має вираження, наприклад, Розділі III Положення про АСДС [7]. Така імперативна політика держави викликана необхідністю постійної оптимізації бюрократичної процедури та підвищення ефективності українського судочинства.

Особливо актуальним питання застосування електронного (дистанційного) судочинства постало після введення законодавчих карантинних обмежень, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), відповідно до Закону України від 17.03.2020 № 530-IX. Однак, протягом дії обмежень, та із їх послабленням, судова система знову повернулася до звичного їй ритму очного судочинства (не дивлячись на небезпечну епідеміологічну ситуацію), хоч і не без зрушень в сторону дистанційної форми.

Варто відзначити високу вірогідність посилення карантинних обмежень у зв'язку із погіршенням ситуації з COVID-19. Якщо дані міри будуть застосовані, слід очікувати інтенсивнішу цифровізацію судового документообігу, зокрема у світі. Для України це буде означати необхідність в подальшому знову наздоганяти світові тенденції та впроваджувати вже розроблені інновації. Це, у свою чергу, зумовлене практичною необхідністю доступного судового процесу. Саме тому судочинство не може залишатися осторонь новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій: від його зручності (як для суб'єктів права, так і державних службовців) прямо залежить ефективність та дієздатність всієї судової галузі держави.

Випадки окремого застосування штучного інтелекту якого вже існують в практиці судочинства (наприклад, автоматизована стенографія). Однак, слід відзначити високу можливість остаточного застосування штучного інтелекту на заміну таким професіям у суді, як, наприклад, секретар судового засідання. Враховуючи права та обов'язки, якими наділений представник цієї посади, вже на даному етапі розвитку автоматизації можна наділити роботизовану систему такими повноваженнями як:

- судові виклики та повідомлення;
- перевірка наявності та відсутності осіб;
- фіксування судового засідання технічними засобами;
- ведення журналу судового засідання;
- направлення копій судових рішень;
- виписка виконавчого листа;

- оформлення матеріалів судових справ;
- підготовка інформації щодо справ, призначених до розгляду;
- дотримання внутрішнього трудового розпорядку.

Розглянутий вище матеріал підводить до того, що постає питання: чи можливий цілковитий перехід від наявної системи «людина-машина» до «машина-машина»? Закордонний досвід застосування штучного інтелекту у судочинстві можна побачити, наприклад, у Російській Федерації: розроблена інновація була представлена у тестовому вигляді наприкінці 2018 р. Робот-стенографіст, за умови професійного керування секретарем, здатний майже вдвічі скоротити час підготовки протоколу судового засідання. Окрім того, дана розробка має можливість автоматично складати протоколи із вкладенням аудіо- та відеозапису, включно з учасниками, виступаючими по відеозв'язку. Також система дозволяє автоматично транслювати перебіг засідання в мережу Інтернет. Її повсюдне застосування у російських судах розпочалося у 2019 р. [8]. А вже на початку грудня 2020 р. була введена інновація, за допомогою якої учасники судового процесу зможуть отримати інформацію щодо справи автоматичним голосовим довідником [9].

У Китайській Народній Республіці пішли ще далі: у тому ж 2018 р. було проведене судове засідання за головуванням судді, змодельованої за допомогою нейромережі. Друге засідання, що відбулося за таким же принципом, мало місце у 2020 р. З початку 2019 р. в судах країни вже не раз використовувалася допомога штучного інтелекту, але участь «розумних» програм включала тільки

надання доказів у справі (у вигляді документації), а також допомогу в проведенні досліджень [10].

Також слід звернутися до наявного досвіду Сполучених Штатів Америки, де нещодавно з'явилися програми «передбаченого правосуддя» (далі – ПП), що походить від англійського словосполучення «Predicting justice». На даний час з'явилися програми, які передбачають результат судових процесів, включаючи потенційну компенсацію. «LegalTech», як дані програми позначаються у зарубіжній літературі [11], пропонує багато переваг: автоматизація повторюваних завдань для юристів, не відволікання уваги юристів на малозначні задачі, зниження судового ризику і т. д.

Так, в ужиток увійшло нове поняття – «передбачене правосуддя», що спирається на штучний інтелект, надаючи юристам інструменти, що дозволяють їм зосередитися на складніших задачах [12].

У той час як традиційне правосуддя намагається виконати свою місію – в розумні терміни винести рішення по справі, ПП йде далі. Воно надає алгоритми для аналізу в короткі терміни величезного кількості ситуацій, які дозволяють передбачити результат суперечки або, принаймні, оцінити шанси на успіх. ПП дозволяє: обрати найбільш правильний спосіб захисту, вибрати найбільш підходящі аргументи; оцінити передбачувану суму компенсації тощо.

Таким чином, мова йде не про саме правосуддя, а лише про аналітичні інструменти, які дозволяють прогнозувати майбутні рішення в суперечках на основі проаналізованих раніше.

Професор Б. Дондеро в зв'язку з цим підкреслює, що ПП «це спроба з мінімальною невизначеністю передбачити, якою буде відповідь юрисдикції X при розгляді справи Y» [13, с. 331].

У цей же час, країни ЄС вже впроваджують нормативні положення щодо регулювання використання штучного інтелекту в судах. Зокрема, прийнята «Хартія щодо використання штучного інтелекту у судових системах та оточуючих їх реаліях». Ця Хартія визначає основні принципи щодо використання штучного інтелекту [14]:

1. Принцип дотримання основних прав: забезпечити розробку і впровадження інструментів та послуг, заснованих на штучному інтелекті, що відповідають Конвенції про права людини, та Конвенції про захист персональних даних.

2. Принцип недискримінації: певним чином перешкоджати розвитку або посиленню будь-якої дискримінації між особами.

3. Принцип якості та безпеки: при обробці судових рішень і даних використовувати сертифіковані джерела й нематеріальні дані із застосуванням моделей, розроблених на міждисциплінарній основі в безпечної технологічному середовищі.

4. Принцип прозорості, неупередженості та достовірності: зробити методи обробки даних доступними та зрозумілими, дозволити проведення зовнішнього аудиту.

5. Принцип контролю користувачем: уникнути наказуючого підходу, та дозволити користувачеві виступати в ролі обізнаної особи, відповідальної за свій вибір.

Проте, нині часткова, або повна заміна людей у судовому процесі

роботами, чи роботизованими істотами не представляється можливою. Людські риси, такі як: моральні цінності, риторика, аргументація фактами, інше – всім цим має бути наділений штучний інтелект. Крім того, у цьому випадку законодавцям-людям необхідно, перш за все, розробити теорію у вигляді законодавчих норм (роботизоване право, наприклад), які будуть покликані регулювати відносини автоматичної системи та людини, а також автоматів між собою. Не слід забувати, що використання програм, подібних до «передбачуваного правосуддя» є більшою мірою експериментальним. Хоча його рішення беруться до уваги, все одно трапляються ризиковані випадки, адже машина так само не застрахована від помилки, як і людина.

Тим не менш, позитивним чинником автоматизації судового процесу, безумовно, є зменшення навантаження на конкретну людину, себто державного службовця. У випадку України, де існує нестача суддівського персоналу усіх ланок, прогресує перевантаженість судів. Особливо це стосується установ першої та апеляційної інстанцій. Певною мірою вирішити цю проблему зможе законопроект № 4360 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення належного повідомлення учасників судового процесу та направлення копій судових рішень», який дозволить відправляти судові рішення та повістки електронною поштою, або за телефонним номером. Однак, загалом українська державна політика у галузі судочинства не направлена на його полегшення, а такі пропозиції народних депутатів мають спорадичний характер.

Проте вдосконалення державних інститутів напряду залежить від ступеня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. У певному сенсі, держава – така ж машина, система, як і робот. А тому, в контексті взаємовідносин «машина-машина» варто розглядати не тільки роботизованих учасників судового процесу, а ще й державу, як основного гаранта дотримання прав і свобод, якщо можна так сказати, цих самих роботів. Достеменно невідомо, що чекає на людство у майбутньому, однак вже на даний час можна з упевненістю констатувати: розвитку автоматизованого судочинства – бути!

Висновки. Доведено, що українське судочинство не може залишатися осторонь новітніх техноло-

гій у сучасних реаліях, а тому розвиток електронного судочинства є вагомим фактором забезпечення доступності, прозорості та ефективності правосуддя. Встановлено, що Україна поступово впроваджує світові здобутки інформаційних технологій у вітчизняну систему судочинства. Разом з тим дані нововведення все одно проходять через призму ускладненої бюрократичної процедури. Обґрунтовано, що пандемія COVID-19, та пов'язані з нею карантинні обмеження суттєво прискорили процеси розвитку та впровадження у судову практику сучасних телекомунікаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 13.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1618-15/conv#Text> (дата звернення: 20.09.2020).
2. Про затвердження Тимчасового регламенту надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження: ДСА України; Приказ, Регламент от 07.11.2016 № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0227750-16/conv#n17> (дата звернення: 20.10.2020).
3. Multiannual European E-Justice Action Plan 2014-2018. *Official Journal of the European Union*: June 14, 2010. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614(01)&from=EN) (дата звернення: 21.09.2020).
4. Концепція електронного суду України: концепція / Державне підприємство «Інформаційні судові системи». Київ, 2012. URL: https://ukbs.org.ua/files/koncept_digital_ukr.pdf (дата звернення: 21.09.2020).
- 5, 6, 7. Щодо Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Рада суддів України; Решение, Положение, Распоряжение [...] от 26.11.2010 № 30. Дата оновлення: 17.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10/conv?lang=ru#Text> (дата звернення: 22.10.2020).
8. Суд: встать, робот идёт: в российские суды посадят роботов-стенографистов. *Российская газета - Федеральный выпуск № 274 (7737)* от 05.12.2018. URL: <https://rg.ru/2018/12/05/v-rossijskie-sudy-posadiat-robotov-stenografistov.html> (дата звернення: 22.10.2020).
9. Участники судебного процесса смогут получать информацию о деле у автоматического голосового помощника. *Федеральное государственное бюджетное учреждение «Информационно-аналитический центр поддержки ГАС «Правосудие»*

(ФГБУ ИАЦ Судебного департамента). URL: <http://iac.cdep.ru/index.php?id=9&item=213> (дата звернення: 22.09.2020).

10. У Китаї вперше провели судові засідання, на якому функцію судді виконував ШІ. *Інтелектуальні машини*. URL: <https://www.everest.ua/u-kytai-vpershe-provely-sudove-zasidannya-na-yakomu-funkcziiu-suddi-vykonuvav-shi/> (дата звернення: 22.10.2020).

11. Goodman B., Harder J. Four areas of legal ripe for disruption by smart startups. *ABA Journal*. December 16, 2014. № 12. URL: <https://www.lawtechnologytoday.org/2014/12/smart-startups/> (дата звернення: 22.10.2020).

12. Predicting justice: what if algorithms entered the courthouse? *The Conversation*. April 24, 2018 URL: <https://theconversation.com/predicting-justice-what-if-algorithms-entered-the-courthouse-91692> (дата звернення: 22.10.2020).

13. Бирюков П. Н. Деятельность США в сфере использования искусственного интеллекта. *Международное и европейское право*. 2019. № 3. С. 331.

14. Европейская этическая хартия об использовании искусственного интеллекта в судебных системах и окружающих их реалиях: принята на 31-м пленарном заседании ЕКЭП (Страсбург, 3-4 декабря 2018 года). С. 8. URL: <https://rm.coe.int/ru-ethical-charter-en-version-17-12-2018-mdl-06092019-2-/16809860f4> (дата звернення: 23.10.2020).

References

Goodman, B., Harder, J. (2014). Four areas of legal ripe for disruption by smart startups. *ABA Journal*, 12.

Biryukov, P. (2019). Deyatel'nost' SShA v sfere ispol'zovaniya iskusstvennogo intellekta. *Mezhdunarodnoe i evropejskoe pravo*, 3, 331–335 [in Ukrainian].

V. Zuryan, Law Associate Degree, Student of the Faculty of Law, University of Economics and Law "KROK"

ORCID: 0000-0002-0711-8410

Current problems and prospects for the development of electronic legal proceedings in Ukraine

The article is devoted to the study of the problems of electronic legal proceedings in Ukraine. The general problems of informatization of society and the prospects for the introduction of electronic justice are reviewed. The process of transformation of legal activity from a stable system into a communication model, which involves the optimization of bureaucratic procedures and an increase in the efficiency of legal proceedings, has been investigated. The impact of the COVID-19 pandemic and related quarantine restrictions on accelerating the development processes and implementation of modern telecommunication technologies into judicial practice is analyzed. The impossibility of legal proceedings to remain on the side of advanced technologies in modern realities is substantiated, and therefore the development of electronic court proceedings is a significant factor in ensuring accessibility, transparency, and also the efficiency of justice. The issue of introducing "electronic court" as an independent unique form of judicial process,

providing a full cycle of consideration of a case in electronic format, has been separately investigated. The presence of numerous risks of the functioning of the information environment has been proven, but they in no way diminish the importance of information technologies in improving state institutions.

Keywords: *electronic legal proceedings; informatization of society; electronic document management; electronic record keeping; COVID-19 pandemic; automated court document management system.*

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.17
УДК 343.6

Вознюк А. А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії з
проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх
справ
ORCID: 0000-0002-3352-5626

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ: ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ТА КРИМІНОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Рец. на кн.: Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ : Баїте, 2020. 560 с.

Актуальність теми монографічного дослідження Андрушка Андрія Васильовича не викликає сумнівів. По-перше, у кримінально-правовій та кримінологічній науці дотепер відсутнє комплексне дослідження кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. По-друге, у правозастосовній практиці виникає чимало питань, пов'язаних з кримінально-правовою кваліфікацією вказаних посягань, котрі потребують глибокого наукового аналізу. Цілком очевидно також, що ефективне запобігання зазначеним посяганням можливе лише за умови створення належного теоретичного підґрунтя.

Наукова праця молодого, талановитого та перспективного науковця є фундаментальною, оскільки включає системну розробку кримінальних правопорушень проти

волі, честі та гідності особи у кримінально-правовому та кримінологічному вимірах, яка стане в нагоді не одному поколінню вчених криміналістів. Без перебільшення відмічу, що за формою, змістом та обсягом наукові результати Андрія Васильовича відповідають рівню не однієї, а двох дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Структура монографічного дослідження не викликає заперечень. Викладені в роботі положення та висновки належним чином обґрунтовані, є новими й такими, що мають значення не лише для кримінально-правової та кримінологічної науки, а й для правозастосовної практики. Окремі положення є дискусійними, але в той же час нетривіальними й такими, що спонукають до роздумів та подальших досліджень.

Автор глибоко дослідив історико-правові аспекти кримінальної відповідальності за посягання на волю, честь та гідність особи, проаналізував еволюцію поглядів на вказані злочини в доктрині кримінального права другої половини XIX – початку XXI століття, надав розгорнуту кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.

Чимала увага в роботі приділена кримінологічним аспектам кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. Автор з'ясував кількісно-якісні показники вказаних діянь, на підставі вивченої емпіричної бази дослідив особу злочинця, який вчиняє такі діяння, проаналізував детермінаційний комплекс аналізованих кримінальних правопорушень та запропонував систему заходів, спрямованих на запобігання їм.

Підкреслимо, що висновки та інші положення монографії ґрунтуються на вивченні достатньо репрезентативної емпіричної бази. Йдеть-

ся, зокрема, про офіційні статистичні дані Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної служби статистики України, проаналізовані автором матеріали 753 кримінальних проваджень, анкетування 200 суддів і працівників правоохоронних органів тощо. Величезну увагу в роботі приділено також зарубіжному досвіду кримінально-правової протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи. З цією метою автором вивчено кримінальні закони 63 зарубіжних держав.

Таким чином, рецензована монографія А. В. Андрушка є не лише завершеним фундаментальним науковим дослідженням, але й гідним прикладом для наслідування, що має колосальне значення для розв'язання проблем побудови якісних кримінально-правових норм проти волі, честі та гідності особи, уточнення правил кваліфікації правопорушень цієї категорії, а також розроблення тактики й стратегії запобігання та протидії їм не лише в Україні, але й за її межами.

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.18
УДК 340.1

Шевченко А. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри теорії, історії права
і держави та конституційного права
Університету державної фіскальної
служби України
ORCID: 0000-0003-2663-9892

КОНСТРУЮВАННЯ ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

Рецензія на кн.: Дудченко О. С. Конституційно-правові засади створення й функціонування органів державної влади та управління радянської України в 1920-х – першій половині 1930-х років: монографія; за заг. ред. д. ю. н., професора Г. В. Лаврик. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 405 с.

Монографія присвячена актуальній темі, яка довгий час досліджувалася через призму марксистко-ленінської ідеології. Актуальність проблеми формування органів державної влади УСРР–УРСР завжди становили значний науковий інтерес для дослідників. Проте, конституційно-правові засади створення та функціонування органів державної влади та управління УСРР потребують окремого дослідження. Відтак монографія О. С. Дудченко заповнює помітну прогалину в українській юридичній науці.

Наукові положення, висновки та рекомендації автор обґрунтовує, використовуючи значну кількість маловідомих широкому науковому загалу архівних документів і матеріалів. Дослідником фундаментально опрацьовані нормативно-правові акти СРСР та УСРР зазначеного періоду, протоколи засідань окремих органів державної влади та управління ра-

дянської України та матеріали до них, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, державних обласних архівах України.

Монографія О. С. Дудченко «Конституційно-правові засади створення й функціонування органів державної влади та управління радянської України в 1920-х – першій половині 1930-х років» присвячена дослідженню конституційно-правових засад створення та функціонування органів державної влади та управління УСРР–УРСР зазначеного періоду, аналізу їх організаційної структури, форм та методів діяльності.

Автор систематизує та узагальнює наявні теоретичні та концептуальні підходи до розуміння понять «механізм держави» та «орган держави», з'ясовує ступінь наукової розробки теми в сучасній історико-

правовій науці. Використовуючи проблемно-хронологічний підхід, автор поділяє історіографічний доробок учених із проблем створення та функціонування органів державної влади та управління радянської України на кілька груп.

Чимала увага у роботі присвячена характеристиці правових засад становлення та розвитку законодавчих органів державної влади та управління УСРР за Конституцією УСРР 1919 р. та аналізу правового регулювання формування народних комісаріатів УСРР як центральних органів державного управління у різних сферах суспільного життя.

У монографії розглядається еволюція організаційної структури органів державної влади та управління УСРР, аналізуються її повноваження. Зокрема, авторами доведено, що організаційна структура органів державної влади та управління в загальних рисах сформувалася відповідно до Конституції УСРР 1919 р. й у подальшому принципових змін не зазнавала. Реформування організаційної структури органів державної влади та управління радянської України відбулося відповідно до Конституції радянської України 1937 р.

Підкреслимо, що на основі архівних матеріалів, проведено аналіз кількісного та якісного складу органів державної влади та управління УСРР.

Також у монографії досліджується форми і методи діяльності органів державної влади та управління радянської України в зазначений період, класифікуються та аналізуються їх види.

Водночас, під час характеристики конституційно-правові засади створення та діяльності органів державної влади та управління радянської України в 1920 – 1930-х рр., з'являється можливість детально проаналізувати особливості створення та функціонування місцевих органів влади УСРР в зазначений період.

Таким чином, рецензована монографія О.С.Дудченко «Конституційно-правові засади створення й функціонування органів державної влади та управління радянської України в 1920-х – першій половині 1930-х років» є важливим етапом у дослідженні правових та організаційних засад створення та функціонування органів державної влади та управління України та є завершеним науковим дослідженням, актуальним для науки історії держави і права.

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements:** formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible.**

ЗМІСТ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Krzysztof Pękala, Andrzej Kacprzak, Piotr Chomczyński, Anna Pękala-Wojciechowska, GENETIC AND ENVIRONMENTAL CONDITIONS OF AGGRESSIVE CRIMINAL BEHAVIOR. METHODOLOGICAL AND ETHICAL CONCLUSIONS FROM PILOTAGE	5
Колб О. Г., Пирожик О. В., ДЕПУТАТСЬКЕ «ВОЛОНТЕРСТВО» ЯК КОРУПЦІЙНИЙ ЧИННИК В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОДНА ІЗ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ	22
Поліщук Н. І., КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДИЧНОЇ ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ХВОРОБОЮ	34
Колб Р. О., ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБОВ'ЯЗКІВ УСТАНОВ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ	42
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ	
Матвєєва Л. Г., НАЛЕЖНА ПРАВОВА ПРОЦЕДУРА ТА ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	54
Котюк О., Середа Ю., СПІРНІ АСПЕКТИ ТРАДИЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	65
Прус В. З., Шкуратенко О. В., ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ЖАНДАРМЕРІЇ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ	75
Козакевич О. М., РОЛЬ МЕДІАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ	87
Чижиков О. О., ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРОТОТИПИ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮВАЛИ НОТАРІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ЗЕМЛЯХ РУСІ ТА В МОСКОВІЇ	98
Бондаренко Є. І., СТАЛІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЯК ОСНОВА РОЗУМІННЯ ДОКТРИНИ ПРАВОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ	107

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

- Dagmar Korencova,**
SPECIFICITY OF COMMUNICATION OF POLICEMEN WITH PERSONS UNDER
THE INFLUENCE OF NARCOTIC AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES **113**
- Рувін О. Г.,**
ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ **129**
- Когут М. Г.,**
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕПРЯМИХ
ПОДАТКІВ **137**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- Попко В. В.,**
ПОСТНІЮРНБЕРЗЬКИЙ РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ
МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ **144**

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

- Марчук В. Т.,**
СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОКАРАННЯ У ВИДІ
ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ **164**
- Зур'ян В. О.,**
НАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО
СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ **173**

РЕЦЕНЗІЇ

- Вознюк А. А.,**
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ
ОСОБИ: ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОМУ ТА КРИМІНОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ **182**
- Шевченко А. Є.,**
КОНСТРУЮВАННЯ ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ
ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ ІНСТИТУЦІЙНИХ
ЗМІН **184**

CONTENT

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

К. Пенкала, А. Кацпшак, П. Хомчинські, А. Пенкала-Войцеховська, ГЕНЕТИЧНІ ТА ЗОВНІШНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АГРЕСИВНОЇ ЗЛОЧИН- НОЇ ПОВЕДІНКИ. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЕТИЧНІ ВИСНОВКИ ЗА РЕ- ЗУЛЬТАТАМИ ПРОЄКТУ	21
A. Kolb, O. Pirozhik, DEPUTY "VOLUNTEERING" AS A CORRUPTION FACTOR IN LOCAL GOVERNMENT BODIES AND ONE OF THE THREATS TO THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE	32
N. Polishchuk, CRIMINAL LAW DESCRIPTION OF THE MEDICAL GROUNDS FOR EXEMPTION FROM PUNISHMENT DUE TO ILLNESS	41
R. Kolb, ABOUT SOME FEATURES OF OBLIGATION INSTITUTIONS OF A BANKING SYSTEM OF UKRAINE, CONCERNING THE RIGHTS CONVICTS TO PUNISHMENT IN THE FORM OF DEPRIVATION TO HOLD CERTAIN POSITIONS OR TO BE ENGAGED IN A CERTAIN ACTIVITY	53

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

L. Matvieieva, PROPER LEGAL PROCEDURE AND LEGAL STANDARDS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	64
O. Kotiuk, Yu. Sereda, DISCUSSION ASPECTS DURING TRADITIONAL APPROACHES TO DEFINING THE SUBJECT OF LEGAL REGULATION	73
V. Prus, O. Shkuratenko, ORGANIZATIONAL AND LEGAL GROUNDS OF ACTIVITY OF STATE GENDARMERIE IN WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC	86
O. Kozakevych, THE ROLE OF MEDIATION IN ENSURING ACCESS TO JUSTICE	97
O. Chyzhykov, HISTORICAL AND LEGAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON THE PROTOTYPES OF THE BODIES THAT CARRIED OUT NOTARIAL ACTIVITIES IN THE RUS' AND MUSCOVY	106
Ye. Bondarenko, CONSISTENCY OF JUDICIAL PRACTICE AS THE BASIS FOR UNDERSTANDING THE DOCTRINE OF LEGAL PRECEDENT	112

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW**

- Д. Копенцова,**
СПЕЦИФІКА КОМУНІКАЦІЇ СПІВРОБІТНИКІВ ПОЛІЦІЇ З ОСОБАМИ,
ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ ПІД ДІЄЮ НАРКОТИЧНИХ ТА ПСИХОТРОПНИХ
РЕЧОВИН 127
- O. Ruvn,**
THE CONCEPT AND FEATURES OF PUBLIC CONTROL OVER THE
ACTIVITIES OF FORENSIC INSTITUTIONS OF UKRAINE 136
- M. Kohut,**
WAYS TO IMPROVE THE LEGAL REGULATION OF INDIRECT TAXES 143

INTERNATIONAL LAW

- V. Popko,**
POST-NUREMBERG DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL
CRIME CONCEPT 162

YOUNG SCIENTIST PLATFORM

- V. Marchuk,**
THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH OF THE PROBLEM OF LIFE
IMPRISONMENT 171
- V. Zuryan,**
CURRENT PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF
ELECTRONIC LEGAL PROCEEDINGS IN UKRAINE 180

REVIEWS

- A.Vozniuk,**
CRIMINAL OFFENSES AGAINST LIBERTY, HONOR AND DIGNITY OF
THE PERSON: A FUNDAMENTAL STUDY IN CRIMINAL LAW AND
CRIMINOLOGY 182
- A. Shevchenko,**
CONSTRUCTING THE HISTORICAL PAST OF PUBLIC AUTHORITIES
AND GOVERNANCE THROUGH THE LENS OF CONTEMPORARY
INSTITUTIONAL CHANGE 184

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 4(14)/ 2020
BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 4(14)/ 2020

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових,
редагованих макетів
в друкарні
ФОП «Кандиба Т. П.»

Підписано до друку 28.12.2020.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 22,32
Наклад. 120 прим.
Зам. № 0000

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24